

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

Bc. Petr Vrablic

Kompetence učitelů pro řešení šikany

Competence of teachers to deal bullying

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Tereza Bariekzahyová, Ph.D

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 9. prosince 2015

.....

Petr Vrablic

Klíčová slova (česky)

Šikana, řešení šikany, vzdělávání učitelů, kompetence učitelů, prevence šikany, vyšetřování šikany

Klíčová slova (anglicky):

Bullying, deal with bullying, teacher education, competence of teachers, bullying preventiv, inquest bullying

Abstrakt (česky)

Cílem této práce je předložit souhrn informací o kompetencích učitelů pro řešení šikany. Kompetence učitelů pro řešení šikany jsou z oblastí teoretických znalostí šikany, jejího vzniku a vývoje. Dále z oblastí praktických dovedností prevence a řešení šikany. Informace čerpám z odborné literatury převážně českých autorů, kteří vycházejí z teorie šikany doktora Koláře. Práce může sloužit jako informační zdroj o kompetencích učitelů pro řešení šikany a o způsobu jak učitelé mohou kompetencí dosáhnout.

Abstract (in English):

The aim of this paper is to present a summary of information about the competencies of teachers for dealing with bullying. Competence of teachers for dealing with bullying are from the areas of theoretical knowledge of bullying, its origin and evolution. Furthermore, practical skills in the areas of prevention and dealing with bullying. The is information drawn from scientific literature mainly written by czech authors, who base their experties on doctor Kolar's theory of bullying. The work may serve as a source of information about the competencies of teachers for dealing with bullying and the teachers can attain competency.

OBSAH

1	ÚVOD	9
2	VYMEZENÍ POJMŮ	12
2.1	UČITEL	12
2.2	KOMPETENCE UČITELE	13
2.2.1	<i>KOMPETENCE</i>	<i>13</i>
2.2.2	<i>Klíčové kompetence/dovednosti</i>	<i>13</i>
2.2.3	<i>Kompetence žáka</i>	<i>14</i>
2.2.4	<i>Kompetence učitele</i>	<i>14</i>
2.3	KOMPETENCE UČITELE V OBLASTI ŘEŠENÍ ŠIKANY	15
2.3.1	<i>Vzdělávání odborníků v problematice řešení šikany</i>	<i>18</i>
2.3.2	<i>Kolářův koncept vzdělávání pracovníků v oblasti řešení šikany</i>	<i>19</i>
2.3.3	<i>Nynější vzdělání odborníků na šikanu v rámci vysokých škol</i>	<i>22</i>
2.3.4	<i>Znalosti učitele v oblasti práva</i>	<i>23</i>
3	ŠIKANA	25
3.1	DEFINICE ŠIKANY	25
3.2	PROGRAMY PROTI ŠIKANĚ V ČECHÁCH A VE SVĚTĚ	25
3.2.1	<i>Profesor Dan Olweus</i>	<i>25</i>
3.2.2	<i>Kolářova metoda je pevnou součástí českého vzdělávacího systému</i>	<i>26</i>
3.3	ŠKOLNÍ ŠIKANA	27
3.3.1	<i>Formy šikany podle prostředků týrání</i>	<i>28</i>
3.3.2	<i>Tojrozměrný pohled na šikanu</i>	<i>30</i>
3.4	STÁDIA ŠIKANY	33
3.4.1	<i>první stádium: Zrod ostrakismu</i>	<i>35</i>
3.4.2	<i>druhé stádium: Fyzická agrese a přitvrzování manipulace</i>	<i>35</i>
3.4.3	<i>třetí stádium: Vytvoření jádra</i>	<i>36</i>
3.4.4	<i>čtvrté stádium: Většina přijímá normy agresorů</i>	<i>37</i>
3.4.5	<i>páté stádium: Totalita neboli dokonalá šikana</i>	<i>37</i>
3.5	ASPEKTY BRÁNÍCÍ ODHALENÍ A VYŠETŘENÍ ŠIKANY	39
3.5.1	<i>Od oběti lze těžko sehnat objektivní informace</i>	<i>39</i>
3.5.2	<i>Agresoři lžou, ovlivňují svědky a oběti</i>	<i>39</i>
3.5.3	<i>Členové skupiny mají strach vypovídat - „bonzování“</i>	<i>40</i>

3.5.4	<i>Někteří rodiče agresorů chrání své děti</i>	41
3.5.5	<i>Někteří rodiče obětí se obávají spolupracovat při vyšetřování</i>	42
3.5.6	<i>Pedagogové chrání vůdce agresorů a nevědomě brání vyšetřování</i>	43
3.6	AKTÉŘI ŠKOLNÍ ŠIKANY	44
3.6.1	<i>Agresor</i>	44
3.6.2	<i>Oběť</i>	48
3.6.3	<i>Třídní „publikum“</i>	50
3.6.4	<i>zastánci – spolužáci, kteří se aktivně zastávají oběti</i>	50
3.6.5	<i>Pedagog</i>	51
3.6.6	<i>Rodiče zúčastněných dětí</i>	51
3.6.7	<i>Místní komunita</i>	52
3.6.8	<i>Celá společnost</i>	53
4	PREVENCE ŠIKANY	54
4.1	MOŽNOSTI ŠKOLY	54
4.2	PREVENCE	56
4.3	PRIMÁRNÍ PREVENCE ŠIKANY NA ÚROVNI ŠKOLY	57
4.3.1	<i>Komplexní přístup boje se šikanou</i>	59
4.4	SEKUNDÁRNÍ PREVENCE	62
4.4.1	<i>Signály šikany</i>	62
4.4.2	<i>Vyšetřování šikany - učitel kriminalistou</i>	64
4.4.3	<i>Trestání agresorů</i>	70
4.4.4	<i>Komunikace s rodiči oběti šikany a jejich práva</i>	72
4.4.5	<i>násilného chování - škádlení, šikanování, trestný čin (čin jinak trestný)</i>	73
4.5	MORÁLKA A PRÁVO	74
4.5.1	<i>Trestné činy vyskytující se ve školním prostředí</i>	75
4.5.2	<i>Věk a odpovědnost</i>	79
4.6	PREVENCE ŠIKANY NA ÚROVNI PRÁCE S POTENCIONÁLNÍ OBĚTÍ	80
4.6.1	<i>Výběr oběti – metafora z říše zvířat</i>	80
4.6.2	<i>Metody zvýšení bezpečnosti dětí</i>	82
4.6.3	<i>Návyk na ohlašování problémů</i>	87
4.7	6 PILÍŘŮ SLOUŽÍCÍ JAKO PREVENCE ŠIKANY	90
4.7.1	<i>vztahy k sobě:</i>	91
4.7.2	<i>Vztahy k ostatním</i>	94

5	ZÁVĚR	97
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	99

Předmluva

S tématem šikany jsem se poprvé začal zabývat ve své roli instruktora sebeobranu při přípravě na zvýšení si kvalifikace v oblasti dětské sebeobranu. Při studiu odborné literatury mě v publikaci *Bolest šikanování* překvapilo, jak příkře se autor vyjadřuje ke kompetencím učitelů pro řešení šikany (učitelé jsou bezradní, chybí jim potřebné vzdělání, jsou na holičkách, apod.). Udivilo mě i to, že stejně se k pedagogům autor vyjadřuje i ve své nejnovější publikaci *Nová cesta k léčbě šikany*, která vznikla o deset let později. Proto jsem se rozhodl zjistit, jakým způsobem jsou pedagogové v oblasti řešení šikany vzdělávání a jak toto vzdělání naplňuje potřebné kompetence, jejichž souhrn jsem čerpal z odborné literatury. Zjistil jsem však, že budoucí pedagogové nejsou v oblasti řešení šikany povětšinou vzdělávání vůbec, proto jsem se rozhodl práci zpracovat jen v teoretické oblasti.

Pro posouzení kompetencí učitelů pro řešení šikany ve své práci vycházím z *Metodického pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních. Č.j. MSMT- 22294/2013-1*, jehož metodika je vystavena na teorii šikany doktora Koláře. Proto i další literaturu v oblasti šikany jsem vybíral převážně od autorů, kteří navazují na práci doktora Koláře. Všichni čeští autoři se ve svých pracích na teorii doktora Koláře odvolávají. Při popisu Kolářovy metodologie používám odkazy na jeho nejnovější publikaci *Nová cesta k léčbě šikany*.

Děkuji paní Mgr. Tereze Bariekzahyové, Ph.D za metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé práce a za čas strávený konzultacemi, které mě přivedly k novým pohledům a myšlenkám.

Také bych chtěl poděkovat své rodině za trpělivost a podporu, kterou mi poskytla při zpracování mé diplomové práce.

1 ÚVOD

Téma mé diplomové práce je „Kompetence učitelů pro řešení šikany“. Ve své práci se snažím podat souhrn informací, jaké kompetence by měl učitel mít, aby byl schopen šikaně předcházet, včas ji odhalovat a v případě jejího výskytu adekvátně řešit. Informace čerpám převážně od českých autorů, neboť novátorským počinem doktora Koláře byla vypracována ve světě ojedinělá teorie zabývající se vnitřními stádii šikany, na kterou je přímo navázána metodika, jak šikanu podle jednotlivých stádií řešit. Kolářova teorie byla v praxi vyzkoušena v Hradeckém školním programu proti šikaně a dosáhla lepších výsledků v kratším čase než do té doby na světě nejúčinnější program proti šikaně vypracovaný doktorem Olweusem. Všichni čeští autoři zabývající se šikanou, jejím řešením a prevencí, navazují na práci doktora Koláře. Jejich práce tak dávají dohromady sourodý systém boje proti šikaně, který si metodologicky neodporuje a informace od jednotlivých autorů se vzájemně doplňují. I sám doktor Kolář svou teorii, kterou poprvé popisuje ve *Skrytý svět šikanování ve školách (1997)* dále rozpracovává a rozšiřuje o nové poznatky v knihách *Bolesti šikanování (2001)* a nejnovější *Nová cesta k léčbě šikany (2011)*.

Metodologie doktora Koláře se stala pevnou součástí českého školství tím, že je obsažena i v Metodickém pokynů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních. Čeští učitelé tak mají v rukou, v podobě této teorie a metodologie, mocnou zbraň pro boj se šikanou. Na základě metodického pokynu má dokonce každá škola vypracovaný vlastní preventivní program obsahující i krizový plán pro případ výskytu pokročilé šikany. Přesto jsou ale učitelé, podle doktora Koláře, stále absolutně nepřipraveni šikanu řešit. Chybí jim ucelené vzdělání, neboť vysoké školy prozatím takové vzdělání nenabízejí a vysokým školám chybí i kvalitně vzdělaní učitelé, kteří by byli zároveň i skvělými praktiky v rámci řešení šikany a mohli by své zkušenosti a vědomosti předávat další generaci učitelů. Tato situace, nekompetentnosti českých pedagogů k řešení šikany, by se mohla do budoucna změnit, bude-li do vysokých škol zakomponován koncept, jakým způsobem by měli být podle doktora Koláře vzdělávání všichni učitelé a zároveň jakým způsobem by měli být vybírání a připravování lektorů budoucích učitelů.

Jako velký problém českého školství vidím v tom, že učitelé nejsou dostatečně motivováni k tomu, aby šikanu řešili, v problematice šikany se vzdělávali a získávali vědomosti a dovednosti, jak šikanu řešit správně. V mnohých případech šikanu (obzvláště její počáteční stádia) bagatelizují. V případech kdy šikanu řeší, dělají to neodborně, dopouští se laických chyb a svým přístupem udělají více škody než užitku. Není mým cílem nabádat učitele, aby šikanu neřešili vůbec, ale aby ji řešili kompetentně, nebo v případě, že sami potřebné kompetence nemají, tak aby si to připustili a nebáli se obrátit na vyškolené odborníky. Motivovat pedagogy by měla být převážně práce ředitelů jednotlivých škol. Na samotného pedagoga by měla působit sebemotivačně i představa, že když nedodrží svou zákonnou povinnost tím, že nebude zabezpečovat bezpečnost svěřených žáků a nebude šikanu řešit, může mu hrozit právní postih. Právním postihem může být finanční náhrada škody, zákaz činnosti, tak i trest odnětí svobody. Na tuto sebemotivační složku v získávání kompetencí k řešení šikany se snažím dávat ve své práci velký důraz.

Šikana v sobě v mnohých případech obsahuje i trestnou činnost, která je páchána na půdě školy. V takových případech by se učitelé dopustili chyby, kdyby situaci řešili „jen jako šikanu“. V těchto případech by učitel měl situaci nahlásit a obrátit se na příslušné státní orgány jakými jsou Police ČR a Orgán sociálně právní ochrany dětí. Proto by mělo být v kompetencích učitele i základní právní minimum.

Šikana není jen děj, při kterém silnějším způsobem ubližují slabším, kteří se z nejrůznějších důvodů nemůžou bránit. Šikana může být pojímána, také jako určitý fenomén, jako druh nemocného chování. V takovém případě se šikana může řešit i v situacích, kdy se ještě nevyskytla tím, že pedagogové budou věnovat pozornost preventivním opatřením, aby jejímu výskytu zabránili. Doktor Kolář svou metodikou spoléhá na aktivní vyhledávání zárodečných forem šikany a jejich řešení ještě dříve, než se šikana vyvine do pokročilejšího stádia. Další preventivní opatření na úrovni školy, která by měla pomoci v boji proti šikaně, rozpracovává v návaznosti na Kolářovu metodologii doktor Bendl a profesor Říčan.

Boj proti šikaně však nekončí na úrovni školy, nebo jiné instituce. Šikana se může vyskytovat v jakémkoli sociálním prostředí. Agresor si v případě, že mu během školních let šikana procházela a bylo pro něj možné ubližovat slabším bez vážnějšího postihu, nese do života tyto patologické návyky, které se mohou následně projevit formou kriminální činnosti, bossingu na pracovišti, násilí na ženách, apod. Mlčící většina si ze školních let

odnáší, že když vidí bezpráví, tak oběti nepomohou a i v případech, kdyby pomoci chtěli, tak nevědí jak. Stejně tak oběť si sebou do života nese určitý zvyk na špatné zacházení, pocit bezpráví a nemožnosti se bránit. K tomu aby byla mlčící většina a případně oběť schopna ochránit si své zájmy, své zdraví, život, čest nebo v případě potřeby, aby věděla jak pomoci potřebným, by měla sloužit tzv. „výchova k násilí“, kterou prosazuje profesor Říčan. Pro zvýšení své bezpečnosti by měl člověk být schopen v krajních případech umět použít fyzické násilí ke své obraně. Pro zvýšení bezpečnosti celé společnosti je dobré, když je co nejvíce lidí, kteří v případě potřeby vědí a umí pomoci svým blízkým, nebo potřebným i v situacích, které vyžaduje použití proti útočníkovi fyzického násilí. S koncepcí profesora Říčana výchovy k násilí se absolutně ztotožňuji. Ze své pozice akreditovaného instruktora sebeobrany MŠMT a certifikovaného instruktora sebeobraného systému Krav Maga se zaměřením na výuku civilistů, žen, dětí a teenagerů, tuto výchovu k násilí ve své práci dále rozvíjím. Jsem přesvědčen, že člověk, který ovládá dovednosti, jak obstát ve fyzickém střetnutí s agresorem, je odolnější proti šikaně už tím, že má zvýšené sebevědomí. Jeho chování, vystupování, gestikulace, mimika i verbální projev tuto dovednost odráží a není tak případnými agresory vybírán, jako vhodná oběť k šikaně.

Úrovní preventivních opatření, která spočívají v práci s potencionální obětí šikany, se metodologie doktora Koláře nevěnuje. Jak sám uvádí, tak tuto mezeru vyplňuje publikace autorky Evelyn Fieldové. Jako zahraniční autorka však nepracuje s vývojovými stádii šikany. Publikace je naštěstí doplněna vhodným komentářem doktora Koláře. Ten zmíněná opatření začleňuje do příslušných stádií vývoje šikany a v některých případech upozorňuje, ve kterých stádiích už nejsou zmíněná opatření vhodná, ba pro oběť přímo nebezpečná.

Cílem mé práce bylo nashromáždit souhrn informací o kompetencích učitele potřebných pro komplexní řešení šikany, které by souhrnně tvořily ucelený systém boje s tímto patologickým fenoménem, který se vyskytuje nejen na školách, ale v celé společnosti. Ve své práci jsem neprováděl výzkum, neboť pro nashromáždění souhrnu informací o kompetencích učitelů k řešení šikany jsem nepokládal výzkum za přínosný. Samotná koncepce vzdělávání všech budoucích učitelů na pedagogických fakultách podle kritérií doktora Koláře je zatím jen teoretickou koncepcí, která prozatím není v praxi provozovaná. Prozatím je bohužel české školství v situaci, kdy učitelé toto vzdělání nesplňují a jsou tedy dle požadavků doktora Koláře nekompetentní k řešení šikany.

2 VYMEZENÍ POJMŮ

2.1 Učitel

Je profesně kvalifikovaná osoba řídící a vykonávající vzdělávací činnost. Do kvalifikace učitele patří odbornost ve vyučovaných tématech, jenž nabyt během svého studia na vysoké škole nebo během svého dalšího vzdělávání, dále pedagogická odbornost spočívající ve znalostech pedagogických a didaktických zásad a principů, jak má obsah vzdělání předávat svým žákům a studentům.

Ve vzdělávání na sebe působí různé složky vzdělávání. Jsou jimi učitel, jako ten kdo vzdělává, žák, ten kdo se vzdělává a je vzděláván, obsah učiva, jako soubor znalostí a dovedností, prostřednictvím jejichž nabytím je uskutečňován zamýšlený vzdělávací cíl.

Vzdělávání probíhá v určitém místě, které by mělo být pro naplňování vzdělávacího cíle co nejlépe uzpůsobeno. V místě jsou uzpůsobeny prostorové a materiální podmínky vzdělávací instituce, ve kterých na sebe vzájemně působí subjekty učitelé a žáci.

Významnou míru v procesu vzájemného působení mezi učitelem a žákem mají jejich vzájemné vztahy. Vzájemné vztahy mezi učitelem a žákem, ale též mezi žáky mezi sebou utvářejí celkové klima třídy.

Učitel, pedagog není jen osobu, která žáky vyučuje. Pedagogika je vědou o výchově a vzdělávání, proto učitel žáky do jisté míry i vychovává. Pomáhá utvářet jejich morální postoje, určité způsoby vhodného chování, tím že je odnaučuje nevhodnému chování. Během vyučování utváří jistého „vnitřního ducha“ třídy, který je tvořen na základech vzájemného respektu, pomáhání si a budování společného cíle. Buduje vztahy žáků ke světu, k sobě navzájem i navzájem mezi jednotlivými žáky. K tomuto účelu mohou učitelé sloužit různé metody jako např. skupinové vyučování, kooperativní učení, různé soutěže a hry, cvičení ve dvojicích apod.

Úkol učitele je u žáků objevovat jejich nadání a talent a pomáhat jim ho rozvíjet a kultivovat. Stejně je úkolem učitele vyzdvihovat u žáků jednání a způsoby chování, které jsou žádoucí a za ty je chválit a naopak, upozornit žáka, když jeho způsoby chování se začínají projevovat nežádoucím směrem. Člověk nemá ve všech oblastech svého chování vrozený morální imperativ, který mu říká, které jednání je špatné a které je naopak dobré. Někdy se chová špatně, pro někoho jiného nepříjemným a ubližujícím způsobem, přitom to daný ubližující žák nemusí ani vědět. V těchto případech je potřeba, aby byl žák na své nevhodné chování upozorněn, aby věděl, že se tak chovat nemá. Kárání má být vždy chování žáka ne žák samotný.

Učitel svou výchovně-vzdělávací činností míří k naplnění cíle harmonického rozvoje osobnosti žáků. Jednou z překážek, která mu tento cíl neumožňuje naplnit, může být i šikana vyskytující se ve školním kolektivu. „Šikana je mimořádně nebezpečná forma násilí, která ohrožuje základní výchovné a vzdělávací cíle školy. V místech jejího výskytu dochází ke ztrátě pocitu bezpečí žáků, který je nezbytný pro harmonický rozvoj osobnosti a efektivitu výuky.“¹ Podle Maslowovy hierarchie potřeb stojí pocit bezpečí hned za potřebami základních tělesných a fyziologických potřeb. Je to jedna z nejdůležitějších lidských potřeb a není-li naplněna, nemůžou být úspěšně naplňovány další vyšší potřeby, jako potřeba ocenění a uznání, potřeba seberealizace², o kterou by měl žák během výuky usilovat. Prostředí, kde se vyskytuje šikana, nemůže výuka efektivně probíhat, proto předcházení a řešení šikany by měla být jednou ze základních kompetencí učitele, aby mohl vykonávat svou činnost.

2.2 KOMPETENCE UČITELE

2.2.1 KOMPETENCE

„V pedagogickém pojetí znamená schopnost, způsobilost úspěšně realizovat nějaké činnosti, řešit určité úkoly zejm. V pracovních a jiných životních situacích.“³

2.2.2 Klíčové kompetence/dovednosti

„Souhrn vědomostí, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého jednotlivce ve společnosti. Klíčové kompetence mají univerzální charakter, nejsou vázány na jednotlivé vyučovací předměty, nýbrž vytvářejí obecný základ vzdělávání a jsou rozvíjeny celoživotním učením. K jejich utváření a rozvíjení přispívá celý vzdělávací obsah i aktivity a činnosti, které jsou realizovány ve škole.“⁴

¹ ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2991-6. s. 143. (dále citováno jako ŘÍČAN. *Jak na šikanu*).

² viz HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha : Budka, 1993. ISBN 80-90 15 49-0-5. s. 62. (dále citováno jako *Psychologický slovník*)

³ PRŮCHA, Jan (ed.) a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 6. aktualizované a rozšířené vydání. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6. s. 129 (dále citováno jako *Pedagogický slovník*)

⁴ *Pedagogický slovník*. s. 129

2.2.3 Kompetence žáka

„Soubor vědomostí, dovedností, postojů a hodnot důležitých pro učení, osobní rozvoj a uplatnění v životě. Všichni žáci mají být v průběhu školního vzdělávání vybaveni klíčovými kompetencemi, které tvoří základ celoživotního učení a umožňují vstup do samostatného života i pracovního procesu. Pro každý stupeň (etapu) vzdělávání jsou ve vzdělávacích programech stanoveny cílové požadavky na úroveň rozvoje klíčových kompetencí.“⁵

Žák / student připravující se na své budoucí povolání v pedagogické profesii by tedy měl být po úspěšném absolvování svého vzdělávacího programu připravován tak, aby byl vybaven kompetencemi umožňující mu zapojení do pracovního procesu. Jeho kompetence se během jeho profesního působení dále rozvíjet, získáváním nových zkušeností, absolvováním školení a čerpáním zkušeností od zkušenějších kolegů. Učitelům však chybí systematické vzdělání v oblasti řešení šikany během jejich vysokoškolského studia, které by mohli uplatnit ve své profesní praxi.

2.2.4 Kompetence učitele

„Soubor vědomostí, dovedností, postojů a hodnot důležitých pro výkon učitelské profese. Vztahující se k profesní, obsahové a osobnostní složce standardu učitelství. Patří k nim kompetence pedagogické a didaktické; oborově předmětové, diagnostické a informační; sociální, psychosociální a komunikační; manažerské a normativní; profesně a osobnostně kultivující.“⁶

Pedagogická kompetence je širším pojmem, než jen pedagogická dovednost. Kompetencí se může rozumět možnost osobnosti, „v níž jsou synchronizovány tři základní složky: chování, poznávání a prožívání. Tyto tři složky pedagogické kompetence se promítají do pedagogického myšlení subjektu a jeho pedagogických dovedností, které vyrůstají z jeho výukového stylu. Pedagogická kompetence je vysoce individualizovaná proměnná, a proto je také obtížně objektivizovatelná a měřitelná.“⁷

⁵ Pedagogický slovník. s. 129

⁶ Pedagogický slovník. s. 129

⁷ KALHOUS, Zdeněk (ed.) a Otto OBST. *Školní didaktika*. 2. vyd. Portál : Praha, 2009. ISBN 978-80-7367-571-4. s. 98. (dále citováno jako KALHOUS. Školní didaktika)

Učitel by měl být expertem v celé škále činností, aby mohl kvalitně vykonávat své povolání. Učitelství je spojeno s řadou mýtů a představ o tom, jak by měl v praxi vypadat „ideální učitel“, stanovení příliš vysokých požadavků na výkon učitelství může být zdrojem frustrace pro samotné učitele i pro společnost.⁸ Učitel se během své profese nevyhne hodnocení a to od aktérů výuky, tj. žáků a od sobe samého, tak ani od vnějších pozorovatelů, tj. rodičů, supervizorů. Neexistuje univerzálně dobrý či efektivní učitel, při výuce jde vždy o souhru osobnosti a dovedností učitele, osobnosti a dovedností dětí, prostředí výuky a klimatu ve vzdělávací instituci. Někteří učitelé se snaží měnit co nejvíce prostředí kolem sebe, aby se jim co nejlépe učilo, jiní, což pokládám za lepší řešení, se snaží sebe přizpůsobit prostředí a žákům, které učí. Neboť žáci by měli být cílem výuky a ne jen prostředkem pro možnost vykonávání určité profese. „*Učitelé dosahují skutečné odbornosti až po pěti, spíše po deseti letech praxe, kdy mají za sebou nejméně deset tisíc odučených hodin.*“⁹

Podle Berlinorova pokusu měli i velmi zkušené učitelé velké těžkosti, když měli učit žáky, které vůbec neznali, učivo, které neznali, nebo v prostředí, které jim bylo cizí. Zkušené učitelé vyžadují daleko delší dobu na přípravu než začátečníci. Experti učitelé nejdou do hodiny, dokud dobře neznají látku a nemají promyšlený postup vyučování. Když by měli jít do hodiny nedostatečně připraveni, tak by v takovém případě se svým výkonem nebyli spokojeni, ač by okem pozorovatele předvedli daleko lepší výkon než učitelé začátečníci.¹⁰

2.3 Kompetence učitele v oblasti řešení šikany

Kompetence učitele k řešení šikany lze pojímat ze dvou úhlů pohledu. Za první kompetence, ve smyslu oprávnění a možností, které člověk má, tj. jakou má pravomoc k činnostem, které může vykonávat, jak může dané problémy řešit. Za druhé je kompetence dovednost provádět určitou činnost správně a efektivně, obsahující rozsah požadovaných činností.

Při vykonávání svých pedagogických úkolů, k tomu musí mít učitel vytvořené určité podmínky. Jednou z podmínek je klima třídy. Každá třída a žáci v ní jsou jiní. Pedagog k žákům nepřistupuje pasivně, ale je jedním z aktérů, který se podílí na vytváření klimatu třídy,

⁸ viz KALHOUS. Školní didaktika. s. 92

⁹ KALHOUS. Školní didaktika. s. 94

¹⁰ viz KALHOUS. Školní didaktika. s. 94 - 95

popřípadě na formování vztahů mezi žáky. Šikana je zásadním narušením vztahů a klimatu celé třídy.

V této práci se budu zabývat šikanou v prostředí školy, kdy dochází k ubližování mezi žáky a kompetencemi učitele pro řešení takové šikany. „*Je samozřejmě možné nazvat šikanou i ubližování žákům ze strany učitele nebo i ubližování učitelům ze strany žáků, sekýrování pracovníků ze strany nadřízeného, jednání úředníka, který obtěžuje občany vyžadováním zbytečných potvrzení, atd.*“¹¹

Aby mohl učitel řešit šikanu, přistupovat zodpovědně k fenoménu šikany, měl by být vybaven v oblasti šikany teoretickými znalostmi a praktickými dovednostmi. Znalosti a dovednosti fenoménu šikany jsou z různých oblastí.

Znalosti jsou v oblastech prevence samotné šikany, prevence rizikového chování, rozpoznávání šikany ve všech jejích vývojových stádiích, diagnostických dovedností, aby si učitel uměl všimnout toho, že se děje něco nežádoucího. Vyhodnocovat situace a přijímat vhodná opatření. Čím dříve šikanu, nebo její počáteční stádium odhalí, tím lepším způsobem může učinit vhodné kroky k řešení nastalého problému. Učitel by měl být schopen rozeznat vývojová stádia šikany a umět přijmout vhodná opatření, aby byl schopen šikanu vyřešit v počátečních stádiích. V případě, že učitel vyhodnotí chování žáků, které zjistil, jako pokročilou šikanu, měl by vědět na jaké odborníky se obrátit, aby mu pomohli s řešením šikany. Čím dříve se šikana zjistí, v čím je nižším vývojovém stádiu, tím se lépe a snáze dá řešit.

Učitel by ve školním kolektivu měl rozeznat, který žák nese **znaky „oběti šikany“**. Nahlížet na potencionální oběť šikany, jako na rizikového žáka a věnovat mu zvýšenou pozornost.

Učitel by měl na žáky během výchovně-vzdělávacího procesu působit tak, aby odstraňoval takové znaky „potencionálních obětí šikany“, které je předurčují k viktimizaci, tj. zvyšovat sebejistotu žáků, učit je znát a vnímat svoji hodnotu, aby žáci dokázali si svou hodnotu udržet, když mu ji bude někdo jiný chtít pošpinit a pošlapat.

Učitel by měl znát **znaky agresora šikany**. Takové žáky v kolektivu rozeznat, vnímat je jako potencionálně rizikové a věnovat jim zvýšenou pozornost. Umět s takovým žákem pracovat a usměrňovat a rizikové stránky chování odstraňovat. Učitel musí takového žáka upozornit, že některé jeho chování je špatné a nepřijatelné. Čím dříve takové nepřijatelné

¹¹ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 21

chování u žáka učitel odhalí a žáka na špatnost jeho chování upozorní, tím dříve učitel začíná pracovat na tom, aby se toto nežádoucí chování u žáka dále nerozvíjelo. S tímto postojem učitele je obeznámen celý kolektiv žáků, který tak získává jasnou zpětnou vazbu od učitele, že určité chování je nepřijatelné. Mnozí žáci nevědí, které chování je dobré a špatné. Jsou jen naučeni, že za špatné chování náleží trest a za dobré pochvala. Proto by tu učitel měl být tím, kdo jim pomůže dobré od špatného rozeznat tím, že špatné chování žáka potrestá.

Každá škola má vypracovaný „*minimální preventivní program*“, který je vytvořen na základě *Metodického pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Postup školy v oblastech šikany je dále upraven minimálním preventivním programem školy za základě *Metodického pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních*. Minimální preventivní program je ve škole vytvářen metodikem školní prevence a je přizpůsoben podmínkám a možnostem každé individuální školy. Učitel při řešení šikany nepostupuje sám, ale využívá k tomu síť školních pracovníků, kteří se na řešení šikany spolupodílejí. Učitel nejvíce při řešení šikany spolupracuje s metodikem školní prevence, který je speciálně vyškolený pracovník, který má v oblasti řešení šikany znalosti. Škola jako celá instituce má zájem na tom, aby byla šikana jako nežádoucí sociálně patologický jev na škole řešena a způsobila co nejméně škod na všech zúčastněných aktérech. Škola vytváří učitelům podmínky a dohlíží na to, aby byl v pořádku školní program proti šikaně, všichni učitelé ho znali a v případě potřeby věděli, jak podle školního programu šikanu řešit. To, že se v některé třídě vyskytne šikana, nemusí být ještě chybou třídního nebo jiného učitele. Chybou učitele však je, když je k problému šikany apatický a nepřijme vhodná opatření k jejímu řešení. Jako zaměstnanec školy je k tomu vázán pracovně právním vztahem, který mu nařizuje jednat a postupovat, dle školou navrženého postupu. Jestliže učitel takto nečiní, může se dostat se školou do pracovněprávního sporu nebo v případě způsobené újmy dítěti, nebo škodě na majetku také do trestně-právního nebo občansko-právního sporu, neboť svou nečinností šikanu umožnil. Školská zařízení mají zákonnou povinnost zajišťovat bezpečnost a ochranu zdraví dětí¹², které jsou při šikanování ohrožené, škola v této své povinnosti v případě výskytu šikany selhává.

Další oblastí zahrnující kompetence učitelů v oblasti řešení šikany je spolupráce s mimoškolními specialisty. Znalosti učitele v oblasti šikany náleží i do znalostí oblastí znalosti

¹² Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) §29

institucí, se kterými by měl učitel, potažmo celá škola spolupracovat, je-li to při řešení šikany potřebné. Mezi základní instituce patří Policie ČR, Orgán sociálně právní ochrany dětí, Speciálně pedagogické centrum, Pedagogicko-psychologická poradna. Učitel sám o sobě je odborníkem v širokém spektru oblastí, ale měl by umět usoudit, kdy daný problém jeho možnosti a znalosti přerostl a nebát se obrátit na odborníky. Učitelé se za svou žádost o pomoc nemusejí stydět. Je lepší vědět, že člověk na problém nestačí a obrátit se na specialisty, než svým neodborným zákrokem více ublížit než pomoci. Stejně jako nikdo nechce po obvodním lékaři, aby vykonával kardiologické operační zákroky, tak nikdo nemůže chtít po pedagogovi, aby sám řešil všechny situace, do kterých se žák během školní docházky dostane.

2.3.1 **Vzdělávání odborníků v problematice řešení šikany**

Běžné učitelské vysokoškolské studijní programy v sobě nezahrnují ucelený systém vzdělání pedagogů v problematice řešení šikany. Účinné vzdělávání pedagogů by však mělo být hlavním zbraní v boji proti šikaně. Budou-li všichni učitelé takto vzděláni, budou daleko lépe umět šikaně předcházet, omezovat její výskyt a v případě jejího výskytu ji včas diagnostikovat, vyšetřit a účinně léčit.

Momentální situace v českém školství je taková, že pedagogové jsou absolutně nepřipraveni kvalifikovaně problém šikany řešit. V celonárodním výzkumu z roku 2001 bylo zjištěno, že 90% pedagogů nedokáže provést základní diagnostiku šikany.¹³

„Šikanování je paradoxní a selským rozumem neuchopitelný fenomén. Kdo není na jeho řešení odborně připravený, nemá šanci uspět.“¹⁴

Příprava profesionálů umějící řešit šikanu se neobejde bez *„propojení koncepčního vzdělávání a praxe léčby šikanování.“¹⁵* Setkáváme se ve školství se situacemi, kdy se člověk během absolvování vysokoškolského studia, které ho připravuje na profesi učitele, nikdy se šikanou nesetkal a při výkonu povolání je přímý výskyt šikany první zkušeností, při které zkouší šikanu řešit bez dostatečných znalostí a dovedností.

¹³ viz KOLÁŘ, Michal. *Výcvik odborníků v léčbě šikany : Práce s kolektivy dětí a mládeže zasaženými šikanou*. Praha : Pražská vysoká škola psychosociálních studií, 2013. ISBN 978-80-904748-2-6. s. 6 (dále citováno jako KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany*)

¹⁴ viz KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany* s. 6

¹⁵ viz KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany*. s. 11

Metody řešení šikany jsou rozděleny do dvou skupin metod. Na skupinu metod, při kterých by měla být škola schopna řešit šikanu sama¹⁶ a na skupinu metod, při kterých je potřeba aby kvůli jejich náročnosti kontaktovala odborníky. Na to, aby škola byla schopna šikanu řešit sama nebo na to, aby byla schopna šikanu diagnostikovat a určit, že situaci nezvládne a potřebuje pomoc odborníků, musí mít škola vyškolené vlastní odborníky, kteří by měli být schopni posoudit, o kterou situaci se jedná.

Doktorem Kolářem byl vypracován pětiúrovňový model vzdělávání odborníků pro řešení šikanování (kompetence absolventa jsou odstupňovány podle obtížnosti léčby).¹⁷

2.3.2 Kolářův koncept vzdělávání pracovníků v oblasti řešení šikany

Doktor Kolář rozdělil vzdělání odborníků do pěti úrovní. První dvě úrovně jsou určeny přímo pro pedagogické pracovníky působící ve škole a další tři úrovně po externí specialisty, se kterými může škola při řešení šikany spolupracovat. Po absolvování příslušného výcviku mohou vyškolení odborníci řešit jen takové případy šikany, k jejichž řešení mají potřebné kompetence. Jsou si vědomi, že může dané věci více uškodit než pomoci, když by se nepřipravený učitel snažil šikanu řešit běžnými pedagogickými metodami a prostředky.

Příprava pedagogických pracovníků působících ve škole

1. Přípravná úroveň (minimální připravenost)

Přípravnou úroveň by měli absolvovat všichni učitelé a vychovatelé. Je nutnou podmínkou pro všechny, jejichž náplní je vykonávat přímou práci s žáky. Cílem doktora Koláře je prosadit, aby se přípravná úroveň stala pevnou součástí vzdělávání všech učitelů na pedagogických fakultách. Absolvování přípravné úrovně je podmínkou pro absolvování vyšších úrovní, lze ji však nahradit specializačním studiem metodiků prevence.

Absolvent přípravné úrovně by ale přesto měl mít možnost na pracovišti působit pod dohledem kolegy, který má minimálně absolvovaný kurz na 2. základní úrovni. Takovým pracovníkem by měl být metodik školní prevence, školní etoped či školní psycholog.

a) První kvalifikační stupeň

*„Učitelé by neměli začít pracovat s dětmi bez absolvování alespoň první části přípravné úrovně, která trvá **pouze osm hodin**. Je to něco podobného, jako samozřejmý*

¹⁶ 1. První pomoc pro obyčejnou počáteční šikanu. 2. Celková léčba pro řešení prvních dvou stadií šikanování.

¹⁷ viz KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 14

požadavek, aby pracovníci různých profesí byli před nástupem do funkce na novém pracovišti proškoleni v protipožární ochraně a bezpečnosti práce.“¹⁸

Absolvent se dokáže orientovat v problematice šikanování a je připraven rozpoznat signály šikanování. Při řešení šikany je schopen vyvarovat se chyb při prvních krocích pomoci.¹⁹

b) Druhý kvalifikační stupeň

Výcvikový kurz trvá 32 hodin. Absolvent je připraven odhadnout stadium a formu šikany. Umí zahájit účinnou první pomoc při řešení prvních dvou stadií šikany s běžnou formou. Počáteční šikany se vyskytují nejčastěji a budou-li se řešit včas, zabrání se jejich přeměně v pokročilá stadia. Vzhledem k tomu je nutné, aby je školy uměly řešit vlastními silami.²⁰

2. Základní úroveň (odborník na základní úrovni)

Časová dotaze kurzu je minimálně 64 hodiny (optimálně 80 hodin). Účastník kurzů se seznámí se speciální i obecnou teorií školního šikanování. Hlavní důraz je kladen na to, aby absolventi kurzu zvládli základní scénáře první pomoci, uměli aplikovat strategie a metody k řešení zárodečných a počátečních podob šikany a byli připraveni vytvářet efektivní celoškolský program proti šikanování.

Absolvovat tuto úroveň by měli metodici školní prevence, aby mohli pod jejich dohledem pracovat ostatní učitelé. Absolventi umí řešit situace, které by měla škola zvládnout sama, umí bezpečnou první pomoc pro šikany do třetího stadia s obvyklou formou včetně kyberšikany. Orientuje se v problematice celkové léčby pro první dvě - rozptýlená - stadia šikany. Absolvent je schopen účastnit se při vytváření školního programu proti šikanování.

Cílem doktora Koláře je prosadit, aby tuto úroveň vzdělání mohli pedagogové standardně získat v rámci dvousemestrálního studia na pedagogických fakultách.

Absolvent základní úrovně by ale přesto měl mít možnost na pracovišti působit pod dohledem interního nebo externího odborného vedení, který má minimálně absolvovaný kurz na 3. středně pokročilé úrovni.

¹⁸ KOLŘÁ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 16

¹⁹ viz KOLŘÁ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 16

²⁰ viz KOLŘÁ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 17

Škola, která by měla většinu svých pedagogů vzdělaných ve 2. základní úrovni, by byla dobře připravená, aby byla schopna zavádět celoškolský program proti šikaně. Takto vybavená škola kvalitně vzdělanými a vycvičenými pedagogy je schopna první stádia šikany aktivně vyhledávat a efektivně řešit, čímž předchází výskytu pokročilých stádií šikany. Kdyby i přes preventivní opatření se šikana vyvinula do třetího stádia, tak škola umí poskytnout efektivní první pomoc a přivolat externího specialistu na řešení pokročilých stádií šikany.²¹

Příprava externích specialistů

3. Středně pokročilá úroveň (specialista na středně pokročilé úrovni)

Tato úroveň je určena pro odborníky, kteří působí jako specialisté na řešení šikany v pedagogicko-psychologických poradnách, střediscích výchovné péče apod. Kurz je vykonán formou čtyř třídenních seminářů a k tomu vykonávanou praxí pod supervizí.

Absolventi tohoto kurzu jsou už schopni vykonávat supervize pro řešení počátečních šikan, které je i sám schopen řešit včetně léčby. Umí pracovat s prvními dvěma počátečními stádii šikany v obvyklé i v neobvyklé podobě. „*Tito odborníci jsou kompetentní poskytnout odborné zázemí nejen pedagogům s přípravou a základní úrovní vzdělání, ale i dalším potřebným pracovníkům.*“²² Takto vyškolený odborník je schopen samostatně vytvářet školní program proti šikanování a pomáhat metodikovy prevence na škole s vytvářením školního programu proti šikanování.²³

4. Pokročilá úroveň (specialista na pokročilé úrovni)

Kurz je určen pro odborníky, kteří už minimálně 5 let vykonávají praxi ve funkci, jejíž náplní je řešení šikany.

Jedná se o nejvyšší připravenost odborníků pro řešení školních šikan. Absolvent je schopen poskytnout komplexní pomoc i s řešením pokročilých šikan s obvyklou i neobvyklou formou. Je určena pro odborníky, kteří zabezpečují školám komplexní pomoc při řešení šikan. Tato úroveň odbornosti je určena pro odborníky ze školských poradenských institucí, i pro odborníky jiných organizací zabezpečující komplexní pomoc se šikanou (např. Občanské sdružení proti šikaně). Odborníci pokročilé úrovně zabezpečují vzdělání i pro odborníky předchozí 1., 2. a 3. úrovně. Takto vyškolení odborníci jsou schopni nabídnou školám pomoc

²¹ viz KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany*. s. 18 - 20

²² KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany*. s. 21

²³ viz KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany*. s. 21 - 23

při řešení všech druhů šikan s obvyklou i neobvyklou formou a dále i metodickou pomoc při vytváření programů proti šikanování. Dále jsou schopni zajišťovat projekty a provádět výzkumy.²⁴

5. Expertní úroveň (expert praktické šikanologie)

„Expert praktické šikanologie je odborník na pokročilé 4. úrovni vzdělání, který dlouhodobě prokazuje špičkové výsledky práce. Přináší do oblasti nové poznatky a zkušenosti. Po odborné stránce je respektovanou osobou. Je oficiálně uznán vybranými odborníky za experta.“²⁵

Jsou to špičkoví specialisté na řešení šikanování, znalci celé problematiky šikanování, garanti vzdělávání pracovníků - garanti projektů v oblasti léčby šikany, supervizoři. Zkoušející - autorizované osoby. Autoři významných odborných publikací.²⁶

2.3.3 Nynější vzdělání odborníků na šikanu v rámci vysokých škol

Budoucí učitelé se na svou budoucí profesi pedagoga připravují studiem na vysokých školách. Vysoké školy však neposkytují vzdělání odborníků na šikanu odpovídající I. a II. úrovni dle Kolářova programu. Vzdělávací systém na vysokých školách, který by připravoval odborníky na řešení šikany, povětšinou zcela chybí. Vysoké školy, které zahrnují do obsahu svého vzdělání šikanu, probírají šikanu většinou jen teoreticky a výuce chybí ucelený charakter.²⁷

Kolářova příprava odborníků na řešení šikany zatím probíhá jen na soukromé Pražské škole psychosociálních studií.

Na vysokých školách není ucelená příprava budoucích odborníků na šikanu prozatím ani možná, protože chybí kvalifikovaní vyučující. Kolář uvádí, jaké by měly být podmínky, aby byl vysokoškolský učitel řádně kvalifikovaný na vzdělávání budoucích odborníků na šikanu. Učitel by měl prodělat 1. kvalitní a systematický výcvik zaměřený na prevenci, diagnostiku a léčbu šikany, 2. měl by vykonávat praxi pod supervizí, 3. samostatná praxe; 4. z těchto proškolených lidí, kteří mají zkušenost s řešením šikany na školách, by teprve byli

²⁴ viz KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 23 - 25

²⁵ KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 25 - 26

²⁶ viz KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 14 - 15

²⁷ viz KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 29

vybrání nejlepší praktici, kteří by nastoupili speciální přípravu pro lektorskou činnost; 5. po absolvování přípravy by vedli lektorskou činnost ve spolupráci se zkušeným vzdělavatelem; 6. následně by byli už připraveni na výkon samostatné vzdělávací činnosti.²⁸

K nynějšímu stavu některých vzdělavatelů na vysokých školách vyučující šikaně se doktor Kolář vyjadřuje takto: „*K mému zděšení jsou mezi nimi „lektori“, kteří neřešili jediný případ šikany a při tom vyučují, jak to mají učitelé správně dělat. A podle toho to vypadá. Je to něco podobného, jako kdyby někdo chtěl vyučovat chirurgy, jak operovat, a sám by nikdy neviděl živého pacienta.*“²⁹

2.3.4 Znalosti učitele v oblasti práva

Učitel určité nežádoucí chování ve škole hodnotí a sankcionuje. Ač v reálném životě učitel není ani policistou, který vyhledává, prošetřuje a zabraňuje páčání trestných či jinak nežádoucích činů, ani není soudcem, který vyhodnocuje důkazy, určuje vinu a nevinu a rozhoduje o trestu, tak i přesto učitel musí během svého pedagogického působení část těchto rolí vykonávat.

Děti ve škole mohou vykonávat všemožné prohřešky, které jsou v rozporu se školním řádem, za které by jim měla náležet školní sankce v míře, která naplní svou výchovnou funkci. Některé prohřešky dětí však natolik porušují společenská pravidla, že naplňují skutkovou podstatu některého trestného činu, v některých výjimečných případech i zvlášť závažného trestného činu. Když učitel svévolně příslušným orgánům neoznámí, že se ve škole vyskytuje trestná činnost, může být odpovědný za neoznámení trestného činu, a za takové nečinění mu hrozí i právní postih. V krajním případě se učitel může dopustit i spolupachatelství, ve chvíli, když je seznámen s tím, že určitý trestný čin je plánován a nezabrání mu, nebo neučiní vhodná opatření, aby ho překazil. Například když učiteli oznámí uvědomělí spolužáci, že každou přestávku před hodinou tělocviku je na oběti šikany páčáno zlo, bití, okrádání, omezování osobní svobody, sexuální násilí od agresorů a že hrozí nebezpečí, že se tomu stane i nyní a učitel nic neudělá. Tím umožní násilníkům vykonat trestnou činnost.

²⁸ viz KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 34

²⁹ KOLÁŘ. Výcvik odborníků v léčbě šikany. s. 34 - 35

Znalost práva a postupování podle toho chrání učitele, aby se sám nestal obviněným ze spáchání trestního činu nebo spolupachatelství na trestném činu, nebo aby díky své neznalosti zákonů nenechal páchat žáky činnost, která naplňuje skutkovou podstatu trestných činů.

Veškeré znalosti a dovednosti výše nastíněné jsou v oblastech kompetencí učitele. Tedy toho co by učitel měl znát a umět, aby mohl kompetentně vykonávat svou pedagogickou činnost. Veškeré činnosti a znalosti učitele související se šikanou jsou **kompetencemi učitele pro řešení šikany**.

3 Šikana

3.1 Definice šikany

Šikana je formou narušených sociálních vztahů mezi jedinci ve skupině. Šikana je negativní a nežádoucí jen a projev vzájemných vztahů ve skupině. Přesto, že je nežádoucí, vyskytuje se na všech typech škol, ve všech věkových skupinách, ve všech sociálních vrstvách.

Šikana bývá definována jako:

*„Šikana je úmyslné a opakované fyzické i psychické ubližování slabšímu jedinci (skupině) silnějším jedincem (skupinou).“*³⁰

„Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků úmyslně a většinou opakovaně ubližuje druhým.

Šikana je chování, jehož záměr je ublížit někomu jinému, ohrozit ho a zastrašit.

*Šikana je zneužívání moci.“*³¹

*„Šikana je ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit. Obyčejně mluvíme o šikaně tehdy, když jde o opakované jednání, ve velmi závažných případech označujeme šikanu i jednání jednorázové, s hrozbou opakování.“*³²

3.2 Programy proti šikaně v Čechách a ve světě

3.2.1 Profesor Dan Olweus

Profesor Olweus je průkopníkem v řešení a zkoumání fenoménu šikany. V Norsku vedl celostátní kampaň proti šikanování. Do kampaně bylo zapojeno 42 základních a středních škol. Výsledkem kampaně bylo snížení šikany na školách během těchto dvou let o 50%. Tato kampaň proti šikaně byla tou nejúspěšnější, jaká kdy byla zaznamenána. Program profesora Olweuse byl v dalších letech aplikován v USA, Německu, ale tak dobrého výsledku

³⁰ VÁGNEROVÁ, Kateřina. *Minimalizace šikany : Praktické rady pro rodiče*. 2.vyd. Praha : Portál. 2011. ISBN 978-80-7367-912-5. s. 11 (dále citováno jako VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany)

³¹ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s.11

³² ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 22

snížení šikany jako v původním kampani v Norsku se již nepodařilo dosáhnout. Pro srovnání, jiné světově nejúspěšnější programy proti šikanování mají účinnost maximálně kolem 15%.³³

Publikace profesora Olweuse *Bullying at school „představuje teoretický a metodický základ světové odborné literatury.“*³⁴ V anglosaském prostředí je Olweusova metoda přejímána a aplikována při řešení školních šikan. Někteří experti zastávají názor, že „není užitečné objevovat již objevené („*reinventing the wheel*“), ale smysluplné je využití Olweusových programů“³⁵.

V českém prostředí byla však doktorem Kolářem vytvořena jiná cesta k léčbě šikany, která obohacuje Olweusovy poznatky a zároveň rozpoznává některé jeho metodické omyly.

3.2.2 Kolářova metoda je pevnou součástí českého vzdělávacího systému

Mezi přední české odborníky v oblasti šikany patří doktor Michal Kolář. Při řešení šikany, její vnitřní struktury, procesu jejího vývoje a vzniku, přišel se svou koncepcí šikany, která se liší od koncepcí řešící šikanu kdekoli jinde na světě. Zjistil, že šikana má svůj vnitřní vývoj a zákonitosti. Neexistuje jednoznačný a vždy platný návod, nebo postup jak šikanu efektivně řešit. Vždy je při řešení šikany nutno přihlídnout k jejím specifickým, k jejím formám, účastníkům, prostředí a vývojovému stádiu. Vývojová stadia šikanování jsou Kolářovým originálním počinem, který umožňuje pedagogickým pracovníkům odkrýt hloubku nákazy a postižení šikany ve skupině a podle stadia šikany zaujmout vhodný postup k řešení šikany.³⁶

*„Šikana je zde chápána především jako sociálně psychologický proces, v jehož průběhu postupně dochází k maligní strukturální transformaci skupiny. Ve srovnání se zahraničním přístupem se v českých studiích v mnohem větší míře uplatňuje také hlubinně psychologické hledisko.“*³⁷

Doktor Kolář svou metodu prevence a řešení šikany aplikoval při pilotním programu „Hradecký program proti šikanování“ (někdy označovaném jako Český program proti šikanování). Výsledky úspěšnosti tohoto projektu byly velmi povzbudivé a řadí se mezi ve

³³ viz KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1.vyd. Praha : Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-871-5. s. 275-278 (dále citováno jako KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*)

³⁴ KOLÁŘ, Michal. *Geniální omyly profesora Olweuse*. (dostupné z www.sikana.org/18_michal.pdr)

³⁵ tamtéž.

³⁶ viz KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 280

³⁷ KOLÁŘ. *Výcvik odborníků v léčbě šikany*. s. 10

světě nejúspěšnější programy proti šikanování. „Podařilo se v něm za čtyři měsíce snížit na experimentální škole celkově výskyt šikanování o 42,5%. Ve třídách, kde pracovali členové užšího realizačního týmu, se snížil výskyt přímého i nepřímého šikanování dokonce o 50% až 70%.“³⁸ Doktor Kolář se věnuje publikační činnosti a jeho knihy v oblasti šikany jsou základním pramenem poznání, díky kterému se mohou pedagogičtí pracovníci i jiní zájemci o prevenci šikany a její řešení s tímto fenoménem seznámit. Doktor Kolář spolupracoval i s Ministerstvem školství mládeže a tělovýchovy na vytvoření „Metodického pokynu ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáka škol a školských zařízení“, který obsahuje Kolářovu teorii vývojových stádií šikany, forem šikany, postupů jak by měla škola šikanu řešit, případně s jakými institucemi by měla při řešení šikany spolupracovat. Tímto se stává pro pedagogiky a pro školská zařízení znalost Kolářovi metody závazná. V případě, že škola nebude v řešení šikany dle tohoto metodického pokynu postupovat, může být sankcionována Českou školní inspekcí, zřizovatelem, případně soudem v soudním sporu s obětí, nebo jejími zákonnými zástupci, neboť škola, do které rodiče svěřující své dítě neplnila svoji zákonnou povinnost.

3.3 ŠKOLNÍ ŠIKANA

Šikana je nežádoucí patologické chování. Je to nemoc vzájemných vztahů ve skupině narušující osobnost, hodnoty a postoje všech jejích účastníků. Šikana se na školách všech typů stále více rozmáhá a pedagogové jí nezvládají čelit.

Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků (většinou silnější žák nebo žáci) často opakovaně týrá a ubližuje druhým. V první fázi se to děje nenápadně, prostřednictvím škádlení, různých legráček a „testíků“, případně odmítáním, přehlížením a zesměšňováním. Po úvodním otestování se otravování stupňuje a zdokonaluje a nastupuje fyzická agrese.

Šikana je komplexní pojem, do kterého lze zařadit různé projevy a formy narušení vztahů ve skupině. Šikanu a její projevy lze rozdělit několika způsoby:

³⁸ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 275

3.3.1 Formy šikany podle prostředků týrání

Fyzické formy šikany³⁹:

Fyzická šikana přímá aktivní – útočník / útočníci oběť pošťuchují, bijí, škrtní, kopou, fackují, sexuálně obtěžují...

Fyzická šikana nepřímá aktivní – organizátor a iniciátor šikany se šikany přímo neúčastní, ale řídí své posluhovače, které pošle, aby oběť zbili či jiným způsobem týrali

Fyzická šikana přímá pasivní – útočník nedovolí, aby se mohla oběť šikany volně pohybovat, sednout si na židli, zařadit se do fronty (musí čekat na poslední místo), apod.

Fyzická šikana nepřímá pasivní – útočník / útočníci nedovolí oběti projít chodbou, odejít na záchod apod.

Verbální formy šikany⁴⁰.

Verbální šikana přímá aktivní – nadávky, urážky, zesměšňování, hanlivé označování

Verbální šikana nepřímá aktivní – šíření pomluv s cílem ublížit oběti, nebo jen pobavit ostatní, vytváření karikatur oběti, vytváření urážlivých a zesměšňujících přezdívek

Verbální šikana přímá pasivní – ignorování oběti, neodpovídání na pozdrav, neodpovídání na položené otázky, přehlížení apod.

Verbální šikana nepřímá pasivní – účastníci šikany, tj. agresori, jejich přísluhovači, přihlízející většina, se nezastanou oběti, pokud je obviněna agresory neprávem, neporadí oběti, když je zkoušena učitelem

Smíšená šikana – kombinace verbální a fyzické šikany, při které dochází k násilným a manipulativním příkazům.

Kyberšikana

Kyberšikana je jednou z psychických forem šikany, která se v současném světě, s rozvojem informačních technologií, objevu stále častěji. Kyberšikana není zvláštní odnoží šikan, ale „*kyberšikana patří do základních a pravých forem šikan. Je proto nutné, abychom o ní znali fakta, která souvisí s její léčbou a mohou nám řešit konkrétní případy.*“⁴¹

Kyberšikana se projevuje jako záměrné násilné chování, jehož cílem je ublížit, zostudit a poškodit oběť, které se uskutečňuje prostřednictvím moderních informačních

³⁹ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 37

⁴⁰ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 37

⁴¹ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 83.

technologií. Ke kyberšikaně dochází nejčastěji prostřednictvím internetu za využití připojení prostřednictvím PC nebo mobilního chytrého telefonu. Podle doktora Koláře bývá při kyberšikaně zachování stejných rolí, jako při klasické šikaně. Při vyšetřování kyberšikany téměř vždy odhalil doktor Kolář i klasickou šikanu ve škole. Kyberprostor je jen dalším prostorem, kde se může násilí na oběti odvíjet.

Obětem kyberšikany nejsou působeny klasické modřiny, ale jsou zraňovány na duši, jsou jim působena psychická traumata. Člověk, který se stane obětí kyberšikany, se cítí „opuštěný, ponižený, bezvýznamný. Prožívá nejen virtuální, ale i skutečnou exkomunikaci ze školního společenství.“⁴²

Zbraň kyberšikany je v její hromadnosti, ve velkém dosahu na počet účastníků, který se kyberšikany nepřímo účastní. Jakmile se na internet „vyvěsí“ např. hanlivá fotomontáž znázorňující oběť v ponižujících činnostech, může být dosah takové fotky v řádu tisíců lidí, což je mnohonásobně více, než u běžné psychické šikany ve škole. Oběť šikany nemůže před svými útočníky utéct, i když nepůjde do školy a zůstane doma. Může být stále šikanována v kyberprostoru. Šikana probíhá 24 hodin denně.

Kyberprostor dává agresorům anonymitu, oběť neví, kdo na ni útočí a před kým by se měla bránit. Utrpení oběti nekončí tím, že jí někdo napíše ošklivé zprávy, emaily, nebo vyvěsí její fotografie či video na internet. Oběť se k takovým zprávám, obrázkům a videím stále vrací a tím prohlubuje své trápení.

Velkým problémem v boji s kyberšikanou vidím také v tom, že co se moderních technologií týče, tak budou děti vždy o krok napřed před svými učiteli. Na některých školách je jako prevence vyhlášen zákaz používání mobilních telefonů, aby děti nemohly během vyučování natáčet videa, fotit, psát sms apod. V dnešní době, kdy jde vytvářet videozáznamy prostřednictvím mikrokamer, videokamer v propiskách, lahvích, brýlích, hodinkách, které se dají volně koupit v řádu set a tisíce korun, nemůže učitel zabránit tomu, aby si děti v hodinách natáčely, co chtějí. S rozvojem počítačových a softwarových dovedností dětí lze i napadnout cizí počítač, či telefon, získat k němu vzdálený přístup a mít tak informace o jeho poloze, zprávách, uložených souborech a nastavení přístroje.

⁴² KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 86

Dalším problémem pro učitele ve vztahu ke kyberšikaně je, do jaké míry ji mají a mohou řešit, když k útokům dochází mezi školními dětmi, ale útoky se odehrávají mimo dobu vyučování. Škola v takových případech nemůže za šikanu postihnout její účastníky školními prostředky, neboť k tomu nemá kompetence. Ale víme-li, že kyberšikana bývá ve většině případů jen projevem běžné šikany, která ve třídě probíhá, úkol pedagoga je takovou šikanu klasickým způsobem prošetřit a rozkrýt. Kyberšikana vypovídá o narušených vztazích ve skupině, tak i přes to, že učitel nemůže řešit přímo kyberšikanu, má za úkol vztahy ve třídě napravit. Ačkoli kyberšikana probíhá zdánlivě anonymně, tak útočníci za sebou v těchto případech nechávají stopy, které lze vypátrat a stopy se mohou stát pomocníkem pro odkrývání narušených vztahů v klasické šikaně.

Při kyberšikaně je potřeba, aby učitelé nepodlehli prvnímu dojmu. Jednou z forem kyberšikany je ukradení hesla k emailu oběti, nabourání se do jeho mobilního telefonu, vytvoření nového profilu na sociální síti se jménem oběti. Prostřednictvím těchto vstupů mohou agresori jménem oběti rozesílat různé zprávy, fotografie a jiné informace čímž chtějí oběť kompromitovat. V těchto případech může být oběť omylem označena za pachatele šikany.

3.3.2 Tojrozměrný pohled na šikanu

Šikanování jako nemocné chování⁴³ – Chování a projevy označované jako šikana je chování nežádoucí, patologické, nemorální, protispolečenské. Většinová společnost ho neakceptuje a některé jeho formy i ze zákona sankcionuje. Ač je to chování a jednání natolik nežádoucí, přesto se s ním setkáváme na všech formách škol i jiných institucí, ve kterých se sdružují skupiny lidí (armáda, pracoviště, internáty, zájmové kroužky, skupinky dětí hrající si venku apod.), šikana se jeví jako chování určitým lidem vlastní a pro ně normální. Pro společnost však šikanovat někoho není ani normální natož akceptovatelné, proto se proti tomuto jevu bojuje. Šikana je jako nemoc, která se šíří mezi lidmi formou nákazy. Jestliže se symptomy této nemoci včas nerozpoznají a neléčí, nakazí se celá skupina, která se šikanou přijde do kontaktu. Šikanou trpí nejen oběť (šikanovaný), ale i agresor (šikanista) a také „přihlížející většina“.

Nevyléčí-li se šikana včas v jejích počátcích, oběť šikany si odnáší do života psychická i fyzická traumata, pocit nespravedlnosti, pokřivené mínění o sobě samém i o

⁴³ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 33

okolním světě, o jednání které je ve společnosti preferované a žádoucí. Může se také stát, že tato oběť se v jiném sociálním prostředí stane sama agresorem šikany už jen ze strachu, aby se opět nestala obětí, nebo si odnese natolik podlomené mínění sama o sobě, že bude existovat velké riziko, že se stane opětovně obětí šikany v dalších sociálních skupinách.

Agresor se naučí nežádoucí vzorce chování a přístupy k ostatním lidem, jako projevy které jsou žádoucí, akceptovatelné a autoritami nepostihnutelné a nesankcionovatelné. Agresor si tyto vzorce chování odnese i do dospělosti a může tyto naučené vzorce chování aplikovat také v jiném prostředí, např. na pracovištích ve formě boxingu, mobingu, nebo přímo kriminální činností.

„Mlčící většina“ je naučena, že za nežádoucí chování nehrozí postihy a v životě se vyplatí mít ostřejší lokty. Snáze se identifikují s agresorem, nežli s obětí ať už ze strachu, aby se oni sami nestali obětí, nebo že oni sami přijmou hodnoty a vzorce chování agresora za vlastní a sami se mohou postupně stát přímými účastníky šikany.

Při komplexním řešení šikany se nelze soustředit pouze na oběť, neboť to nevyhladí příčinu šikany. Je potřeba pracovat a léčebně působit na celou skupinu. Při odstranění oběti (např. přesunutí na jinou školu) a neléčení skupiny jako celku si agresor dříve nebo později najde někoho jiného, na koho se soustředí a celý cyklus se bude opět opakovat. Vybírání si obětí pro agresory se řídí jistými vnitřními zákonitostmi skupiny a sami děti ví, kdo by se stal pro agresora dalším obětním beránkem, kdyby současná oběť vymizela z centra agresorova zájmu.⁴⁴

Šikanování jako závislost⁴⁵ – V tomto případě jde o vytvoření vzájemné vazby mezi obětí a agresorem. V šikanování jsou lidé rozděleni na dvě skupiny lidí, na silné a slabé. Silní jsou ti, kteří umí maskovat a neprojevat svůj strach a slabí jsou takoví lidé, kteří to neumějí. Aby silní svůj strach lépe skryli, schovávají se za strach druhých, který záměrně vytvářejí a podněcují. Agresor se stává závislý na oběti, která mu umožňuje únik od vlastního strachu. Vztah oběti k agresorovi se může přetvořit do vztahu, ve kterém oběť začne k agresorovi pociťovat určitou náklonnost, podbízí se mu a doufá, že tak unikne jeho agresi, nebo se časem agrese stane jediným způsobem, jakým skupina žáků s obětí komunikují. Oběť je za tuto formu komunikace raději, než kdyby si jí skupina nevšímala vůbec. Mohou se vyskytnout

⁴⁴ viz FIELDOVÁ, Evelin, M. *Jak se bránit šikaně : Praktický rádce pro děti, rodiče i učitele*. Praha : Ikar, 2009. ISBN 978-80-249-1176-2. s. 31 (dále citováno jako FIELDOVÁ. *Jak se bránit šikaně*)

⁴⁵ viz KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 37 - 44

také případy, ve kterých oběť obhájí činy agresora a dává si jeho agresi za vinu, neboť si ji „zavinila svým špatným chováním“.

Šikanování jako porucha vztahů ve skupině⁴⁶ – Vyskytne-li se šikana ve skupině má to následek na všechny její členy. Postižená je celá skupina se všemi svými aktéry. V takové skupině se mění morální mínění všech žáků a přestávají odlišovat mezi špatným a dobrým. Ublížování někomu slabému se stane všeobecně uznávanou a běžnou praxí, na které nepřijde nikomu nic divného. Začne panovat mínění, že je to správné a také u dlouhotrvajících šikan, že za jejich jednání nehrozí žádný postih. V dokonané školní šikaně přestanou být žáci ve třídě spolužáky, kteří jsou si před sebou rovni, ale selektují se na žáky, kteří ve skupině nemají žádná práva a na žáky, kteří mají nad ostatními absolutní moc. Přátelství se šikanovanými žáky se stane něco neprestižního, většina třídy přijme normy agresorů nebo se jen chovají, že jsou na straně agresorů, aby se sami nestali obětí jejich šikany.

„Třídní šikana má mimořádně zhoubné následky, protože nejen těžce ubližuje oběti, ale kazí vztahy v celé skupině, kterou je školní třída, poškozují etický i psychický vývoj většiny, nebo dokonce všech dětí. Nejvíce se „podepíše“ na osobnosti postiženého dítěte a agresorů, ale těžce poškozují i ty, pro které je utrpení oběti vítanou zábavou a nemálo i ty, kteří jsou nedobrovolnými svědky, anebo i jen vědí, co se děje mezi jejich spolužáky někde a v zákoutí školních chodeb.“⁴⁷

⁴⁶ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany, s. 45

⁴⁷ ŘÍČAN. Jak na šikanu, s. 13

3.4 STÁDIA ŠIKANY

Vývoj šikany

Bereme-li šikanu, jako určitou nemoc vztahů ve skupině, musí mít také šikana určité podmínky, aby mohla vzniknout. „*Je dost pravděpodobné, že se ve třídě vyskytne aspoň jedno nadprůměrně agresivní dítě, častěji chlapec, které má skon šikanovat druhé. Současně se ve třídě vyskytne i dítě, opět spíše chlapec, které je z hlediska šikany rizikové, tedy potenciální oběť. Za třetí ve třídě, o které uvažujeme, chybí pozitivní silný jedinec nebo skupinka dětí dobře vychovaných, které by byly pro nevyhraněný zbytek třídy autoritou. Ty by totiž vytvořily a udržovaly atmosféru družné solidarity, v jaké se šikaně nedaří. A za čtvrté: V práci učitelů chybí něco podstatného především účinná, pedagogicko-psychologicky kvalifikovaná etická výchova.“⁴⁸ Toto schéma podhoubí pro vývoj šikany by mělo být známé všem pedagogům a měli by umět v takovém prostředí efektivně pracovat.*

Česká šikanologie v podání jedné z nejvýznamnějších osobností zabývajících se šikanou v České republice, doktora Michala Koláře, přispěla ve výzkumu šikany převážně tím, že se začala zabývat vnitřní strukturou šikany. Zákonitostmi vzniku šikany a vnitřní dynamikou kolektivů, ve kterých se šikana vyskytuje. Vznikla teorie, která předpokládá, že se šikana rozvíjí v pěti na sebe navazujících stádiích. V každém stádiu je celková skupina žáků postižena jiným způsobem a proto pro každé stádium a formu šikany je příznačný rozdílný přístup a postup pedagogických pracovníků, kteří se snaží šikanu řešit. To znamená ochránit oběť, odhalit, usvědčit a potrestat agresory a pracovat s celým kolektivem tak, aby byla odstraněna patologická stránka vzájemných vztahů.

Se stádii šikany nepracující ani přední světoví odborníci na řešení šikany a jejich rady pro oběť a ostatní účastníky šikany, včetně pedagogů, jsou jakousi směsicí receptů v kuchařce. Některé rady, které by mohly dobře fungovat při prvních stádiích šikany, by mohly pro oběť šikany mít neblahé důsledky v pozdějších stádiích šikany, stádiu 4. a 5., kdy už se proti oběti semkne celá třída. Oběť přestává být rovnoprávným účastníkem komunity a za své proměněné chování, asertivní sebejisté vystupování apod. by mohla být oběť krutě potrestána. „*Oběť, která by se zčistajasna postavila těmto normám, vyvolá krajní nevoli a hrozí výbuch násilí vůči ní. V praxi se to již mnohokrát stalo a skončilo to tragicky. Například došlo k třídnímu lynčování, oběť byla zkopána spolužáky, až se pomočila a pokálela, skončila s*

⁴⁸ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 14

*vnitřním zraněním v nemocnici.*⁴⁹

Jinými slovy, žádná metoda pro řešení šikany nefunguje za všech okolností. Pedagog musí vždy přihlédnout ke specifikám konkrétního případu. Zejména pak k formám a stadiu šikany, kterou chce odhalit a řešit. Špatná nebo špatně zvolená metoda pro řešení šikany vzhledem k nesprávnému posouzení stádia šikany může oběti více ublížit než pomoci. I pedagog, který má skvělé úmysly a chce šikanu vyřešit rychle a důkladně, může mnohdy svým laickým počínáním udělat více škody, nežli užítku. Odkrýt šikanu nelze rychle, je to zdlouhavý proces zjišťování vzájemných vztahů ve skupině bez toho, aby agresori šikany poznali, že se vyšetřování děje. Jediné, co pedagog musí dělat rychle, když se o šikaně dozví, je podniknout vhodné kroky, aby ochránil oběť, je-li to třeba. Jestliže takové vhodné kroky k ochránění oběti neučiní, vystavuje oběť nebezpečí násilí a sám sebe pedagog může vystavit nebezpečí trestního stíhání, neboť o nebezpečí věděl a nic proti tomu neudělal. Povinnost „zajišťovat bezpečnost a ochranu zdraví dětí, žáků a studentů v průběhu všech vzdělávacích a souvisejících aktivit, a současně vytvářet podmínky pro jejich zdravý vývoj a pro předcházení vzniku rizikového chování (sociálně patologických jevů). Z tohoto důvodu musí pedagogický pracovník šikanování mezi žáky předcházet, jeho projevy neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.“⁵⁰ Tato povinnost školského zařízení a pedagogů je zakotvena v metodickém pokynu MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, který je v souladu s ustanovením §29 zákona č.251/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání. Porušení této povinnosti může být za určitých okolností sankcionováno podle příslušných ustanovení zákona č. 440/2009 Sb., trestní zákoník.

Pedagog by tedy měl jednotlivá stádia šikany a postupy při jejich řešení znát nejen z jisté humanistické vize, že slabým a bezbranným se nemá a nesmí ubližovat a v případě, že člověk může těmto slabým a bezbranným pomoci, by měl tak učinit, ale zároveň i ze sebezáchovného důvodu, protože pedagogům hrozí mimo jiné trestně-právní sankce, jestliže tak neučiní.

⁴⁹ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 281

⁵⁰ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 145

3.4.1 první stádium: Zrod ostrakismu

V každé skupině, školní třídě se dříve či později objeví někdo, kdo vybočuje z řady. Je nejméně oblíbený, pro své chování, tělesnou zvláštnost, pro svou tělesnou konstituci, případně pro svou přehnanou bojácnost, introvertnost, stydlivost. Takoví lidé bývají označováni jako „outsideři“, „podivíni“, „looseři“, apod. Ostatní spolužáci se k nim začnou chovat jinak než k sobě navzájem. Vzniká vydělení na „MY“ a „ONI“. Rozdíl mezi MY a ONI, mezi většinou ve skupině a jedincem, který do skupiny úplně nezapadne, může být podle jakéhokoli rysu, který skupina uzná za podstatný, např. barva pleti, vlasů, antitalent ve sportovní oblasti, přílišný zájem o učení, pohlaví apod. Vyčlenění z kolektivu se nazývá „ostrakizací“. Ostrakismus může mít krátkodobý i dlouhodobý charakter. Zvláštní žák se může sám změnit a do skupiny zapadne, nebo skupina si na něj zvykne a jeho jinakost přestane vnímat jako odlišnost, kvůli které by se žák měl vyčlenit ze skupiny. K tomu může významnou měrou přispět pedagog svou kvalitní výchovnou prací, povšimne-li si včas, že některý žák začíná být ze skupiny vylučován. Ostrakizování se může projevat např. tím, že ostatní děti se s ním nebaví, nezdraví ho, pomlouvají ho, zesměšňují, v případě zkoušení před tabulí jeví o něj nezájem a nepomůžou mu, případně mají škodolibou radost z žakových neúspěchů. Toto stádium je prvním stádiem při zrození se šikany, neboli „zárodečnou dobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.⁵¹ Toto stádium by také mělo být tím nejdůležitějším, které by měl už pedagog zaregistrovat a adekvátně řešit. Včasným a kvalifikovaným zásahem může zamezit rozvoji dalších stádií šikany a uchránit tak účastníky šikany před škodami, které šikana zanechává na celé skupině. Toto vývojové stádium šikany lze také nejlépe a nejrychleji vyřešit v porovnání s pokročilými šikanami.

3.4.2 druhé stádium: Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Není-li první stádium šikany včas vyřešeno, začne se vyvíjet k větší agresi. Agresor začne přitvrzovat své činy k oběti. Během prvního stádia ve skupině určí, kdo by mohl být potencionálně nejvhodnější obětí. V tomto stádiu už je oběť známa a agresor zkouší, co vše si může k oběti dovolit. K čemu ho oběť nechá zajít, jak se na to tváří ostatní spolužáci a jaké kroky činí pedagogové. Důvody k fyzické agresi se mohou různit, můžou sloužit k ventilování stresu agresora, pobavení ostatních spolužáků, uspokojení sadistických tendencí agresora apod. Když agresor zjistí, že oběť si od něj nechá agresivní chování líbit, ve skupině

⁵¹ viz KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 46

nejsou spolužáci se silným postavením, kteří by se přidali na stranu oběti, nebo pedagog, který by agresí odhalil a agresora potrestal, má agresor pocit, že své chování může vůči oběti stupňovat. Nemá-li agresor zpětnou vazbu, že to co dělá je špatné a nepřípustné, nemusí si ani uvědomit, že je jeho chování špatné. V tomto stádiu již agresor může ničit věci oběti, „půjčovat si“ její věci, které jí nemusí vrátet zpět, vyžadovat peníze, nebo svačinu pod pohrůžkou násilí, apod. Objevují se první „strkance“, facky, pohlavky, a další projevy násilí.⁵²

3.4.3 třetí stádium: Vytvoření jádra

Toto stádium je klíčovým momentem při vzniku šikany. Pokud ani teď si nikdo z dospělých, pedagogů ničeho nevšimne, agresorovi vše prochází, začínají se k němu otevřeně hlásit další spolužáci. Někteří se na stranu agresora přidávají ze strachu, aby se sami nestali oběťmi jeho agrese, neboť budou-li šikanovat oběť i oni, přidají se na stranu „silných“, kteří pod svou agresí lépe maskují svůj vlastní strach. Jiní se na stranu agresora přidávají proto, že si chtějí také „užít“ tuto formu zvrácené zábavy, když vědí, že za to nehrozí trest. Začíná se budovat skupinová hierarchie jak v celé třídě, tak v samotné skupině agresorů. Původní agresor stojí ve skupině nejvýše a ostatní přidružení agresori jsou členy. „Vytváří se skupina agresorů, úderné jádro. Tito šířitelé „viru“ začnou spolupracovat a systematicky, nikoli již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabí“.“⁵³ Ve třídě může figurovat více skupin žáků, nejen mlčící většina, oběti a agresori. Vyskytne-li se ve třídě skupina, která je natolik morálně silná a má postavení ovlivňovat chod skupiny, může utlumit chování agresorů a zabránit nakažení celé skupiny. Výskyt silných a morálních žáků bývá spíše výjimkou než pravidlem. Bohužel žáci, kteří mají tu „moc“ změnit chod věcí jsou pasivní a nic neučiní. Bývá nepsané pravidlo školních dětí, že bonzovat se nemá. Tím dávají agresorům možnost a prostor pro stupňování šikany.

Je zapotřebí, aby byl pedagogickým výchovným působením u dětí vytvořen morální rozdíl mezi „bonzováním“ a oznámením bezpráví, které se děje. Je smutnou skutečností, že laxnost k agresí páchaných na slabých si lidé po té mohou nést po celý život a ani v dospělém věku nejsou schopni pomoci slabším a bezbranným, stanou-li si svědky násilí, ať už násilných trestných činů, domácího násilí páchaného mezi dospělými nebo na dětech apod.

⁵² viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 47-50

⁵³ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 51

3.4.4 čtvrté stádium: Většina přijímá normy agresorů

Pokud se ve třídě nevyskytuje dostatečně silná skupina žáků, která se agresorům dokáže postavit, dochází k tomu, že normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem v celé třídě. Od tohoto okamžiku získá šikana úplně jiné rozměry. Šikana se nestane vybočením z normality, ale normou, která je přijata a akceptována celou skupinou. Je normální, že vybraný jedinec nemá ve skupině stejná práva jako ostatní a že je mu ubližováno. I ti relativně slušní žáci začnou akceptovat fakt, že "určitý" stupeň násilí a bezpráví páchaný na „určitém“ jedinci je normální a nevidí v tom nic špatného. V soukromí mohou oběť litovat, ale veřejně se za ni již nepostaví. Projevená lítost by se mohla rovnat projevené slabosti, která by mohla zapříčinit, že i oni by se stali pro skupinu vyloučeným členem a dělo by se jim podobné příkoří, jako oběti samotné. Pro nevyhraněné žáky, je lepší situace, že se násilí děje někomu jinému nežli jim samotným. To může být důvodem, že se i tito relativně slušní žáci začnou chovat k oběti také krutě a aktivně se zúčastní týrání spolužáka, aby zakryli svůj strach. Časem v tomto chování začnou i oni sami nacházet uspokojení a sadistické odreagování.⁵⁴

3.4.5 páté stádium: Totalita neboli dokonalá šikana⁵⁵

V tomto stádiu je už šikanou nakažena celá skupina, normy a morální mínění všech žáků je patologicky poškozeno. „*Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem.*“⁵⁶ Skupina je rozdělena na dvě sorty lidí. Dalo by se říci na sortu lidí mající všechna práva a sortu podlidí, nemající žádná práva. Sorta podlidí, obětí musí plnit všechny příkazy agresorů, sami o sobě nemají žádná práva ani možnosti sebevyjádření. Jakýkoli vzdor je celou skupinou trestán, jako něco nepatřičného. I oběti se s touto svojí rolí ztotožňují. „Nadlidí“ od svých „otroků“ vyžadují nejen poslušnost, ale i materiální dary, finanční prostředky, sexuální služby, zesměšňující úkony sloužící k pobavení publika apod. Když oběti agresory neposlechnou, jsou brutálně potrestány. Agresori v této fázi již ztrácí pojem o realitě a budují realitu novou, ve které sami sebe považují za nadřazené lidi. Ve skupině se vytrácí pocit viny ze příkoří působené obětí a brutální násilí je považováno za výbornou legraci a jako naprosto normální a přijatelné.

⁵⁴ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 51

⁵⁵ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 51-56

⁵⁶ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 302

Oběti hledají způsob, jak se agresí vyhnout. Přibývá u nich výskyt nemocí, ať už předstíraných, aby nemusely do školy, nebo se u nich vyskytnou psychosomatická onemocnění vyvolaná ze strachu před školou. U obětí se množí omluvená i neomluvená absence. V krajních případech se mohou u obětí vyskytnout pokusy o sebevraždu, která je v jejich očích jediným možným východiskem z nastalé bezvýchodné situace. Nebývá výjimkou, že se agrese „provalí“, až v případě, kdy dojde k těžkému zranění.

V tomto nakaženém kolektivu panuje stejné postavení, jako bývalo mezi nacisty a židy v předválečném a válečném Německu, jako bývalo dříve mezi černými otroky a otrokáři v dřívějších Spojených státech amerických, nebo jako mezi šlechtici a nevolníky v evropském středověku. Tito nadlidi se k sobě navzájem chovají slušně a zdvořile. Také na učitele nepůsobí jako nestvůry z hororů, ale jako slušní a připravení žáci. Svou zrudnost projevují jen v kontaktu s podlidmi, na které už nevidí nic špatného. Hlavní agresor je většinou premiantem třídy, má kultivované chování, pomáhá pedagogovi ochotně plnit jeho úkoly, apod.

Proto bývá i ve stádiu nejpokročilejší šikany pro učitele těžké si šikanu uvědomit, nebo ještě těžší šikanu odhalit. Jako problémoví žáci bývají často učiteli označováni žáci, kteří jsou oběti šikany. Protože na rozdíl od agresorů bývají nepřipravené, neupravené, postrádají pomůcky, sešity. V hodině se nesoustředí a vyrušují, neboť místo výkladu učitele ve strachu přemýšlí nad příkořím, které se jim ze strany spolužáků dostane, až učitel opustí třídu.

Může se stát, že učitel špatně diagnostikuje příčiny nepřipravenosti a nepozornosti šikanovaného žáka a svými poznámkami a výtkami na jeho adresu může zapříčinit ještě další šikanování ze strany spolužáků.

3.5 *Aspekty bránící odhalení a vyšetření šikany*⁵⁷

Vyšetření a rozkrytí šikany je náročný úkol. Ke ztížení tohoto úkonu přispívají všichni účastníci šikany. Tedy oběti, agresori, ostatní žáci – svědci, rodiče obětí a agresorů, pedagogové. Tento samovolně vytvořený mechanismus bránící rozkrytí a prošetření šikany je Dr. Kolářem shrnut do šesti bodů nazvaných souhrnným označením „komplot velké šestky“. Tyto překážky by měli znát všichni pedagogové, kteří se budou snažit pomoci v oblasti prevence šikany a jejímu řešení, což by měli být VŠICHNI PEDAGOGOVÉ.

3.5.1 **Od oběti lze těžko sehnat objektivní informace**

Oběť zpravidla nechce hovořit o tom, co se jí dělo a děje, nebo hovořit o tom jí činí značné potíže. Promluví-li oběť otevřeně o svém týrání „*hrozí jí ztráta posledních zbytků sebeúcty a rozbití osobní integrity*.“⁵⁸ I přes příkoří, které se jí děje, oběť stále cítí nepsané pravidlo o zákazu „bonzování“. Když oběť toto pravidlo poruší, může mít i pocit viny, že udělala něco špatného a nepatřičného. Oběť má obavu z toho, že kdyby se prozradilo, že „bonzovala“ stihl by jí trest od agresorů a na stranu agresorů by se mohla přidat i nevyhraněná skupina ve třídě, která by měla pocit, že oběť si trest za bonzování zaslouží. Některé oběti jsou na zvráceném vztahu, který mají s agresorem už i natolik závislé, že ho nechtějí narušit. Agresora mohou vnímat i jako svého kamaráda, kterého obdivují, vzhlíží k němu a nechtějí mu ublížit. Agresi, kterou od útočníka zažívají, vnímají jako samozřejmou součást jejich vztahu. V tomto okamžiku je i samotné morální mínění oběti značně oslabeno. Když se stane, že v návalu pocitu strachu na agresora bonzovali, co se jim stalo, tak následně chtějí své svědectví a výpovědi odvolat.⁵⁹

3.5.2 **Agresori lžou, ovlivňují svědky a oběti**

Agresori používají taktiku, že se snaží obrátit pravdu na ruby a udělat agresora ze samotného žáka, který je obětí šikany. Někdy agresori žijí v sebeklamu a ve svém pokřiveném morálním mínění skutečně vnímají oběť jako někoho špatného ve skupině, kdo svým chováním a přítomností skupinu ohrožuje a agresori jsou svým chováním jakýmsi ochránci

⁵⁷ KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 96

⁵⁸ KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 99

⁵⁹ viz KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 99

skupiny. Nebo vědí, že oběti ubližují a jen záměrně lžou, aby zakryli pravdu. Sami sebe staví do role obětí, nebo do role ochránců, kteří svým prokazatelně agresivním jednáním chránili někoho jiného před počínáním „agresora“. K tomuto překroucení pravdy využívají svou autoritu a moc ve skupině, která jim ochotně poskytne svědecké výpovědi o tom, že mluví pravdu. Čím je stádium šikany nižší a nakažená je menší skupiny dětí, tím je menší riziko, že se agresorovi povede pravdu překroutit. Překrucování faktů u mírnějších forem šikany lze lehce vyvrátit pomocí svědků a samozřejmě důsledným vyšetřováním. Pokud však hlavního agresora podporují i další členové jeho skupiny je toto velice náročné na prokázání.

Zásadní chybou je přímé konfrontování agresora a oběti. Ve stresu před agresorem není oběť schopna pravdivě vypovídat a své dřívější výpovědi bere zpět. Oběť by byla ve stresu a strachu z faktu, že agresor ví, že oběť promluvila.⁶⁰

3.5.3 Členové skupiny mají strach vypovídat - „bonzování“

Čím je stádium šikany pokročilejší a skupina je v šikanování organizovanější, čím více žáků přijalo šikanování jako normu, tím větší je vytvořená překážka pro rozkrytí šikany. Člen skupiny se obává o své zdraví a klesnutí na žebříčku postavení ve skupině blíže k oběti, pokud promluví. Strach vypovídat často nerespektují pedagogové, kteří se snaží rychle vyšetřit šikanu tím, že se dotazují všech žáků hromadně nebo míří své dotazy k jednotlivým žákům před celou skupinou. Pedagog tím může zapříčinit vznik nových obětí ve skupině, tím že upozorní, kdo se prohřešil proviněním bonzováním učiteli.⁶¹ *Např. Existuje-li ve skupině šikana ve 3. stádiu, kdy skupinka 4 žáků v čele s Pepou každou přestávku zavírá na záchodech ostrakizovaného žáka Lukáše a dělá mu různé agresivní legrácky a o tomto jejich počínání pedagoga informuje žák Marek. Pedagog může své neodborné vyšetřování zahájit před celou třídou tím, že se od Marka dozvěděl něco znepokojivého. V takovém případě se může stát, že další přestávku už na záchodech zůstane s agresory Marek, neboť svým projeveným boznováním si vysloužil místo oběti pro skupinu agresorů. Pedagog svým neodborným zásahem fakticky může iniciovat šikanování nových obětí ve třídě.*

⁶⁰ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 100

⁶¹ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 102

3.5.4 Někteří rodiče agresorů chrání své děti

Rodiče často neunesou a nechtějí přijmout za fakt, že by se jejich potomek projevoval jako tyran, který ubližuje svým slabším spolužákům. Tuto skutečnost si nepřipouští, případné důkazy ignorují, události bagatelizují a snaží se pošpinit samotnou oběť jako příčinu všeho špatného, co se ve škole děje, aby uchránili mínění o svém potomku. Takovýto rodiče využívají všech možných prostředků, aby uchránili své dítě. Vyšetřování chtějí zastavit, případně zdiskreditovat a obrátit ho proti skutečné oběti. Pokud se podaří odhalit a vyšetřit šikanu v jejich počátečních stádiích, je velká šance, že to rodiče pochopí a pokusí se sjednat nápravu. Neboť jejich dítě ještě nenabývá podoby „netvora“, který dělá hrůzné věci, ale rodič se na své dítě může stále dívat jako na slušného člověka, který jen začal dělat něco špatného, protože to třeba nevěděl a je prostor ještě výchovně zasáhnout a na špatnost jeho chování dítě upozornit a napravit. Káráno totiž není dítě samotné, ale jen určitá oblast jeho chování. Rodič může k vysvětlení, že není dobré tahat holčičky za vlasy, přistoupit stejně, jako že se má poděkovat, když něco dostane, nebo pozdravit, když se vstoupí do místnosti.

Posune-li se však šikana do pokročilejších stádií, rodič se brání a odmítá šikanu přijmout. Je těžké vysvětlit rodičům, že události, které agresori vysvětlují jen jako legraci, mohou být pro oběť velkým utrpením. Agresi se snaží rodiče vidět jako klukovinu a srandu. Věří svému dítěti a odmítají přijmout jiný pohled na události, nebo se vžít do pocitů obětí, jak ona zmíněné klukoviny prožívá.

U některých rodičů převládá tvrzení, že je dokonce jistá forma agrese pro děti přínosná a že se do života potřebují lidé obrnit, aby měli ostré lokty a mezi ostatními obstáli. Že úspěšní lidé musí být tvrdší a odolnější než ostatní.⁶²

V případě, že rodiče nepřijmou skutečnost, musí škola přistoupit k situaci, že dělá nápravné kroky, bez domluvy s účastněnými rodiči, což může být na škodu celé nápravě.

Při závažných formách šikany, bývá obrana rodičů o to důraznější, neboť v případě usvědčení jejich dětí z řízení, nebo účasti na šikaně, hrozí jim vyloučení ze školy, nebo i trestní stíhání.

Rodiče se mohou bránit právníky, proti rozhodnutí školy např. při vyloučení agresorů ze školy se obrací na soudy, podávají na školu žaloby, obracejí se na školní inspekci apod. Nejen z těchto důvodů by škola a jednotliví pedagogové měli při vyšetřování postupovat důsledně, mít svůj postup zdokumentovaný a závěry vyšetřování podložené. V případě pokročilých, nebo brutálních šikan, kdy události oznamují policii, která vede vyšetřování trestných činů, by měla škola postupovat obezřetně, aby pak sama nečelila obvinění z

⁶² viz KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 103

„*křivého obvinění (§345 trestního zákoníku)*“.

3.5.5 Někteří rodiče obětí se obávají spolupracovat při vyšetřování

Nejen rodiče agresorů mají problém si připustit, že by jejich potomek mohl být obětí šikany. Někteří rodiče obětí jsou překvapeni, že si nepovšimli, že jejich dítě už dlouhou dobu ve škole zažívá utrpení ze strany svých vrstevníků a mají pocit zklamání sami nad sebou, že jako rodiče selhali. Nebo se mohou vyskytnout případy, že obviňují své dítě, že dopustilo, že se ostatní žáci k němu takto chovají. Dítě, které je tak vystaveno agresí ze strany spolužáků může být i doma vystaveno agresí svých rodičů, nebo výčitkám z jejich strany, že se do takové situace dostalo. Dítě v takovém okamžiku ztrácí i oporu v místě, kde by ji mělo mít zaručenou, tedy doma u svých rodičů.

U rodičů, kteří stojí na straně svého dítěte a chtějí mu v dobré víře co nejvíce pomoci, se někdy vyskytne problém, že brání vyšetřování šikany ze strachu, že by tím mohli útočníky ještě více rozčítit a jejich násilí by se vůči jejich dítěti ještě více stupňovalo. Jako nejlepší východisko ze vzniklé situace volí rychlý a tichý odchod dítěte do jiné školy, nebo nutí své dítě, aby to ještě nějaký čas přetrpělo, když už brzo dokončí školu a má to „za pár“.

V případě, že dítě odejde do jiné školy bez vyřešení šikany, může to mít neblahý důsledek jak na něj, tak na ostatní účastníky šikany v původní skupině.

Oběť šikany, která odejde do nové školy, může do nového kolektivu vstoupit se špatně naučenými vzorci chování z původní skupiny, s pokřiveným míněním samo o sobě a pro případné nové agresory v novém kolektivu se může jevit jako snadná oběť pro šikanu. Tím se jen změní prostředí, ve kterém je dítě šikanováno a pozmění se osoby aktérů, ale dítě samo o sobě bude obětí stále. Nebo se může stát, že dítě vstoupí do nového kolektivu se strachem, aby se opět samo o sobě nestalo obětí šikany, pokusí se svůj strach maskovat agresí tím, že začne samo šikanovat jiné žáky.

Pro původní skupinu žáků neznamena odejití šikanovaného žáka vyléčení nákazy šikanou. Pro agresory to znamená vítězství, neboť potrestána byla oběť nikoli oni. Nabývají pocit o nepotrestatelnosti svého chování a svou agresí budou provozovat dál na dalších jedincích, kteří se na žebříčku skupinové hierarchie nacházejí nejnižší. Ostatní žáci vnímají odchod šikanovaného žáka jako vítězství agresorů nad obětí a spravedlností a čekají, na koho spadne řada, aby nastoupil na místo nové oběti.

V některých případech rozvinuté šikany však bývá odchod oběti šikany nutný jako způsob její ochrany před agresí útočníků. Pokud škola chce šikanu i nadále vyšetřovat a

odhalit její vnitřní dynamiku, má ztíženou situaci, protože se musí obejít bez hlavního svědka šikany. I kdyby chtěla odejitého žáka vyslechnout, aby odhalila případné agresory, nebo další svědky, tak rodiče odmítají se školou nadále spolupracovat. Školu berou jako nesolidní instituci, která nebyla schopna ochránit jejich dítě a případné výslechy berou jako zdroj dalších traumat a jítření ran pro své traumatizované dítě. Rodiče mohou na školu podávat trestní oznámení, že nebyla schopna ochránit jejich dítě, domáhat se odškodného, potrestání pedagogů a spolužáků. Škola pro rodiče obětí přestane být partnerem, se kterým by chtěli komunikovat.⁶³

Jsou případy, že rodič, který se dozví, že je jeho dítěti ubližováno má potřebu situaci vyřešit rychle sám, vzít to do vlastních rukou a volí neadekvátní kroky. V některých případech se rozhodne vyřídit si to sám s agresory a dát jim „za vyučenou“, aby dali jeho dítěti pokoj. V takovém neadekvátním případě, kdy například dá pár „výchovných ran“ agresorům může být sám vystaven nebezpečí trestního stíhání za své jednání a zároveň vyvolat mstu na dítěti za chování svého rodiče. Nebo se rodiče rozhodnou obrátit přímo na rodiče agresorů, kteří však z největší pravděpodobností budou své dítě bránit a pokusí se obrátit vše proti oběti, viz předchozí bod.

3.5.6 Pedagogové chrání vůdce agresorů a nevědomě brání vyšetřování

U pokročilých šikan bývá obvyklé, že strůjcem a iniciátorem šikanování je sociálně velice zdatný, inteligentní, sympatický žák. Tento žák si svou oblíbenost vydobyl nejen u třídního kolektivu, ale i u ostatních pedagogů. Takový žák bývá mluvčím celé třídy, předsedou třídy, učitelé se na žáka obracejí s žádostí o pomoc, nebo aby vyjádřil stanovisko třídy k některým učitelovým návrhům. V takovém případě už šikana prostoupila i do oficiální struktury celé školy, kdy učitelé s agresory nevědomky začnou spolupracovat na dotvoření skrytého světa šikanování, které se buduje ve školním kolektivu. V tomto okamžiku si i samotný pedagog zvykne vidět ve svém oblíbeném žákovi snaživého a sympatického jedince, který by z jeho pohledu nebyl něčeho tak ohavného jako šikanování je schopen a nevědomky agresora brání. Pedagog brání procesu vyšetřování a přehlíží varovné signály, které by jinak o šikaně mohl spatřit a díky nimž by mohl začít odkrývat šikanu. Jestliže si povšimne některých varovných signálů šikanování, obrací se na zmíněného oblíbeného žáka s žádostí o pomoc při vyšetřování, čímž nevědomky celé vyšetřování hatí. Agresoři se na vyšetřování připraví,

⁶³ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 107-110

vymyslí si falešné propracované legendy o událostech, opatří si vhodné svědky, případně potrestají oběti nebo svědky šikany, kteří jsou usvědčeni z bonzování a ti si další žádosti o pomoc u pedagogů už nadobro rozmyslí.

3.6 AKTÉŘI ŠKOLNÍ ŠIKANY

ŠIKANA jakožto nežádoucí společenský fenomén neexistuje sama o sobě, ale na jejím vzniku, existenci, vývoji a léčbě mají vliv všichni její účastníci. Aby pedagog mohl šikanu efektivně řešit, je zapotřebí, aby jednotlivé aktéry šikany znal a věděl jaké je jejich místo a vzájemné vztahy. Bývá chybou, když se pedagog při řešení šikany zaměří jen na oběť a agresora. K problému šikany a jejímu efektivnímu řešení je potřeba přistupovat komplexněji. Podle doktora Říčany existuje osm „hráčů“ v šikaně.⁶⁴

1. agresor a jeho pomocníci,
2. oběť,
3. třídní „publikum“,
4. zastánci – spolužáci, kteří se aktivně zastávají oběti,
5. pedagogové,
6. rodiče zúčastněných dětí,
7. místní komunita,
8. veřejnost, resp. celá společnost.

3.6.1 Agresor

Pro učitele je nejdůležitější, aby byl vůbec schopen ve svém kolektivu agresora poznat. Děti jsou zvyklé z pohádek, že zloduchové mívají napohled odstrašující vzhled, že zloději mívají pásku přes oči a ježibaby bradavici na nose. Je však nutné děti naučit tomu, že svět není pohádkou a že nebezpečí od zloduchů se může skrývat i za milým a usměvavým člověkem, že i „hodný“ pán z parku, který venčí svého pejska může být nebezpečný a je potřeba se mít na pozoru.

Stejně tak učitel musí vědět, že agresor se může chovat hrubiánsky i velice kultivovaně, být v kolektivu oblíbený i neoblíbený, mít dobré i špatné známky, pocházet z prostředí sociálně slabého i velice zámožného. Je chybou, jestliže by se učitel orientoval při

⁶⁴ viz ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 53

rozpoznávání agresora ve své skupině podle těchto nebo jiných znaků.

Agresoři však mohou v četných případech mít určité typické vlastnosti, proto by je učitel měl diagnostikovat a pohlížet na tyto jedince jako na potencionálně rizikové.

Podle doktora Koláře se agresoři školních šikan v drtivé většině výrazně neliší od běžných žáků, neprojevují se jako nemocní a narušení psychopati. „Jsou „pouze značně egoističtí a egocentričtí.“⁶⁵ „Při setkání s agresory bylo vždy zarážející, že tito mladí lidé neměli žádné vědomé pocity viny, netrápili se skutečností, že někomu ublížili, a zasloužený trest vnímali jako křivdu. Těmto jedincům znásilňujícím slabé chyběl jakýkoli náhled na nemorálnost jejich jednání. Na základě mnohých zkušeností jsem dospěl k názoru, že morální slepota se projevuje na dvou úrovních:

- Na psychologické úrovni má charakter obrany vlastní sebeúcty, což se potvrdilo v různých variantách na řadě případů.
- Na duchovní hlubší úrovni, a vlastně jako základní zdroj morální slepoty, se ukázala výrazná sobecká a sebestředná orientace.“⁶⁶

Nebezpečí výskytu agresora ve třídě a vznik šikany má za následek nakažení celé skupiny, ve které se agresor nachází. I slušně vychovaní lidé mají v sobě v koutku duše zálibu v agresi. Po celou lidskou historii až do nedávné doby byla běžná lidová zábava dívat se a skandovat při veřejných popravách, trestat člověka na pranýři, přihlížet veřejnému mučení, mít škodolibou radost z lidské bolesti a utrpení.

Když od minulosti přikročíme k současnosti, kdy člověk část svých tužeb a zálib promítá do virtuálního světa, stala se velkou zálibou agrese v počítačových hrách, kdy můžou svými postavami zabíjet, mlátit, trýznit postavy jiné. Oblibu mají filmy, ve kterých je patrné násilí ve všech možných podobách. Násilí je člověku vlastní.

Skupina žáků, která vidí agresivní chování agresora, může být jeho agresi přitahována. Mohou mít nutkání se na této zálibě také podílet, obzvláště je-li terčem agrese neoblíbený (ostrakizovaný) žák, který jen svou přítomností a svým chováním si „zaslouží“, aby byl potrestán. Agrese není vnímána jako něco špatného, ale jako oprávněný trest pro oběť a žáci v tomto trestání mohou nalézat zábavu. Trestání přestane být prostředkem k nějakému dalšímu cíli a stane se naprosto samoúčelné. Díky lidské zálibě v agresi může počáteční agresor nakazit celou skupinu, která se začne projevovat antisociálně.

⁶⁵ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 119

⁶⁶ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 126

Typologie agresorů

Agresori se podle doktora Koláře dají zařadit do třech hlavních skupin⁶⁷

Agresor „drsňák“

Hrubý, primitivní, impulzivní, s kázeňskými přestupky, často i člen gangů páchající trestnou činností. Takovýto jedinec má narušený vztah k hodnotám, mravům a autoritě. V rodinném prostředí se často vyskytuje agrese ze strany rodičů. Tento typ agresora je vychováván k agresi, která se stává jeho nedílnou součástí a naučeným způsobem chování, kterým se řeší vzniklé situace a konflikty, nebo způsobem, díky kterému dosahuje svých cílů. U tohoto jedince nebyly vytvořeny potřebné morální hodnoty, osoba zodpovědná za jeho výchovu ho trestá a chválí z pro něj nečitelných důvodů, proto není schopen odlišit, které chování je dobré a které je špatné. Osoby, které ho vychovávají, používají agresi k výchově, tuto agresi jedinec vnímá a má ji spojenou jako atribut moci a dominance. Proto agresi využívá jako způsob uplatnění žádané moci a postavení ve skupině.

Vnější forma šikanování – šikanuje nelítostně a krutě, vyžaduje absolutní kontrolu nad obětí a ostatními členy skupiny, cíleně zastrašuje, aby si upevnil svou pozici a moc

Specifika rodinné výchovy – častý výskyt agrese a brutality rodičů

Agresor „slušňák“

Tento typ agresora je velmi slušný, kultivovaný, narcistický, zvýšeně úzkostný, někdy může mít i sadistické sklony v sexuální oblasti. Takovýto jedinec pochází z rodinného prostředí, ve kterém je uplatňována přísná výchova. Jsou přesně stanovené mantinely chování a sankce za vybočení. V kolektivu je takovýto jedinec oblíbený jak u spolužáků, tak u učitelů. Často bývá „hvězdou“ školních tříd. Je silný psychicky i sociálně, čímž vyrovnává i svůj případný fyzický hendikep. Přímo nešikanuje sám, ale k tomuto účelu má své posluhovače, kteří vykonávají potřebné činnosti. Šikana se odehrává promyšleně, často skrytě bez přítomnosti svědků.

Vnější forma šikanování – násilí je cílené a rafinované, děje se ve skrytu, bez přítomnosti svědků

Specifika rodinné výchovy – uplatňování vojenského drilu bez lásky

⁶⁷ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 141

Agresor „srandista“

Agresor srandista působí optimisticky a vystupuje se značnou sebedůvěrou. Umí být výmluvný a v kolektivu je oblíbený a vlivný

Tento typ agresora si mnohdy šikanu ani nepřipouští, nepřipouští si, že dělá něco špatného. Jeho primárním cílem není oběti ublížit, nebo nad ní získat moc. Cílem je pobavit sebe i celou skupinu, která šikaně přihlíží. Jde o formu zábavy, při které si agresori nemusejí uvědomovat, že oběť jejich konáním trpí. Chybí jim empatie s obětí a mají snížený cit pro morální hodnoty.

Vnější forma šikanování – šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Svě jednání nepovažuje za špatné, ale snaží se vypíchnout zábavnou stránku ubližování. Je to jen „srandá“.

Specifika rodinné výchovy – doktor Kolář u tohoto typu nezaznamenal významná specifika. V obecné rovině se vyskytuje absence duchovních a mravních hodnot v rodině

Motivy agresorů k šikaně

Agresori zpravidla mívají ke svému chování následující motivy (případně jejich kombinace):

- **Motiv upoutání pozornosti** – agresor se snaží být neustále středem pozornosti, snaží se získat obdiv. Jeho agrese má za cíl udělat představení pro přihlížející publikum.
- **Motiv zabíjení nudy** – agresor si našel činnost, která je pro něj zábavou a zažívá u ní pocit vzrušení.
- **Motiv „Mengeleho“** – agresor zkouší na oběti, co všechno oběť vydrží.
- **Motiv žárlivosti** – agresor závidí spolužákovi přízeň, které se mu dostává od učitele, případně jeho dobré známky, proto se mu mstí.
- **Motiv „prevence“** – bývalá oběť chce předejít šikanování, kterému byla vystavena v minulosti, tak skrývá svůj strach za agresi a začne šikanovat sama nebo se přidá na stranu iniciátorů šikany, aby nezůstala outsiderem.
- **Motiv vykonat něco velkého** – agresor je neúspěšný ve škole, případně i v životě. Šikanování mu umožňuje „něco dokázat“. V šikaně to dokážou sami sobě i svému okolí.
- **Motiv překonání osamělosti** – agresor má potřebu vztahu. V šikanování se vyvíjí vztah mezi agresorem a obětí. Agresor v tomto vztahu vnímá své výlučné postavení k oběti v případech, kdy sténání oběti patří pouze agresorovi.⁶⁸

⁶⁸ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 139 -140

3.6.2 Oběť

Obětí šikany se může stát kterýkoli člověk, dítě, dospívající nebo dospělý. Nebývá výjimkou, že terčem agrese šikanátorů se stane i učitel, nebo jiný pedagogický pracovník. Na to, aby se stalo dítě obětí šikany, má vliv více faktorů jakými jsou jeho osobnostní, sociální, fyzické vlastnosti, sociální status, prostředí, ve kterém se nachází, osobnost agresorů a ostatních spolužáků, kvalita učitelů, preventivní opatření proti šikaně na škole. Ač se obětí šikany může stát jakékoli dítě, tak některé děti jsou náchylnější k tomu, aby se obětí staly. Povinností učitele je zajistit bezpečnost dětí během vzdělávání, proto by učitel měl umět rozpoznat, které děti jsou k šikaně náchylnější a učinit taková preventivní opatření, aby se obětí nestaly. Mezi preventivní opatření patří budování kvalitních vzájemných vztahů ve skupině, zajišťování pedagogického dozoru v rizikových oblastech, práce s žákem jevící se jako potenciální oběť šikany na odstranění jeho případné přitažlivosti pro agresory, práce s případnými agresory na zvýšení jejich morálního mínění a stejně tak s celou třídou, provádět soustavnou diagnostiku ve třídě, aby byly odhaleny případná počáteční stadia šikany.

Typickými oběťmi jsou žáci, kteří jsou „nejslabší ze slabých“, takoví žáci, kteří neumějí dostatečně zakrývat svůj strach a svým vystaveným strachem upoutávají pozornost a zájem agresorů, kteří v nich chtějí tento jejich projevený strach probouzet a prohlubovat. Tito typické oběti jsou viditelně bojácné a zranitelné. Je mnoho žáků, kteří mají nějaký viditelný hendikep, který se může stát pro agresory bránou k projevení strachu oběti. Vedle hendikepu je však právě osobní nevyrovnanost člověka s hendikepem a jeho s tím spojená úzkost důvodem k šikaně. Hendikepem může být např: obezita, koktavost, rasová odlišnost, tělesná vada nebo pouhý stav, nižší sociální status, špatné nebo naopak vynikající školní výsledky, neobvyklé koníčky, zvýšená sugestibilita, opožděné pohlavní dozrávání, novost dítěte v zaběhlé skupině aj.

Díky své zvláštnosti se stává žák „jasným kandidátem na šikanu“. Vlastnost se stává zvláštností, ta nabývá na významu až podle toho, jaký význam jí skupina dá. Význam má podle toho, jak marginálně je vlastnost ve skupině zastoupena nebo jestli se stane natolik významnou, že na ni budou agresori brát zřetel. Například, vlastnost žáka, že nosí brýle, se nestane hendikepem ve skupině žáků, kde většina dětí nosí brýle. Nebo, to že žák neumí zpívat a udržet tón není bráno jako zvláštnost ve sportovní třídě zaměřené na hokej. V takové třídě není toto vlastností, na kterou by kdokoli ze spolužáků bral sebemenší zřetel, na rozdíl od třídy hudební konzervatoře.

Ze zkušenosti znám skupiny školních dětí, které si ze sebe dělají různé legrácky na

úkor vzájemných hendikepů. Tyto legrácky si navzájem všichni oplácejí, takže se v tomto případě jedná o škádlení a nejedná se o šikanu. Během tohoto škádlení si však děti dávají pozor, aby si nedělaly legrácky z výrazné slabosti toho druhého v oblasti, kterou nemůže změnit. Taková legrácka je v kolektivu společensky nepřijatelná a žák by tím sám sebe diskreditoval, neboť by udělal něco zlého a byl by společensky vyloučen. Je nepsaným pravidlem nedělat si legraci z dětí, které koktají, mají brýle, mají méně peněz než ostatní, jsou rasově odlišní apod.

Naopak je zcela společensky přijatelné, když se žáci navzájem posmívají, když se druhému něco nepovede, dostal špatnou známku, protože hrál celý den na počítači a zapomněl se naučit na test. Je přípustné, když spor chlapců přeroste v nadávku či brachiální řešení sporu. Ale bylo by nepřijatelné, kdyby silnější jedinci nadávali, nebo fyzicky ubližovali někomu, kdo je slabší a nemůže se bránit.

Takováto atmosféra vzájemného soucitu, náklonnosti a porozumění by měla být jedním z cílů pedagogické práce. Vytvořit atmosféru, kde si žáci nechtějí ublížit, nehledají svá slabá místa. V kolektivu je vytvořen společenský tlak, který dbá nad dodržováním těchto norem. Už samotný styl pedagogické práce, by měl v sobě zahrnovat kolektivního ducha vzájemné pomoci v práci za společným cílem. V hodinách se dává příležitost společné práci žáků a spoluúčasti žáků na vytváření celého vyučování. Důležitou složkou je také práce na pevném sebevědomí žáků, protože jen sebevědomí žáci mohou bez následků obstát hru vzájemného škádlení a nehroutit se v úzkosti za případnou trefnou poznámku.

Proto by žádný preventivní program zaměřený proti šikaně neměl postrádat složku zvýšení sebedůvěry, která je základem pro to, aby mělo dítě schopnost čelit sociálním střetům tak, aby nadalo případným agresorům důvod udělat si z něj oběť.

Typologie obětí šikany⁶⁹

1. oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem
2. oběti „silné“ nahodilé
3. oběti „deviantní“ a nekonformní
4. šikanovaní žáci s životním scénářem oběti

⁶⁹ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 144

3.6.3 Třídní „publikum“

Agresor provádí šikany s různých motivů, viz výše. Jedním z motivů je pobavení sebe i přihlížejících spolužáků. Agresor si prostřednictvím šikany slabších vytváří své místo ve skupině, dá na odív svou moc. V některých případech se agresor prostřednictvím šikany snaží „*demonstrovat před dívkami svou sílu a mužnost, pokořit a „vyřadit“ možného konkurenta v soutěži o jejich přízeň.*“⁷⁰

Žáci jsou účastníci šikany i v případě, že se na šikanování přímo nepodílí. Mohou se do šikany zapojit třemi různými způsoby. Být nečinní, neprojevoval své sympatie ani odpor, jsou mlčící většinou, která mlčky přihlíží, jak někdo silnější činí příkoří slabším. Vnímají, že agresor dělá něco špatného, ale když to bude dělat dostatečně dlouho, stane se takové chování standardem a začnou ho považovat za normální. Dalším způsobem chování je projevit nesympatie k chování útočníků a snažit se pomoci oběti. Oběti můžou pomoci tím, že se přímo postaví agresorovi, nebo už jen tím, že nahlásí učiteli, že se něco špatného ve třídě děje. Takové chování kdy se ve skupině najdou morálně uvědomělí žáci, kteří mají dostatek sil, aby se mohli vzepřít agresorům, bývá spíše výjimečné. Vytvoření takového kolektivu mezi dětmi by mělo být jedním z úkolů pedagoga v rámci preventivních opatření. Je i v zájmu celé společnosti, aby byli lidé vychováni k tomu, aby si pomáhali, nebyli nečinní, když vidí zlo. Neboť to, co se člověk naučí v dětském věku, si sebou ponese i do dospělého života. Posledním případem je, že se žáci začnou přidávat na stranu agresorů. Násilí je pro lidi obecně atraktivní. Morální vědomí žáků se časem stráveným v prostředí, kde šikana probíhá, promění natolik, že už nevnímají, že ubližovat šikanovanému žákovi je něco tak špatného, neboť se to stalo třídní normou. Je pro žáky i atraktivní tím, že když nějakým způsobem ublíží oběti šikany, zařadí se do výlučného spolku „namočených“ agresorů, mezi nimiž je důvěra, že nebudou bonzovat o to silnější, neboť by tím usvědčili i sami sebe. V některých případech se žáci zapojí do šikany čistě z pragmatických důvodů, aby dali jasně najevo, jakou si vybrali v kolektivu stranu a sami se nestali další obětí šikanátorů. Dávají najevo, že patří do skupiny těch silných, co zakrývají svůj strach za projeveným strachem oběti.

3.6.4 zastánci – spolužáci, kteří se aktivně zastávají oběti

Jsou-li ve skupině aktivní zastánci slabších, je velká šance, že se ve třídě šikana nemá šanci uchytit a zastaví se už ve svém zárodku. Větší vliv na klima třídy než působení

⁷⁰ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 63

pedagoga má vzájemné působení vrstevníků na sebe.⁷¹ Zastánci jsou „*prosociální děti se smyslem pro odpovědnost, který jim vštěpila především rodinná výchova. Ve třídě jsou oblíbení a vlivní. Jsou obyčejně ochotní pomáhat spolužákům i v jiných situacích. Neslyšeli doma: „Hlavně se do ničeho nezapleť!“*, nýbrž spíše: „*Silný chrání slabého.*“ Čím je takových dětí ve třídě více, tím je třída odolnější k šikaně. Je potřeba si jich vážit a podporovat jejich vliv na celou třídu, kdykoli je k tomu příležitost.“⁷²

3.6.5 Pedagog

Pedagog, který šikanu aktivně nevyhledává, v zárodcích šikanu adekvátně neřeší, nedbá na vytváření dobrého klimatu ve třídě, nevytváří morální hodnoty a rozlišení mezi dobrým a špatným tím, že by za dobré chování chválil a špatné adekvátně trestal, se stává přímo spoluodpovědným za výskyt šikany. V některých případech se na šikanování přímo i nevědomky účastní, když sám kritizuje ostrakizovaného žáka způsobem, že vyvolá posměch u ostatních spolužáků.⁷³

Podle profesora Říčana „*děti jsou často zklamány tím, jak málo učitelé proti šikaně dělají, jak ji přehlížejí, jak podceňují utrpení, které znamená pro oběti, jak polovičatě a neobratně ji vyšetřují a jak málo ji trestají. Takový vlašný přístup samozřejmě agresory nepřímou povzbuzuje.*“⁷⁴ Učitelé jsou bezradní, neboť jim chybí dostatečné vzdělání, aby mohli šikanu efektivně řešit, případně včas odhalovat. Zároveň nesou za děti odpovědnost spojenou s povinností šikanu řešit a mají strach si o pomoc říci, neboť by tím přiznali, že situaci nezvládli. Některým učitelům chybí také motivace a dostatečné morální vědomí. Někdy šikanu bagatelizují a v nejhorším případě šikanu sami přímo podporují. V případě, že se prokáže, že je učitel aktivní iniciátor šikany, měl by jednoznačně nést plnou odpovědnost, být trestněprávně potrestán za své jednání.

3.6.6 Rodiče zúčastněných dětí

Rodinnou výchovou rodiče vytvářejí morální vědomí dětí. Což částečně může předurčovat, jakou roli budou v třídním kolektivu zastávat. Rodiče nejsou v otázkách šikany

⁷¹ vis ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 128 - 129

⁷² ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 65

⁷³ vis ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 65

⁷⁴ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 66

vzdělání, mnohdy neví, jak vychovávat děti a jak jednat v případě, že se z jejich dítěte stává agresor, oběť nebo jen nepřímý účastník šikany. Rodiče agresorů mají často tendenci agresivní chování bagatelizovat, nebo ho přímo podporují jako přípravu na život, ve kterém je potřeba mít „ostré lokty“. ⁷⁵ Jsou ale i tací rodiče, kteří nechtějí, aby jim z dítěte vyrostl agresor, který ubližuje slabším a když se dozvědí, že jejich dítě šikanuje ostatní, tak se snaží učinit vhodná výchovná opatření, aby se to již neopakovalo.

Rodiče obětí šikany se o šikaně dozvědí, když se jim dítě o šikaně svěří, nebo když známky šikany jsou v podobě zranění, rozbitých věcí apod. tak výrazné, že se nedají utajit. Někteří rodiče šikanu bagatelizují, berou ji jako součást dětského věku a nechají na dítěti, aby si ji vyřešilo samo. V takovém případě se dítě stane zcela bezradným, protože přišlo v tíživé životní situaci o podporu u těch nejdůležitějších lidí, u kterých by mělo mít oporu v každém případě. Jiní rodiče chtějí dítěti pomoci, ale jsou bezradní, neboť nevědí jak. Volí špatné postupy, kdy přímo kontaktují agresora, jeho rodiče, nebo šikanu začnou řešit před všemi rodiči na třídních schůzkách. Nebo se bojí ji řešit jakkoli, aby svému dítěti svým zásahem ještě více neublížili a agresoři se jim nemstili ještě větší agresí. Jsou rodiče, kteří se seznámili se šikanou v publikacích o šikaně určené rodičům ⁷⁶ a volí správný postup, ale ve škole mohou narazit na zcela nekompetentní pracovníky. V takovém případě jim nezbývá, než dítě v rámci ochrany přeložit do jiné školy a zároveň pracovat na osobnostním rozvoji dítěte, aby se do budoucna už nestalo snadnou obětí šikany.

3.6.7 Místní komunita

Výskyt šikany souvisí s místními poměry. Mají vliv zájmová sdružení, kluby a kroužky, které se v okolí nacházejí, ve kterých se děti stýkají i v mimoškolní době. Dále souvisí se vztahy rodičů k sobě navzájem, ve kterých mají možnost případné problémy efektivně řešit. Stejně jako se školní třída i celá škola snaží budovat určité vnitřní klima, tak i místní komunita, ve které se škola nachází, má své vnitřní klima. Škola je jako instituce jen jednou z institucí, která se nachází v místní lokalitě. Vztahy a hodnoty, které lidi v místní komunitě zastávají, se odrážejí tedy i do celého školního prostředí.

⁷⁵ vis ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 69

⁷⁶ např. VÁGNEROVÁ, Kateřina. *Minimalizace šikany : Praktické rady pro rodiče*. Praha : Portál. 2011.

3.6.8 Celá společnost

Ve vzájemných vztazích mezi žáky, rodiči a učiteli se odráží celospolečenské poměry, nálady a hodnoty. V dnešní době je úspěch člověka do značné míry vyjádřen jeho majetkem a zůstává až na druhém místě, jakým jednáním majetek nabyt. Hodní a zásadoví lidé, kteří jednají vysoce morálně, bývají označováni za hlupáky, kteří neumí využít příležitosti a naproti tomu lidé, kteří umějí najít v systému kličky a využívají jeho slabostí pro svůj prospěch, sklízejí společenské uznání a obdiv. Jak uvádím v další části, právo je jen minimem morálky, proto i mnoho legálních věcí může být vysoce nemorálních. Toto klima společnosti se odráží do mínění i jednotlivých lidí, včetně školní žáků.

V dnešní době je násilí všudypřítomné, ve filmech, televizních pořadech, ve zpravodajství, v počítačových hrách. Lidé jsou násilím už natolik obklopeni, že mu naprosto navykli a berou ho jako přirozenou součást světa.

Postavení pedagogů ve společnosti a jejich respekt ve společnosti má také velký vliv na možnosti preventivně působit na žáky. Pedagogové mají mezi vysokoškolsky vzdělanými lidmi podprůměrné příjmy, což jim v dnešní konzumní společnosti nepřidává na prestiži. Jak říká známé přísloví: „Kdo umí, ten dělá, kdo neumí, ten učí.“ V očích dětí jsou mnohdy učitelé nerespektováni, nejsou pro ně autoritou a lidmi, kterých by si měly vážit za úspěchy, kterých dosáhli.

4 PREVENCE ŠIKANY

4.1 MOŽNOSTI ŠKOLY

Prevence šikany může probíhat jako specifická činnost, zaměřená na prevenci přímo tohoto patologického jevu na škole, nebo ve své nespécifické podobě, v podobě etické a mravní výchovy. Etická výchova je jedním z průřezových témat ve vzdělávání. Děti si během vzdělávání nenucenou formou osvojují úctu k lidským bytostem, všemu živému, zvířatům i celému životnímu prostředí, solidaritu s potřebnými, upřímnost k sobě samému i druhým. Pedagog na žáky nepůsobí jen svým vyučováním, ale i svým osobním příkladem. To co sám učitel dělá, je mnohdy v etické a mravní rovině důležitější než to, co učitel učí. Nebylo by moc účelné, kdyby např. učitel, kterého děti vídávají každý den před školou, jak kouří cigaretu, zároveň děti učil prevenci užívání návykových látek a nebezpečnosti kouření a jeho neblahému účinku na lidské zdraví. Nebo aby učitel, který se chová hrubě ke svým kolegům a žákům, chtěl ve třídě kultivovat vztahy mezi žáky a budovat příjemnou atmosféru ve škole.

Škola jako celek může zlepšit prevenci na úrovni celé školy tím, že bude budovat „**vzájemnou solidaritu pedagogů**“, kteří budou spolu spolupracovat na řešení případných problémů. Prevenci významně pomůže, když se učitel může spolehnout na ředitele školy v případě, bude-li se šikana řešit s rodiči, školní inspekcí, nebo jinými orgány.

Škola se snaží dát případným agresorům co nejméně prostoru pro vykonávání šikany. Toho docílí tím, že smysluplně organizuje **učitelský dozor** během přestávek či jiných aktivit. Škola aktivně vyhledává „hluchá“ místa, které učitelský dozor nemá pod dohledem a činí vhodná opatření, aby ani v nich nemohlo docházet k nežádoucímu chování žáků. V případě výskytu „hluchých míst“ škola žákům do těchto prostor zakáže a znemožní přístup. Dozor je možné vykonávat i prostřednictvím **videokamer napojených na záznamové zařízení**. Kamery je možné umístit i skrytě do prostor, kde se škola domnívá, že by mohlo docházet k šikaně nebo jiným nežádoucím jevům. Díky videokameře se o problému nejen dozví, ale také díky záznamu má v ruce škola i jednoznačný důkaz pro usvědčení viníků. Bezpečnostní videokamery umožňují i efektivnější využití lidských zdrojů potřebných pro dozor. Škola by měla jednoznačně definovat, které jednání je žádoucí a které je nežádoucí. Nežádoucí chování by měla jednoznačně zakázat **školním řádem** a všechny žáky a rodiče s ním seznámit. Ve školním řádu by se nemělo užívat dosti obsáhlého slova šikana, ale měly by tam být vypsány jednotlivé druhy chování, které jsou zakázány, aby to bylo všem účastníkům naprosto jasné. Neboť o tom, co šikana už je a co ještě není, se mohou vést diskuze a spory jak mezi rodiči a

učiteli, tak i mezi samotnými učiteli navzájem. Škola by se měla jednoznačně profilovat jako bezpečná škola pro děti, neboť škola šikanu netrpí, její projevy aktivně vyhledává a šikanu řeší. Rodiče by měli být na pozoru před školou, která tvrdí, že je školou, na které šikana prostě neexistuje. Je dobré rodiče informovat, na koho se mají obrátit v případě, že získají podezření, že je jejich nebo jiné dítě šikanováno a ujistit je, že škola je vybavena krizovým plánem, preventivním programem školy a kompetentními pracovníky šikanu profesionálně řešit.⁷⁷

Ve škole současně probíhá více preventivních programů, mezi kterými není jasná hranice, která odděluje, jaké aktivity patří do školní prevence, zdravotní prevence, prevence kriminality. Jednotlivé preventivní aktivity se v některých tématech překrývají a v jiných doplňují.

V rámci primární prevence se na školách bohužel objevují i nesystematické jednorázové preventivní programy, mající obecně velmi nízkou až žádnou efektivitu. Některé programy jsou dokonce tak špatné, že mají opačný efekt, než k jakému účelu jsou ve škole prezentovány. Je například velmi nešťastné, když po preventivním programu proti užívání návykových látek se žáci dozvědí o druzích a účincích jednotlivých drog a z programu odcházejí s chutí některou s těch „skvělých“ látek vyzkoušet (moje vzpomínka z preventivního programu v 90. letech na základní škole). V minulosti se dokonce objevily i případy takových excesů, kdy na pole primární prevence vstoupila scientologická církev, která ve školách působila svými „preventivními programy“.⁷⁸

V dnešní době dochází ke změně v terminologiích, kdy někdy bývá starší termín „sociálně patologické jevy“ nahrazován pojmem „rizikové chování“. Rizikové chování je takové „*chování, v jehož důsledku dochází k prokazatelnému nárůstu zdravotních, sociálních, výchovných a dalších rizik pro jedince nebo společnost.*“⁷⁹

⁷⁷ viz ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 111 - 113

⁷⁸ MIOVSKÝ, Michal (ed.) a Pavel BÁRTÍK. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha : Sdružení SCAN, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7. s. 18 (dále citováno jako MIOVSKÝ. Primární prevence)

⁷⁹ viz MIOVSKÝ. Primární prevence. s. 23

4.2 Prevence

Jedná se o soubor opatření, postupů činností, zaměřujících se na předcházení nežádoucích jevů. Přecházení nežádoucích jevů se odehrává ve třech oblastech. První oblastí je primární prevence, která je zaměřena a to, aby se nežádoucí jev vůbec nevyskytl. Druhou oblastí je sekundární prevence, při které se předchází dalšímu rozvoji nežádoucího jevu, který se už vyskytuje. V praxi je sekundární prevence léčba nežádoucího jevu. Třetí oblastí je terciární prevence zaměřující se na předcházení návratu výskytu nežádoucího jevu v prostředí, ve kterém bylo léčeno. Prostor, kde se nacházel nežádoucí jev, je i nadále bráno jako potenciálně rizikové a je s ním potřeba pracovat specifickým způsobem.

Primární prevence se dále rozčleňuje na oblasti nespecifické a specifické prevence. V případě nespecifické primární prevence ve školním prostředí se jedná o veškeré aktivity směřující ke zdravému životnímu stylu, dobrým vztahům ve skupině, vztahům k přírodě, apod. Aktivity nemají přímou souvislost s rizikovým chováním, ale pomáhají snížit riziko výskytu rizikového chování. Specifická primární prevence je přímo zaměřená na předcházení určitého rizikového chování, jako je např. kouření, užívání návykových látek, užívání alkoholu, vandalismus, šikana aj.

Další dělení primární prevence není podle obsahu preventivního programu, ale podle cílové skupiny, na kterou jsou preventivní aktivity zaměřeny. Primární prevence může být všeobecná, selektivní nebo indikovaná.

Všeobecná prevence je učena všem žákům. Selektivní prevence je zaměřena na žáky, u nichž jsou ve zvýšené míře přítomny rizikové faktory. Takoví jedinci jsou rizikovým jevem více ohroženi než ostatní v populaci. Indikovaná prevence je zaměřena na rizikovou skupinu, kde již byl indikován určitý problém, prvek nežádoucího chování.

Mezi rizikové skupiny osob patří v oblasti šikany jak potenciální oběti, tak i agresori školní šikany. Učitel s těmito rizikovými jedinci pracuje tak, aby k šikaně nedošlo, a zároveň se snaží dosáhnout u těchto žáků takových žádoucích změn, aby přestali být rizikovými v této i jiné skupině. „*Nejlepší ochranou proti šikanování je budování otevřených, kamarádských a bezpečných vztahů mezi členy školního společenství, školní komunity.*“⁸⁰

⁸⁰ BEND, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha : ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9. s. 78 (dále citováno jako BENDL. *Prevence a řešení šikany ve škole*)

Sekundární prevence nastává, jestliže se vyskytl problém, který musí učitel řešit. Může se jednat jak o šikanu samotnou, tak i o její vývojové stádium nebo o jakékoli jiné nežádoucí jednání. *„Řadíme sem včasnou diagnostiku, bezodkladné vyšetření šikany, pedagogická opatření (ochrana oběti před dalším násilím, rozhovor s rodiči obětí, jednání s rodiči agresorů, komunikace s ostatními rodiči, jednání s kolektivem třídy), včetně výchovné práce s agresory“.*⁸¹

Terciární prevence se uskutečňuje v případech, kdy se už nežádoucí jev vyskytl. Problém byl řešen a vyřešen. Tím práce pro učitele nekončí. Musí skupiny nadále sledovat a pracovat s nimi, aby nedošlo k recidivě a vyřešený problém se neopakoval ve stejné nebo změněné podobě. V případě šikany se učitel zaměřuje na to, aby se šikana nenavrátila, ať už ve stejném složení obětí a agresorů či v jiném složení, ve stejné nebo v rozdílné formě.

4.3 Primární prevence šikany na úrovni školy

*„Zčásti se šikanování vyskytuje u dětí a mládeže jako přechodný jev. Typickým příkladem jsou různé zlomyslnosti a „klukoviny“. Přesto je na místě velká ostražitost ze strany vychovatele (učitele, rodiče, mistra, trenéra), aby se z těchto „nevinných hrátek“ v budoucnosti nevyvinulo sociálně patologické chování. K tomu má také posloužit soubor opatření k prevenci a řešení šikanování.“*⁸²

Mezi základní požadavky, aby mohla prevence šikany fungovat, patří znalosti pedagogů o příčinách a stádiích šikanování. Pedagog se během své činnosti snaží najít cesty, kterými by ovlivnil rizikové faktory jak u šikanovaného, tak u šikanujícího a vytvářel zdravé prostředí třídního klimatu, kde by platily zásady slušnosti, respektu k sobě navzájem mezi dětmi, mezi dětmi a učitelem. Respekt musí být vždy oboustranný. Učitel nerespektující děti, nemůže chtít, aby byl jimi respektován on. Ba naopak, přistupuje-li učitel k dětem bez respektu a jen autoritativně prosazuje svou moc, může se jeho chování stát inspirujícím pro případné agresory, kteří začnou uplatňovat jeho vzor pro vybudování své pozice ve skupině.

⁸¹ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole s. 77

⁸² BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole s. 77

Základní podmínkou toho, aby mohlo být školou proti šikaně úspěšně bojováno, je „*připuštění si možnosti jejího vzniku a existence na škole*“⁸³. Dalším předpokladem pro boj proti šikaně je „*odvaha obětí a ochota okolí oznamovat na příslušná místa jednotlivé incidenty*“⁸⁴. Tato odvaha je spojena s opatřeními, při kterých ten kdo šikanu nahlašuje, nebude čelit odplatě agresorů. Dobře k tomuto mohou sloužit schránky důvěry, kde se může šikana hlásit anonymně. Ten, kdo šikanu nahlásí, bude o svém rozhodnutí o nahlášení šikany více přesvědčen, bude-li mít záruku, že ten komu se nahlásí, ji bude efektivně řešit.

Zásadním předpokladem je dosud nenaplněný stav předpokládající „*odbornou erudovanost učitelů, vychovatelů a ostatních pedagogických pracovníků v oblasti prevence a řešení šikanování*.“⁸⁵

V některých případech se dokonce stává, že se učitelé v oblasti primární prevence dopouštějí zásadních chyb. V případě oznámení šikany problém bagatelizující, přenášejí vinu a odpovědnost z agresorů na oběť, informují agresory, že si oběť stěžovala a přímo je vzájemně konfrontují, prohlubují v dětech normu „Nežalovat“.

„*Čím větší budou mít učitelé u žáků, popř. rodičů autoritu, tím účinnější budou v jejich rukou i prostředky a metody prevence a řešení šikanování ve škole. Implicitním předpokladem je, že tuto autoritu budou užívat v boji proti šikanování. Správný postup proti šikaně, neposílený ovšem učitelovou autoritou se může lehce minout účinkem. Pokud nemají žáci před učitelem respekt a k učiteli úctu, lze s úspěchem předpokládat, že nebudou ani příliš respektovat jím navrhovaná a v praxi uplatňovaná opatření proti šikaně. Proto k dalším předpokladům úspěšného řešení šikany patří autorita učitele, a to jak autorita formální, tak zejména neformální (přirozená).*“⁸⁶

„*Nejvíce ale autoritě učitele prospěje, když dětem poskytnou pocit bezpečí ve škole, když se zastanou slabších a rázně zakročí proti veškerým projevům šikanování. Možná nebudou u některých žáků (agresorů) oblíbení, ale rozhodně budou mít autoritu.*“⁸⁷

Učitelské autoritě pomůže, když bude spolu celý pedagogický sbor spolupracovat na budování společných hodnot. Autoritě učitelů nepřispívá, když chování, které jeden učitel podporuje, druhý učitel odsuzuje a trestá. Děti se teprve učí budovat svou hodnotovou

⁸³ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 78.

⁸⁴ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 78.

⁸⁵ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 79

⁸⁶ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 79

⁸⁷ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 80

orientaci a učitelé by jim v tom měli být příkladem. Tato učitelská rozkolísanost může vést k nejednoznačnému pochopení, které chování je dobré a které špatné a zároveň k podlomení důvěry k učiteli, který tvrdí něco, co jiný učitel popírá.

Učitel musí být pro děti osobou, které mohou věřit a na kterou se mohou spolehnout. *„Důvěra k učiteli má velký význam při odhalování šikany. Pokud budou např. oběti šikanování důvěřovat svým učitelům, potom je pravděpodobné, že se jim svěří se svým trápením.“*⁸⁸

4.3.1 Komplexní přístup boje se šikanou

V oblasti prevence šikany nelze používat jen jeden izolovaný přístup nebo opatření jako např. odměny a tresty, přísný školní řád, posilování sebevědomí obětí, práce s agresory, ideovou výchovu, kooperativní učení, žákovskou samosprávu, výchovné poradny, pomoc v krizových situacích, vrstevnickou pomoc, zapojování rodičů do chodu školy. Tato jednotlivá opatření musí být integrována a tvořit logický smysluplný celek.⁸⁹ Do této systémové prevence je potřeba zapojit nejen celý pedagogický sbor, ale i všechny žáky školy, jejich rodiče, místní komunitu a místní organizace. *„Jestliže chceme, aby naše škola děti chránila před šikanováním, musí do toho jít všichni pedagogové. Úspěšně bojovat proti ubližování slabším nemůže jeden odborník, i když pracuje na plný úvazek. Jednotlivec může pouze „hasit požáry“.*⁹⁰

*„Podle Olweuse je důležité vytvořit školu charakterizovanou vřelostí, pozitivním zájmem, zapojením dospělých, právě tak jako pevnými limity pro nepřijatelné chování.“*⁹¹ Boj proti šikaně a vytváření systémových opatření je nikdy nekončící proces, neboť stejně jako se stále mění žáci, rodiče, členové pedagogického sboru, mění se i svět kolem a objevují se nová nebezpečí, která se mohou promítnout do šikany a jiného nežádoucího chování.

⁸⁸ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 80

⁸⁹ viz BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 81

⁹⁰ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 258

⁹¹ BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s. 82

Preventivní opatření proti šikaně

Utopistická opatření

Jsou taková opatření, která v praxi jsou jen těžko realizovatelná. Cílem opatření je ochrana obětí před agresory nebo jejich ochrana před výskytem v instituci, ve které k šikaně dochází.

1. Vyloučení agresorů ze školy⁹²

Vyloučení žáka za nevhodné chování není na běžné základní škole, na které si žák plní svou povinnou školní docházku, možné. V tomto případě mají při řešení šikany mnohem lepší pozici ředitelé výběrových nebo středních škol, na kterých mohou za šikanu nekompromisně vylučovat. Na základních školách lze agresorům v ojedinělých případech soudem nařídit ochranné opatření. Problémové dítě bude umístěno do státního specializovaného zařízení, ve kterém se budou pracovníci snažit o jeho převýchovu a v jejím průběhu budou před agresivním dítětem zároveň chránit společnost.

Je-li šikanou postižena skupina, ve které se nacházel agresivní jedinec, existuje velké riziko, že po jeho odchodu zaujme jeho postavení někdo další a šikana bude pokračovat dál ve změněné podobě.

2. Domácí škola, resp. domácí vzdělávání

Je-li právě škola místem, kde k šikaně dochází, lze nad školním šikanováním zvítězit, přestanou-li rodiče posílat své děti do škol. Toto opatření částečně funguje v podobě tzv. domácího vzdělávání. Děti mohou vzdělávat rodiče sami, nebo si najmout soukromého pedagoga. Dítě je stále přihlášeno do své standardní školy, kam chodí dvakrát ročně na přezkoušení.

Tímto opatřením je možné dítě před šikanou ochránit, ale jen do doby, kdy bude muset nastoupit do 6. třídy nebo na střední školu. Takové dítě nebude mít naučené vzorce chování pro pobyt ve skupině vrstevníků a tímto svým hendikepem může být snadným terčem pro následnou šikanu.

⁹² viz BENDL. *Prevence a řešení šikany ve škole*, s. 83

3. Zrušení škol⁹³

Většina dětí vykonávající povinnou školní docházku tak činí nedobrovolně, nechtějí být ve škole a raději by čas trávili jiným způsobem, případně s jinými lidmi než jsou učitelé a spolužáci. Z této disharmonie potřeb a povinností pramení řada kázeňských přestupků a problémů. V případě, kdyby byla úplně zrušena školní vzdělávací instituce, přestal by existovat prostor, ve kterém dochází k šikaně nejčastěji.

Realistická opatření

Jsou taková opatření, která jsou v praxi realizovatelná. Cílem opatření je vytvoření takových podmínek a školního klimatu, aby v něm k šikaně nedocházelo.

4. zajímavý obsah

Pokud budou osnovy, obsah vyučování, metody a formy jeho prezentace pro děti motivující a pokud do nich budou začleněny a následně úspěšně rozvíjeny prvky pozitivní socializace, nemusí se u žáků objevit odmítání cílů školy projevující se deviantními formami chování, včetně šikanování.

„Pokud budou učení a potažmo škola pro žáky zajímavá (atraktivní), je to dobrý předpoklad k eliminaci negativních jevů mezi žáky, tedy také šikany. Důležité proto je, aby výuka byla zajímavá, vyučování pestré a poutavé. Atraktivnosti výuky napomáhá zajímavý obsah poutavé podání učební látky, názornost výkladu, použití vhodné didaktické techniky, promyšlená struktura vyučovací hodiny, zvolené vyučovací metody a organizační formy.“

Děti zažívající při svém studiu převážně neúspěchy, vnímají školu jako nepřátelskou instituci, proti níž mohou revoltovat svým chováním spojeným s výskytem kázeňských problémů.⁹⁴

5. činná škola a aktivizující metody výuky

Problémového výkladu je aktivizující metodou, při které žáci musejí informace vlastní aktivitou získávat, samo objevování je motivující činností. Žák se učí poznávat a ne se pouze memorovat informace, které mu učitel předkládá.

⁹³ viz BENDL. *Prevence a řešení šikany ve škole*. s. 84

⁹⁴ viz BENDL. *Prevence a řešení šikany ve škole*. s. 85

6. Poutavý školní program

Poutavý školní program pomáhá k předcházení nudě, která se může stát důvodem vzniku šikanování. Program může mít podobu např.: typu „Zdravá škola“, „Začít spolu“ apod.⁹⁵ K programu se může přihlásit každá škola. Podle doktora Koláře „*podpůrně působí propojení obecného preventivního programu Zdravá škola se speciálním programem proti šikaně.*“⁹⁶

4.4 Sekundární prevence

Než začne pedagog řešit nastalou šikanu, musí se o ní nejprve dozvědět. Šikana nejčastěji probíhá skrytě před zraky učitele a školní kolektiv, ve kterém probíhá šikana, může nezkušenému pozorovateli přijít v naprostém pořádku. Úkolem pedagoga je, aby přestal být nezkušeným pozorovatelem, ale stal se specialistou a šikanu odkrýval už v jejích počátečních stádiích dříve, než se plně rozvine.

4.4.1 Signály šikany

Ačkoli je šikana prováděna skrytě, má učitel možnosti vyzpozorovat „nepřímo varující signály“, že není něco v pořádku. Doktor Kolář uvádí: „*Zatím se v praxi s těmito důvody při vyšetřování téměř nesetkávám, neboť unikají pozornosti pedagogů. K tomu, aby je bylo možné zachytit a vyhodnotit jako podezřelé, je nutné rozumět vnitřnímu rozměru šikanování a znát jejich variantní podoby.*“⁹⁷

Nepřímo varující signály lze členit do dvou kategorií. Buď jako projevy chování oběti, která skrytě doufá, že si někdo něčeho všimne a pomůže jí – označované jako *Skryté volání o pomoc*. Nebo to jsou projevy šikany agresorů, nebo celé postižené skupiny, ke kterým dochází i v přítomnosti učitele.

Skryté volání o pomoc⁹⁸

„*Žák vchází do třídy až s učitelem, nenápadně postává o přestávce u kabinetu, přichází pozdě do hodiny, vždy chodí všude jako poslední.*“ Příčinou může být, že žák hledá u

⁹⁵ viz BENDL. Prevence a řešení šikany ve škole. s.86

⁹⁶ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 276

⁹⁷ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s.174

⁹⁸ viz KOLÁŘ. Nová cesta léčbě šikany. s. 174

pedagoga bezpečí. Má strach být s ostatními spolužáky bez pedagoga sám a tímto způsobem se snaží sám sebe ochránit. V případě, že pedagog tyto varovné signály nerozpozná jako volání o pomoc, může v nich vidět lajdáctví a žáka za to trestat, což může být podnětem pro další šikanu, ze strany spolužáků. Vždy je ale nutné vři diagnostikování jednotlivých znaků *volání o pomoc* vycházet z kontextu situace, protože pozdní příchody do hodin můžou být lajdáctví, nebo postávání u kabinetu učitele může být rolí jedno z agresorů šikanování, který hlídá a případně hlásí pohyb učitele svým spoluagresorům, kteří mezi tím trýzní oběť ve třídě.

„Projevy outsidera. Dítě je osamocené, s nikým se nebaví, nemá kamaráda.

Nepříznivý emoční stav. Dítě je stísněné, má smutnou náladu, působí nešťastně a ustrašeně.

Žák nechodí na tělocvik, vždy zůstává ve třídě, má nadměrnou omluvenou absenci, případně i neomluvenou absenci.

Žákovi se náhle zhorší prospěch, nesoustředí se při vyučování“. Je-li žák obětí šikany a během vyučování přemýšlí nad tím, jak se vyhnout „výprasku“ během přestávky, je pochopitelné, že se nemůže na výuku soustředit a že na žebříčku jeho potřeb se dobré známky ocitnou v pozadí. Zhoršení prospěchu může zapříčinit i sám učitel, který známkuje domácí úkoly a připravenost pomůcek na výuku. Jsou případy, kdy proto záměrně agresori oběti domácí úkoly berou a pomůcky ničí a mají radost z toho, že učitel za to oběť ještě potrestá. Zhoršení prospěchu nemusí mít příčinu v šikaně. Příčinou může být změna zájmů dítěte během dospívání, osobní potíže v rodině (rozvod rodičů), zamilovanost aj.

Subtilní násilí a manipulace⁹⁹

„Žák je okázale přehlížen, odmítán a izolován.

Projevy nerovnoprávnosti. Dítě dostává povýšené příkazy a snaží se jim vyhovět, bývá ostatními komandováno a okřikováno.

„Přátelské“ vtípy a kanadské žertíky. Někteří žáci vyndávají spolužákovi náplň z tužky před písemkou, schovávají a ničí mu školní pomůcky, oblečení, obuv.“ Na samotných žertících nemusí být nic špatného. Významným ukazatelem ale je, stává-li se jejím terčem stále stejný žák, který žertíky neoplácí.

Ponižování a zesměšňování. Třída se směje při neúspěchu žáka před tabulí, častuje ho zahanbující nebo negativně zbarvenou přezdívkou.

Objevuje se nápadné jednostranné strkání, pošťuchování, lehké pohlavkování apod.

⁹⁹ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 174

Žák „dobrovolně“ dává svačiny, své věci, finance kamarádovi.

Ve většině případů však pedagogové tyto skryté signály nevnímají, nevěnují jim dostatečnou pozornost, jsou k nim laxní, nebo je neuvážlivě a nesprávně interpretují. Někdy dokonce mají nevhodné poznámky směrem k oběti, čímž šikanu ještě zhorší. Ve většině případů se pedagog o šikaně dozví až na základě „**přímo alarmujících signálů**“. Podle doktora Koláře se „v praxi vyšetřuje šikanování převážně pouze na podkladě nahodilého alarmu“¹⁰⁰. Ten je způsoben nejčastěji informací rodičů o podezření na šikanování, případně rovnou kategorickou žádostí o vyšetření týrání jejich dítěte, nebo náhlým provalením šikanování. Náhlé provalení šikanování se děje rozmanitým způsobem, například učitel přijde dřív do hodiny a přistihne dva chlapce, jak škrťí spolužáka za aplausu ostatních, nebo agresori těžce zraní oběť a nepodaří se jim to zakamuflovat. Nebo se šikana provalí zoufalou reakcí oběti, případně jejího kamaráda, kdy tajně navštíví učitele a případ ohlásí. Někdy píše oběti nebo přihlížející spolužáci anonymní dopisy do schránek důvěry, nebo je strkají pod dveře kabinetu učitele.¹⁰¹

Jakmile získá pedagog podezření na šikanu, nebo je mu šikana oznámena, je jeho úkolem, aby věc prošetřil a šikanu rozkryl. Šikana je mechanismus velmi složitý a propletený (viz komplot velké šestky). Učitel si musí uvědomit a připustit, že prošetřit šikanu bude stát úsilí a čas. Chtěl-li by šikanu řešit rychle, nepromyšleně a neodborně, mohl by případné oběti ještě více ublížit než pomoci. Postupoval-li by pedagog dle svého nejlepšího svědomí, ale bez potřebných teoretických znalostí, téměř jistě by jím zvolený způsob řešení skončil špatně. Klasicky špatným postupem je řešit šikanu ihned před celou třídou. V případě nahlášení šikany obětí je chybou její tvrzení přímo konfrontovat s agresorem.

4.4.2 Vyšetřování šikany - učitel kriminalistou

Při odkrývání šikany musí učitel postupovat obdobně jako kriminální policie při vyšetřování trestné činnosti. Taktika takového vyšetřování se nikterak neliší od taktiky používané policií. Na rozdíl od policie má však učitel omezené prostředky, techniku, znalosti, kompetence a lidské zdroje, které může do vyšetřování zapojit. Vyšetřování šikany navíc není jeho hlavní pracovní náplní a musí tomu věnovat svůj čas. Učitel má však v rámci své

¹⁰⁰ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 173

¹⁰¹ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 173

pracovní náplně povinnost žáky nejen vzdělávat, ale i jim zajistit bezpečnost. Osvícené školy vycházejí vyšetřujícímu učiteli vstřícně a usnadňují mu podmínky, nabízejí spolupráci apod., ale bohužel stále existují školy, které takového důsledného učitele berou jako „potíživistu“, neboť největší úkol škola vidí v tom, aby zametla šikanu pod koberec a mohla dál dělat, že se nic neděje. Dobrá škola je taková, která šikanu řeší a řeší ji správně podle zásad školního programu proti šikanování. Špatná škola je taková, která říká, že šikana u ní neexistuje.

V souladu se **školským zákonem**¹⁰² je povinností učitele zajistit bezpečnost žáků, za jejich bezpečí zodpovídá a v případě nedodržení této zodpovědnosti mu hrozí právní postih. Proto musí pedagog na prvním místě zjistit stav oběti šikany a je-li to nutné tak „*bude poskytovat ochranu a emoční podporu oběti, která se často nachází v krajní nouzi.*“¹⁰³

Dále „*pedagog musí počítat s tím, že se bude muset citově a časově angažovat*“¹⁰⁴. „*Když pedagog odhalí, že jde skutečně o šikanování, nemůže věc zvládnout během přestávky a musí si zajistit dostatečný prostor na vyšetřování. Předpokladem je minimálně vyučovací jednotka. Neudělá-li to, nemá jeho snažení vyhlídky na úspěch a s největší pravděpodobností napáchá více škod než užitku.*“¹⁰⁵

Zjistí-li pedagog, nebo získá-li podezření, že se jedná o šikanu, oznámí své zjištění nebo podezření metodikovi školní prevence, se kterým koordinuje svůj postup a postupuje podle školního programu proti šikanování.

Aby pedagog získal přehled o situaci, je zapotřebí, aby zjistil odpovědi na základní kriminalistické otázky: Kdo? Co? Kdy? Kde? Jak? Proč? Čím?¹⁰⁶

Kdo? - Kdo je oběť, kdo jsou další oběti, kdo je pachatel, kdo je spolupachatel, kdo svědek, kdo by mohl být informátor?

Co? - Co se stalo? Co je to za formu šikany? Jaká forma šikany?

Kdy? - Kdy se činnost stala, nebo kdy se obvykle děje?

Kde? - Kde se šikanování odehrává? (třída, chodba, šatna, záchody, cestou domů.....)

Jak? - Jak dlouho šikana probíhá? Jak se šikana vyvíjela? Jakými způsoby šikana probíhá?

Proč? - Proč se šikana děje? Proč si vybrali žáka jako svou oběť? - MOTIV

Čím? - Čím se šikana páchá? (nástroje, výhrůžky, zbraně, obtěžování)

¹⁰² Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání

¹⁰³ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 172

¹⁰⁴ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 172

¹⁰⁵ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 173

¹⁰⁶ Doktor Kolář pro kriminalistické otázky používá označení: Otázky „římského“ desatera. viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 187

Stanoví-li si pedagog, na jaké otázky chce ve vyšetřování šikany získat odpovědi, potřebuje znát a umět použít správnou taktiku vyšetřování. Taktiky vyšetřování se však různí podle specifické situace v dané třídě. „Prvotním úkolem jakéhokoli vyšetřování šikany je odhad závažnosti onemocnění skupiny a stanovení formy šikany. „*Je to důležité proto, že teprve na podkladě kvalifikovaného odhadu vnitřního stadia vnějšího obrazu šikany volíme nejučinnější postup vyšetřování. Musíme vědět, že neexistuje jedna univerzální metoda vyšetřování.*“¹⁰⁷

Orientaci v problému dané skupiny vytváří učitel na základě svého pozorování, rozhovory s obětí a informátory, případně dalšími svědky a členy skupiny. Při odhadu závažnosti šikany je základním rozlišením, zda se jedná o počáteční nebo pokročilou šikanu, na základě čehož škola usoudí, zvládne-li šikanu řešit sama nebo obrátí-li se na odborníky. Jedná-li se o pokročilou šikanu a rozhodne se škola obrátit na odborníky, tak než započne spolupráce s odborníky je namístě, aby škola zajistila bezpečí oběti, v závažných případech přestane po domluvě s rodiči chodit do školy a zůstane po dobu vyšetřování doma. Škola nedělá zásadní kroky ve vyšetřování, svými kroky by mohla agresory upozornit, že se něco děje a dát jim čas se domluvit, opatřit si svědky apod., a tím zamezí odborníkům provést samotné vyšetření. V případě, že šikana má znaky trestného činu, obrátí se učitel na policii. Dle doporučení profesora Říčana je nejlépe kontaktovat přímo kriminální policii, odbor ochrany oběti a dětské kriminality.¹⁰⁸

Základní scénář vyšetřování pro počáteční a obvyklou formu šikany.

Vyšetřování obvyklé počáteční šikany je možné „*vyšetřit během jednoho nebo dvou dnů.*“¹⁰⁹ Základním rysem vyšetřování je, že probíhá skrytě. V zásadě probíhá tak, že agresori a jejich pomocníci se ani nedozvědí, že vyšetřování probíhá. Učitel shromažďuje důkazy z výslechů oběti a svědků a ve chvíli, kdy má všechny informace a podklady, tak udeří na útočníky. Je nanejvýš důležité, aby se agresori během vyšetřování o samotném vyšetřování nedozvěděli, neboť jeho prozrazení může znamenat bezpečnostní riziko pro oběť a svědky. Tedy v dětském kolektivu trest pro „bonzáky“, kteří si za bonzování zaslouží dostat za vyučenou. Vyšetřování se skládá z jedenácti na sebe navazujících kroků.

¹⁰⁷ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 175

¹⁰⁸ viz ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 74

¹⁰⁹ viz KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 183

1. *Odhad závažnosti onemocnění skupiny a stanovení formy šikany.*
2. *Rozhovor s informátory a oběťmi*
3. *Nalezení vhodných svědků*
4. *Individuální rozhovory se svědky*
5. *Ochrana oběti.*
6. *Předběžná diagnóza a volba ze dvou typů rozhovoru*
 - a) *Rozhovor s oběťmi a rozhovor s agresory (směřovat k metodě usmíření)*
 - b) *Rozhovor s agresory (směřování k metodě vnějšího nátlaku)*
7. *Realizace vhodné metody*
 - a) *Metoda usmíření*
 - b) *Metoda vnějšího nátlaku (výchovný pohovor nebo výchovná komise)*
8. *Třídní hodina*
 - a) *Efekt metody usmíření*
 - b) *Oznámení potrestání agresorů*
9. *Rozhovor s rodiči oběti*
10. *Třídní schůzka*
11. *Práce s celou třídou*¹¹⁰

Rozhovor s informátory a obětí

Krok č.1 se uskutečňuje na základě kroku č. 2, tj. rozhovor s informátory a oběťmi. Informátor je kdokoli, kdo učitele na šikanu upozorní, kamarád oběti, náhodný svědek, jiný učitel, rodič oběti nebo jiného žáka. Své podezření na šikanu a pomoc při jejím vyšetřování a odhad stádia šikanování může učitel konzultovat s ostatními učiteli, metodikem prevence, výchovným poradcem, vedením školy. Při informování jiných učitelů by však měl postupovat obezřetně, aby nedošlo k provalení vyšetřování případně odhalení informátorů a obětí. Bohužel ne všichni učitelé jsou znalí ve správném postupu vyšetřování šikany a jejich laické, byť i dobře míněné kroky, by mohly celé vyšetřování zhatit.

*„Občas chce někdo v rámci dobra oběť donutit násilím a strachem, aby se přiznala. To je však zásadní chyba! V rozporu s obětí máme dva těžké úkoly. Za první ji musíme ošetřit a podpořit. To samozřejmě znamená, že ji svým ametérismem sekundárně netraumatizujeme. A za druhé se musíme dozvědět co nejvíce konkrétních informací, abychom mohli pomoci.“*¹¹¹

¹¹⁰ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 180

¹¹¹ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 191

Rozhovor s obětí nemá formu výslechu, ale spíše provázení oběti při jejím vyprávění, ve kterém ji učitel povzbuzuje, utěšuje a dává pocit bezpečí, zájmu a pochopení.

Rozhovor se svědky

Při rozhovorech s obětí a informátory učitel vytipuje žáky ve skupině, kteří by mohli být vhodnými svědky a kteří by zároveň neprozradili vyšetřování. Jsou to žáci, kteří s obětí sympatizují, kamarádí s ní, nebo alespoň nejsou závislé na agresorech a nepřijali jejich normy šikanování za své. Svědky by učitel neměl vybírat svévolně a orientovat se na žáky s dobrým prospěchem, oblíbené žáky, předsedy školních tříd a podobně. U žáka s dobrým postavením ve skupině je velká šance, že je iniciátorem šikany, nebo že se šikanování alespoň účastní.

V této fázi vyšetřování se zásadně neprovádí rozhovory s agresory, ti nesmí být upozorněni na to, že se vyšetřování koná a už v žádném případě se oběť a svědek se svou výpovědí přímo nekonfrontuje s agresorem a jeho výpovědí. Při této taktické chybě mnohdy ze strachu berou svědci a oběti své výpovědi zpět a své tvrzení upravují do podoby, která by byla souhlasná s výpovědí agresorů. Tato zásadní chyba zmaří celé vyšetřování.

Při vytipování svědků se v úvodu rozhovoru ověřuje jejich spolehlivost a při podezření, že jsou do šikany zapleteni, nebo že by o vyšetřování šikany informovali agresory, se s nimi pedagog o šikaně vůbec nebaví a rozhovor stočí jiným směrem. Před rozhovorem se svědkem by učitel měl mít připravený scénář, jaké informace od něho chce získat, případně o čem se chce se svědkem bavit v případě, že se ukáže jako nevhodný svědek.¹¹²

Ochrana oběti

Jako pátý krok je ochrana oběti. Tento krok, ale může stát v metodě i na dřívějším místě, jestliže pedagog usoudí, že oběť ochranu potřebuje. Mezi ochranné kroky patří: *„Zajistit zvýšený dozor, zorganizovat bezpečné příchody a odchody dítěte ze školy. V závažném případě je třeba oběť chránit před agresory i tím, že zůstane doma.“*¹¹³

Výběr metody řešení šikany

Po té co má pedagog na základě rozhovorů s obětí, informátory, kolegy, svědky dostatek podkladů a je mu odkryt *skrytý svět šikanování* třídní skupiny a má nasbírané potřebné důkazy k usvědčení pachatelů, rozhodne se, zda šikana je v počátečním stádiu a

¹¹² vis KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 182

¹¹³ KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s.182

neměla vážnou podobu násilí. Neměla-li šikana vážnou podobu násilí, může směřovat vyřešení šikany do „metody usmíření“, nebo v případě vážné násilné podoby do „metody vnějšího nátlaku“.

Rozhovor s agresory

Rozhodne-li se pedagog pro „metodu usmíření“, volí rozhovor mezi oběťmi a agresory. Během rozhovoru znovu zhodnocuje, je-li zvolená metoda směřující k usmíření vhodná.

Rozhodne-li se pedagog pro „metodu vnějšího nátlaku“, volí pedagog rozhovory pouze s agresory, které jsou posledním stádiem vyšetřování. K tomuto kroku se přistupuje až ve chvíli, kdy má učitel zmapovaný celý průběh šikanování a nashromážděné veškeré důkazy.

„Hlavní význam rozhovoru spočívá v paralyzování jejich agrese vůči bližním! To znamená, že setkání slouží k tomu, abychom agresory okamžitě zastavili a ochránili oběti, ale i je samé před následky jejich činů.“¹¹⁴

Učitel seznámí agresory s tím, že o šikaně ví a při náznaku jakékoli další šikany bude potrestán přísněji, může být oznámeno policii, případně „sociálce“. Je jim naznačeno, že spolupráce a snaha o nápravu bude brána jako polehčující okolnost.

Pedagog do rozhovoru s agresory zapojuje mimoslovní komunikaci, do které „patří například pohled očí, tělesná blízkost, vertikální vzájemná poloha. Jestliže se například díváme agresorovi déle do očí, můžeme ho zneklidnit, jestliže se mu příliš přiblížíme, vstoupíme do jeho osobního prostoru, nebo jsme-li od něj naopak příliš vzdáleni, tak v něm můžeme vyvolat napětí.“¹¹⁵ „Čím je pachatel úzkostnější, tím hůře se mu lže.“¹¹⁶

Záměr použití metod vnějšího nátlaku je „přinutit trestem a strachem viníky k zastavení agresivního chování a k dodržování oficiálních norem.“ „Pedagog tímto způsobem nekompromisně chrání „právní řád“ zařízením, který je pilířem bezpečí žáků.“¹¹⁷ Výsledkem rozhovoru má být písemné doznání agresorů, které vlastnoručně napíší a podepíší. Pedagog při rozhovoru může použít záznamové zařízení, aby měl zdokumentován průběh rozhovoru. Když by se agresor k šikaně nepřiznal, mohly by nastat komplikace s rodiči agresorů, kteří by jejich vinu popírali a snažili se vinu hodit případně i na oběť.

¹¹⁴ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 183

¹¹⁵ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 190

¹¹⁶ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 191

¹¹⁷ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 192

Při ukončení vyšetřování nastává **realizace metody**. Je-li to možné, přistoupí se k „metodě usmíření“, není-li to možné, nastupuje metoda „vnějšího nátlaku“ kdy zasedne výchovná komise a udělí žáku výchovná opatření.

Třídnická hodina

Metoda usmíření směřuje k posílení třídního kolektivu, zlepšení klimatu ve třídě, zlepšení vzájemných vztahů v kolektivu. V případě udělení výchovného opatření se informuje celá třída a oznámí se, jak byli agresori potrestáni. Žáci ve třídě tak získají zpětnou vazbu, že zmíněné chování je nepřipustné a hrozí za něj trest. Získají pocit, že nežijí ve světě bezpráví a mají možnost se v nouzi obrátit s žádostí o pomoc.

Po vyřešení šikany se učitel individuálně sejde s rodiči oběti. Informuje rodiče o šikaně, kterou zjistil, k jakým závěrům škola dospěla a jaká učinila výchovná či jiná opatření. Učitel se případně dohodne s rodiči na dalších opatřeních, jsou-li potřebná na zajištění ochrany jejich dítěte. Ostatní rodiče dětí ve třídě informuje škola na třídní schůzce o tom, že se vyskytla šikana a že ji škola vyřešila. V případě vyskytnutí pokročilé šikany svolá škola mimořádnou třídní schůzku.

Tím že učitel šikanu prošetří, najde viníky, ty usvědčí a potrestá, však jeho práce nekončí. Přichází na řadu oblast **terciární prevence**, tedy nadále pracovat se skupinou tak, aby se ve třídě šikana opět neobjevila. Šikanou mohly být narušeny sociální vztahy, morální cítění žáků a je potřeba pracovat na jejich zlepšení. Učitel se snaží jako preventivní opatření budovat kamarádské a bezpečné vztahy v celé třídě. Učitel tak může činit sám nebo k tomuto může využít i služeb profesionálních pracovníků ze servisních zařízení (středisko výchovné péče, pedagogicko-psychologická poradna, OS Společenství proti šikaně apod.).

4.4.3 Trestání agresorů

Pro agresora může být už samotné jeho odhalení, informování jeho rodičů, účast na projednání jeho provinění před výchovnou komisí nepříjemnou zkušeností, která slouží jako trest. Nicméně nejde-li o člověka trestně odpovědného, neměl by za jeho provinění náležet trest. Pracuje se s teorií, že stane-li se dítě pachatelem, důvodem mohla být chyba v jeho výchově. Výchovou mu byl vštípen špatný model chování, nedostatečný soucit, nedostatečné mravní hodnoty, apod. V takovém případě by agresorovi neměl příslušet trest, ale postarání se o to, aby se už nadále výchova ubírala společensky žádoucím směrem. Trest by mohl

eventuálně náležet tomu, kdo zapříčinil špatnou výchovu dítěte, nebo tomu, kdo během docházky dětí do školského zařízení nezabezpečil jejich bezpečnost.

O převýchovu agresora má zájem i samotná škola. V případě základní školy, nemůže být žák vyloučen na rozdíl od škol vyššího sekundárního vzdělávání, kde již školního docházka není povinná a škola má možnost na základě interních aktů takového žáka ihned vyloučit a tím ochránit oběť i celý třídní kolektiv.

Opatření školy pro zastavení násilí agresorů¹¹⁸:

–Takzvaná výchovná opatření (napomenutí a důtka pedagoga, důtka ředitele, podmíněčné vyloučení a vyloučení ze studia).

–Snížení známky z chování (mělo by se vázat s určitou mírou volnosti podle nějakého klíče k výchovným opatřením, například trojka z chování k podmíněčnému vyloučení apod.)

–Převedení do jiné třídy, pracovní či výchovné skupiny.

–Vyloučení ze školy při opakování násilí po rozhodnutí výchovné komise. (Vyloučení přichází v úvahu pouze na střední škole při splnění povinné školní docházky. Na základní a speciální škole 1. a 2. stupně je to složitější. Lze to do určité míry kompenzovat následujícími opatřeními.)

–Krátkodobý dobrovolný pobyt v dětském diagnostickém ústavu, diagnostickém ústavu pro mládež nebo ve středisku pro mládež.

–Umístění do diagnostického ústavu na předběžné opatření a následné nařízení ústavní výchovy.

–Umožnění individuálně vzdělávacího programu.

Oznámení policii

V případě, že se agresori nebo jejich rodiče brání spolupráci se státním odborným zařízením, ale přesto škola shledá, že je to pro zajištění bezpečnosti potřeba, oznámí škola výsledky vyšetřování příslušnému oddělení sociálně-právní ochrany dětí. Pokud škola během vyšetřování získá podezření na spáchání trestného činu, škola bez odkladu kontaktuje přímo Policii ČR. Obrátit se na oddělení sociálně-právní ochrany dětí mají možnost i rodiče oběti, mají-li podezření, že na jejich dítěti byl spáchán trestný čin a v takovém případě mohou událost oznámit i Policii ČR. Rodiče mohou učinit i další právní kroky jako správní řízení o náhradu škody, občansko-právní řízení na náhradu škody na majetku, ušlém příjmu,

¹¹⁸ KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany. s. 194

cestovním aj., neboť škola neplnila svou zákonnou povinnost a nezabezpečila ochranu jejich dítěte. V případě, že se rodiče domnívají, že škola něco zanedbala, mohou se obrátit se svou stížností na Českou školní inspekci nebo na zřizovatele školy.

„Šikanu je třeba okamžitě zastavit. K tomuto slouží především běžná i méně běžná represivní opatření vůči agresorům.“¹¹⁹ „Je samozřejmé, že pouhá represe není celým řešením problému, co s agresory. Ještě důležitějším je výchovná, případně léčebná péče o jejich narušenou osobnost a charakter.“¹²⁰

„V každém vážnějším případě šikany musí agresor či agresoři opustit třídu, pracovní skupinu, případně školu. Na středních školách i výběrových základních školách by se mělo za šikanu nekompromisně vylučovat.“¹²¹

4.4.4 Komunikace s rodiči oběti šikany a jejich práva

Dozví-li se rodič o tom, že je jeho dítě šikanováno, má potřebu nastalou situaci řešit. V některých případech sám vyhledá agresory, aby jim „dal za vyučenou“, případně navštíví rodiče agresorů, aby jim domluvil. Tento postup se však nedoporučuje, navštíví-li rodiče agresorů, ti mohou své dítě bránit a případnou vinu svést na oběť, spíknout se proti oběti i s ostatními rodiči dětí podílejících se na šikaně a tím celou šikanu ještě zhoršit. Chce-li dát rodič za vyučenou přímo agresorům, může tím sám spáchat trestný čin a agresoři se za chování rodiče mohou mstít dál oběti.

Učitel musí být připraven, že rodiče oběti ho budou kontaktovat s žádostí o pomoc. Učitel by měl rodiče vyslyšet a od výše zmíněného postupu, ve kterém by rodiče činili vlastní kroky k nápravě, varovat a odradit.

Bude-li rodič postupovat dle rad odborníků, literatury a proškoleného učitele, měl by v prvním případě **zajistit bezpečí svého dítěte**. Za šikanu a **bezpečí dítěte ve školním prostředí odpovídá škola**, proto je potřeba obracet se v této záležitosti především na ni. Zjistí-li rodiče, že jejich dítě bylo fyzicky napadeno, **zajistí mu lékařskou pomoc**. Od lékaře rodič požaduje **dokumentaci zranění a lékařskou zprávu**, poté neprodleně **kontaktuje Policii ČR**. Policie čin vyhodnotí jako přestupek nebo trestný čin, který začne prošetřovat.

¹¹⁹ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 93

¹²⁰ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 130

¹²¹ ŘÍKAN. Jak na šikanu. s. 93

Rodič kontaktuje Policii i v případě, že má podezření, že byl na jejich dítěti spáchán jakýkoli trestný čin, tzn., že při takovém činu nemusí dojít k ublížení na zdraví.

Ve škole by měl rodič kontaktovat nejprve třídního učitele, nebo jiného učitele, ke kterému má důvěru. Rodič si je vědom, že jestli učitel bude šikanu řešit neodpovídajícím způsobem, může způsobit více škody než užítka a jejich dítě vystavit nebezpečí za provalené „bonzování“. Případně se rodič může obrátit na metodika prevence, který by měl mít odpovídající znalosti a neměl by napáchat svým jednáním škody. V ideálním případě si rodiče s učitelem domluví schůzku, aby na ně měl dostatek času. Je lepší, když na schůzku přijdou oba dva rodiče. Je dobré veškerou komunikaci s učitelem a školou dokumentovat, aby měli rodiče případné podklady, že škola nečinila, jak měla, nebo že od nich o šikaně věděla. Rodič má po schůzce a nahlášení šikany právě vědět, jak bude škola postupovat při vyšetřování, jak zajistí ochranu dítěte, jak bude rodiče informovat o průběhu vyšetřování a způsobech nápravy ve skupině, kde k šikaně dochází. Rodiče mají právo, aby byl z jednání pořízen zápis.¹²²

Postup učitele po oznámení šikany

Učitel po oznámení šikany postupuje dle preventivního programu školy a podle příslušného krizového plánu. Podezření na šikanu oznámí vedení školy a další postup koordinuje s vedením a metodikem prevence. Škola se rozhodne, zda se pokusí šikanu řešit sama, nebo zda je nutné přizvat externí odborníky.

4.4.5 násilného chování - škádlení, šikanování, trestný čin (čin jinak trestný)

Za škádlení je možné označit chování mezi žáky, kdy si ze sebe dělají vzájemně srandičky, legrácky, klukoviny přičemž to všichni účastníci berou jako legraci a klukoviny si i vzájemně vracejí. „Škádlení je legrací, zábavou pro obě strany.“¹²³ Chování, které v jedné skupině může být škádlením, se v jiné může stát šikanou. Hlavním rozeznávacím znakem je subjektivní vnímání účastníků. „Šikanou se baví jen agresor, šikanovanému jedinci však způsobuje ponížení a bolest“.¹²⁴ Aktéři škádlení si z druhého chtějí udělat legraci formou, aby to byla legrace pro obě strany. Ve chvíli, kdy poznají, že „přestřelili“ a druhého se dotkli nebo že mu to vadí a není to pro něj legrační, tak toho nechají a případně se mu omluví. „U šikany

¹²² vis VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 28

¹²³ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 74

¹²⁴ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 74

je to obráceně. Agresor chce druhému ublížit, a chce ho ranit. A má z toho radost. Nejen, že se mu neomluví, ale své chování opakuje. A většinou stupňuje.“¹²⁵ Agresor má radost, že našel u oběti slabé místo, jehož dráždění oběti způsobuje bolest, zatímco agresorovi, či zbytku přítomných zábavu.

Pro učitele je mnohdy obtížné rozpoznat, zda se jedná o škádlení, nebo šikanu. Neměl by se soustředit jen na vnější znaky toho, co děti dělají, ale všimnout si toho, jestli se jejich role během škádlení mění, nebo je terčem posměchu stále ten samý žák. Jestli vzájemné škádlení způsobuje úsměv na tváři všem účastníkům, nebo jen jedné straně a druhá má oči pro pláč. Také by si měl všimnout toho, jak se chovají děti, které to ve škádlení přestřelily, jestli své jednání dál stupňují nebo berou zpátečku a také toho, zda má člověk možnost ze hry „škádlení“ vystoupit či nikoli, jak reagují děti, když jim spolužák řekne, že mu je určité chování nepříjemné.

Zatímco škádlení je kamarádský vztah projevující přátelství, se záměrem vzájemně se pobavit, vytvořit dobrou náladu a není v něm vítěz ani poražený. Na rozdíl u šikany jde o to, dělat někomu, kdo se nemůže bránit, něco co je mu nepříjemné, co ho ponižuje, nebo co ho bolí.¹²⁶

4.5 Morálka a právo

Aby mohlo soužití ve společnosti fungovat, je potřeba, aby bylo jistým způsobem normováno, tj. lidé se musí chovat určitým způsobem. Obecná a základní pravidla chování jsou ukotvena ve zvyklostech a morálních hodnotách konkrétní společnosti. Dodržování morálních norem chování nelze vynucovat státními prostředky a při jejich porušení se neuplatní státní donucení. Respektování morálních norem má však vliv na veřejné mínění. Kdo porušuje morální normy, kdo se chová v rozporu s morálkou, toho společnost odsuzuje, opovrhne jím, dotyčný má ostudu. Veřejné mínění přispívá k dodržování morálky. Jsou jisté oblasti morálky, které si zaslouží větší pozornosti a ochrany než jiné. Zejména se týkají oblasti lidského života, zdraví, svobody pohybu a majetku. Takovéto zájmy si zaslouží větší ochrany, proto jsou uzákoněny a za jejich porušení přísluší trest. Trest má jak odstrašující funkci (preventivní funkci), ochrannou funkci, tak také výchovnou funkci.

¹²⁵ KOLÁŘ. *Nová cesta k léčbě šikany*. s. 64

¹²⁶ *vis KOLÁŘ. Nová cesta k léčbě šikany*. s. 65

Právo bývá označováno jako „minimum morálky“. Člověk, který se chová morálně, zároveň neporušuje žádné trestní normy, ale člověk, který dodržuje jen trestně právní normy, se může chovat stále nemorálně.

Zákony platí pro všechny, tj. jejich funkce ochrany mají právo požívat všichni, bez ohledu na svůj věk, nebo prostor, ve kterém se nacházejí. Obětí trestného činu se může stát dospělý i dítě, může se jím stát dítě, které jde cestou z obchodu, hraje si na hřišti, nebo které se nachází ve škole.

Jakkoli je šikana opovržením hodným činem, tak si nemyslím, že by se za ní měla schovávat trestná činnost páchaná ve vzdělávacích institucích. A jakkoli jsou učitelé způsobilí šikany řešit, nemyslím si, že označením příslušného činu „jen“ za šikany by učitelé měli a mohli maskovat trestnou činnost páchanou ve školském zařízení.

„Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže“ za šikanování označuje jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašovat žáka, případně skupinu žáků. Spočívá v cílených a opakovaných fyzických a psychických útocích jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky, např. v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování.

Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako demonstrativní přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Rovněž se může realizovat prostřednictvím elektronické komunikace, jedná se o tzv. kyberšikany.

4.5.1 Trestné činy vyskytující se ve školním prostředí

Dle definice výše je patrné, že šikana může být v některých případech nejen nemorální, ale také trestně právně postižitelná. Jsou případy, kdy šikanování může zároveň naplňovat skutkovou podstatu některých trestných činů uvedenou v trestním zákoníku¹²⁷.

V případě, že dojde k **usmrcení**, může se jednat o jednání mající znaky trestných činů:
§140 Vražda; § 141 Zabití; §143 Usmrcení z nedbalosti

V případě, že dojde k **fyzickému zranění**, může se jednat o jednání mající znaky trestných činů:

¹²⁷ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

§145 Těžké ublížení na zdraví; § 146 ublížení na zdraví (i z nedbalosti §147 a §148)

§149 Mučení a jiné nelidské a kruté zacházení

V případě, že dojde k **zabránění svobodného pohybu** (např. uzamčení ve třídě, držení na záchodech), může se jednat o jednání mající znaky trestných činů:

§171 Omezování osobní svobody

V případě, že dojde k jednání, kdy **útočník násilím, nebo pohrůzkou násilí vyžaduje po oběti předměty, finance** (bez ohledu na výši finanční částky nebo cennosti předmětů), **nebo různé služby**, může se jednat o jednání mající znaky trestných činů: §173 Loupež; §175 Vydírání

V případě **kyberšikany** se může jednat o jednání mající znaky trestných činů:

§ 182 Porušení tajemství dopravovaných zpráv, § 184 Pomluva

Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních říká ke kyberšikaně, že *„Kyberšikana obdobně jako školní šikana sice není sama o sobě trestným činem ani přestupkem, ale její projevy mohou naplňovat skutkovou podstatu např. těchto trestných činů:*

- *nebezpečné pronásledování (stalking, § 354 TZ) – např. dlouhodobě opakované pokusy kontaktovat všemi dostupnými prostředky oběť, která proto pociťuje důvodné obavy o život nebo zdraví své či svých blízkých;*
- *účast na sebevraždě (§ 144 TZ) – např. zaslání SMS oběti s úmyslem vyvolat u ní rozhodnutí k sebevraždě;*
- *porušení tajemství dopravovaných zpráv (§ 182 TZ) – např. „odposlech“ odesílaného e-mailu;*
- *porušení tajemství listin a jiných dokumentů uchovávaných v soukromí (§ 183 TZ), např. zveřejnění fotografií z telefonu oběti;*
- *pomluva (§ 184 TZ) – např. vytvoření webových stránek zesměšňujících oběť.¹²⁸*

V případě že dojde k **násilí v sexuální oblasti**, může se jednat o jednání mající znaky trestných činů: §185 Znásilnění, §186 Sexuální nátlak; §187 Pohlavní zneužití; §189 Kuplířství, §191 Šíření pornografie, §192 Výroba a jiné nakládání s dětskou pornografií, §193 Zneužití dítěte k výrobě pornografie, §202 Svádění k pohlavnímu styku.

¹²⁸ Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních. čl. 3. odst. 4.

V sexuální oblasti je speciální ustanovení týkající se „Beztrestnosti dítěte“ (§203) – *Dítě (mladší 18 let), které žádá nebo přijme za pohlavní styk s ním, své pohlavní sebeukájení, obnažování nebo jiné srovnatelné chování úplatu nebo jinou výhodu či prospěch, není pro takový čin trestné, a to ani podle ustanovení o návodci nebo pomocníkovi.*

V případě že dojde k **odcizení věci, neoprávněnému půjčení nebo k poškození věci**, může se jednat o jednání mající znaky trestných činů:

§205 Krádež, §207 Neoprávněné užívání cizí věci, §228 Poškození cizí věci

V případě krádeží je rozšířen mýtus, že aby se jednalo o trestný čin, musí mít věc větší hodnotu než 5 000 Kč. To není ve všech případech pravda. O krádež se jedná i tehdy, má-li dotyčný, kterému je věc odcizena při odcizení věc u sebe (př. kapesní krádež, nebo má věc v batohu /aktovce, apod.) nebo v případech, kdy bezprostředně po činu se oběť o krádeži dozví a pachatel se pokusí uchovat si věc násilím, nebo pohrůzkou násilí. Dalším případem krádeží jsou krádeže spáchané vloupáním. Jedná se o případy, kdy pachatel např. vlez do místnosti oknem, nebo překoná zabezpečení např. zámek na skříňce, stolku apod.

V případě **drogové oblasti**, se může jednat o jednání mající znaky trestných činů:

§283 Nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy; §284 Přechovávání omamné a psychotropní látky a jedu, §287 Šíření toxikomanie.

V případě, že dojde k např. **nepravdivému anonymnímu hlášení o výskytu bomby** ve školních budovách, může se jednat o jednání mající znaky trestné činů:

§357 Šíření poplašné zprávy

V případě, že dojde **veřejně k hrubým neslušnostem** (např. napadení někoho jiného, hanobení hrobů nebo historických památek, nebo hrubým způsobem ruší průběh organizovaného sportovního utkání), může se jednat o jednání mající znaky trestného činu:

§358 Výtržnictví

Pedagogický pracovník

V některých případech i na samotného učitele lze pohlížet jako na účastníka trestného činu §24 1,c) : *Účastníkem na dokonaném trestném činu nebo jeho pokusu je, kdo úmyslně umožnil nebo usnadnil jinému spáchání trestného činu, zejména opatřením prostředků, odstraněním překážek, vylákáním poškozeného na místo činu, hlídáním při činu, radou, utvrzování v předsevzetí nebo slibem přispět na trestném činu (pomocník).*

Pedagogický pracovník se při neřešení šikany může dopustit trestných činů:

Neoznámení trestného činu §368 – jen na taxativně vyjmenované trestné činy

§201 Ohrožování výchovy dítěte. Zejména tím, že žákovi školy svou nečinností umožní „*opatřovat pro sebe nebo pro jiného prostředky trestnou činností nebo jiným zavrženíhodným způsobem*“ (§202 1.c) TZ)

Metodický pokyn MŠMT k řešení šikany uvádí v článku 5, že „*Pedagogický pracovník, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekažení trestného činu (§ 367 TZ). V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadržování (§ 366 TZ) či schvalování trestného činu (§365 TZ), v krajním případě i podněcování (§ 364 TZ).*“¹²⁹

Samotný trestní zákoník termín šikana nezná a nepoužívá. Mnohé chování, které lze za šikanu považovat, však naplňuje některou ze skutkových podstat v trestním zákoníku obsaženém, dále může naplňovat takové jednání skutkovou podstatu některých přestupků, nebo z některých ustanovení občanskoprávních.

Má-li pedagog podezření, že jednání, které řeší jako šikanu zároveň by mohlo být trestným činem, tak přivolá policii. Pedagog však není trestně právně znalý odborník, proto některé případy mu nemusí být zcela zřejmé. Jednání mající znaky trestného činu se dopustí například chlapi, kteří nechtějí spolužáka pustit ze třídy (omezování osobní svobody), zneužívají jeho mobilní telefon a čtou si jeho SMS zprávy (*porušení tajemství listin a jiných dokumentů*), nebo do očí bijící čin, kdy spolužáci chytanou, svážou a znásilní spolužačku, natočí si to na mobilní telefon a video zveřejní na sociální síti svým přátelům (souběh trestných činů omezování osobní svobody, znásilnění, popřípadě zneužití, výroba dětské pornografie, ohrožování mravní výchovy, výtržnictví).

¹²⁹ Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních. Č.j. MSMT- 22294/2013-1. čl. 5

Není-li pachateli více než patnáct let, nevylučuje to trestní stíhání jeho rodičů, právních zástupců nebo dalších osob podezřelých z toho, že jsou odpovědní za provinění dítěte. Těmito osobami mohou být i pedagogičtí pracovníci vykonávající nad svěřeným dítětem dohled.

Jestliže pachatelem činu je osoba, která není trestně odpovědná, ale spáchá čin mající znaky trestného činu, jedná se o **čin jinak trestný**. Na takové dítě se použije případné ustanovení podle **zákona soudnictví ve věcech mládeže**¹³⁰. Má se za to, že mravní výchova takového dítěte byla zanedbána, nebo že dítě trpí některou specifickou poruchou. Je úkolem státu, aby se o takové dítě postaral a zařídil mu odpovídající výchovu, případně léčbu, která přísluší jeho postižení. Soud může „*stanovit dohled nad jeho chováním nebo rozhodnout o ústavní výchově*.“¹³¹

V případě, že šikanou poškozený žák nebo jeho zákonný zástupce usoudí, že mu byla způsobena hmotná nebo nehmotná škoda, za kterou vyžaduje finanční kompenzaci, může být zahájeno občanskoprávní řízení o náhradě škody. Náhradu škody může vymáhat podle konkrétní situace buď po útočníkovi, nebo jestli se shledalo, že bylo zavinění, opomenutí, nebo nedodržení některé z povinností na straně školy, tak škodu vymáhá po škole nebo po příslušném pedagogovi.

4.5.2 Věk a odpovědnost

Trestní odpovědnost na jaké osoby se vztahují tresty v trestním zákoníku stanovuje §25. *Kdo v době spáchání činu nedovrší patnáctý rok svého věku, není trestně odpovědný*. To však neznamená, že dítě, které není trestně odpovědné, může páchat skutky, které mají znaky trestných činů. Za takové skutky může nést odpovědnost osoba, která vykonává v danou chvíli dohled, nebo rodič dítěte, který dítěti umožňuje vést zahálčivý život. Je-li dítě starší 15 let a mladší 18 let nazývá se jeho čin naplňující některou ze skutkových podstat trestných činů **proviněním**. Je-li dítě mladší 15 let, nemůže být za své činy trestáno, ale stále je za ně odpovědné. V takovém případě se proti dítěti užije ustanovení zákona O odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (**zákon o soudnictví ve věcech mládeže**).

¹³⁰ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)

¹³¹ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s.94

4.6 *Prevence šikany na úrovni práce s potencionálními obětí*

Oblastí prevence šikany se kterou Kolářova metoda přímo nepracuje, je specifická práce s jedinci, kteří mají znaky typické oběti šikany. Takové děti jsou nejisté, neumějí se bránit, mají malé mínění sami o sobě, nemají dostatek přátel a jsou emocionálně náchylní a impulzivní. Takové dítě vyskytne-li se v kolektivu dětí ve škole, družině, zájmovém kroužku, táboře a podobně, má velkou šanci, že si ho agresivní jedinec vytipuje, otestuje jeho slabiny a při zjištění, že se neumí bránit, začne slabého jedince šikanovat. Dle mého mínění by výchova proti šikaně měla obsahovat i takovou práci s potencionálními oběťmi šikany, se slabými a náchylnými jedinci, aby dostali takové návyky a postoje, aby byli méně náchylní a méně přitahovali agresory. Protože dítě se se šikanou může setkat nejen ve škole, ale v jakémkoli kolektivu.

Samotná výuka sebeobrany nebo bojového umění nevede u oběti šikany k žádnému velkému efektu. Aby byla efektivní, musí být spojena s psychickým rozvojem a zvýšením sebevědomí. Podle profesora Říčana je důležité vychovávat děti k agresi, aby se i slabí dokázali bránit a nenastala situace, že jediní znalí ve fyzické konfrontaci jsou agresivní jedinci ve skupině, kteří mají sklon šikanovat druhé a ostatní žáci se dostávají do role bezbranných obětí.¹³²

4.6.1 **Výběr oběti – metafora z říše zvířat**

Agresor si až na výjimky nevybírá svou oběť po zralé racionální úvaze. Výběr oběti probíhá na základě emocí, které agresor z oběti má. Agresor, stejně jako lev, si při lovu nevybírá tu nejkrásnější gazelu, která vypadá, že bude mít nešťavnatější maso, ale vybírá si tu nejslabší ve stádu, u které má největší šanci, že ji dokáže ulovit. Taková kořist dává lvovi jisté signály, díky kterým je pro lva kořist přitažlivá. Kořist může být osamocená, nemá stádo, které by jí poskytovalo ochranu, může být poraněná a na pohled je zřejmé, že neumí rychle běhat, má polámané rohy, kterými by mohla lva poranit apod. Na základě těchto a dalších signálů kořist promlouvá ke svému okolí a vyskytne-li se v jejím okolí lovec, stane se pro něj přitažlivá a pokusí se ji ulovit. Lovec zpočátku svou kořist testuje, aby ověřil, nezmýlil-li se ve svém odhadu a čím víc zjišťuje, že se nemýlil, má na kořist větší chuť. Nakonec svou kořist uloví.

¹³² ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 141

Je-li lev silný a úspěšný v lovu, přidají se na jeho stranu další (slabší či silnější lvice), kteří na lovu s ním kooperují. Tím, že loví společně s alfa – lvem, dostávají se do pozice lovců a vzdalují se od pozice kořisti. I v samotné smečce lvů existuje jistá hierarchie moci a lvi se snaží být buď na jejím vrcholu, nebo mít dobré vztahy se lvy v hierarchii smečky na vyšším stupni. Všichni lvi jsou spokojeni, protože ve smečce je síla a společně jsou nezranitelní proti své kořisti.

Pro ostatní ve skupině jsou možné dvě varianty, zůstat gazelou, tj. kořistí a čekat, uchlácholena pocitem, že si lvi vybrali někoho jiného a během toho nečně čekat, až se stane i ona lovnou zvěří, neboť ať se z počátku jevila jako silná, tak smečka lvů je stále silnější a časem si troufne i na ni. Nebo má možnost přestrojit se za lvici a lovit společně s ostatními. Tím maskuje svůj strach, který by mohl být pro agresory přitažlivý. V některých případech ho gazela maskuje tak vehementně, že se stane tím nejsadističtějším lvem smečky.

Aby k podobnému případu nedošlo, že agresori „vyloví“ slabé a bezbranné ve skupině, je zapotřebí, aby ve skupině byli silní jedinci, silní jak morálně, psychicky, sociálně a fyzicky, kteří by sami byli lvi smečkou, která svou skupinu chrání, chrání všechny její členy na základě morálních principů, podle kterých se nesmí ubližovat ani těm nejslabším. Taková uvědomělá smečka nenechá cizího lva, aby lovil v jejím revíru a v případě, že se o to i tak pokusí, tak mu dá důrazně najevo, že si spletl revír a takové chování je v tom jejich nepřijatelné.

V takovém případě spoléhají ti slabí na ochranu těch silných a morálních. Dostávají se však do potíží, ocitnou-li se bez svých ochránců a to ať už ve svém domovském, třídním kolektivu, nebo kolektivu někde jinde, kde zas budou vykazovat znaky obětí, přitahujících své útočníky.

Metodou prevence, aby byli všichni žáci v co největším bezpečí ať se ocitnou v jakémkoli kolektivu, ať už se svými ochránci nebo bez nich je působit na takové jedince výchovně tak, aby přestali být na pohled zjevnými oběťmi, lovnou kořistí, ale stali se šelmami. Pro lva může být lovnou kořistí gazela, pakůň, zebra..., ale už pro něj není kořistí tygr, medvěd nebo puma. Šelmy se vzájemně neloví, chovají se k sobě s respektem a ve chvíli, když jedna šelma tento respekt poruší, tak ji druhá razantně seknutím upozorní, aby se srovnala. Samozřejmě, že některé šelmy jsou jasně silnější než jiné, např. lev vs. vlk. Proto je důležité, aby i slabší jedinci vytvořili „smečku vlků“, která u lva budí větší respekt, než stádo ovcí.

Samozřejmě, že by bylo krásné a účelné, kdyby bylo možné na všechny děti výchovně působit tak, aby nebyly pro agresory přitažlivé, ale někteří s tím mají větší potíže než jiní. Proto je důležité pracovat s celou skupinou, aby tam panovaly přátelské a otevřené vztahy, morální vědomí a aby žáci byli schopni odlišit mezi špatným a dobrým.

Také by bylo krásné, kdyby na všechny žáky bylo možné tak výchovně působit, aby byli schopni odlišit mezi špatným a dobrým a chovali se dobře. To je ale utopie a možné to není, vždy se ve společnosti budou nacházet narušení jedinci, kteří se chovají antisociálně. **Stejně není možné naučit a vychovat všechny dospělé, že krást se nemá, není možné naučit všechny muže, že znásilňovat ženy je nepřijatelné, tak není možné naučit všechny děti, že šikanovat a ubližovat slabším je nežádoucí a nepřijatelné.** Proto je naopak žádoucí, aby potenciální oběti, tedy všichni lidé, disponovali prostředky a postupy, jakými by se v případě potřeby mohli bránit.

4.6.2 Metody zvýšení bezpečnosti dětí

„V této kapitole budu používat jak nácviky a bezpečnostní opatření z odborné literatury, tak také nácviky, ve kterých jsem vyškolen jakožto instruktor sebeobrany pro děti a teenagery v rámci sebeobránného systému Krav Maga, jehož nedílnou součástí je naučit děti bránit se proti šikaně.“

4.6.2.1 Verbální sebeobrana a fyzická sebeobrana

Verbální sebeobrana je tou nejbezpečnější formou, jakou se může jedinec agresorovi přímo bránit. Při verbalizaci útoku nehrozí přímé nebezpečí ze škody na zdraví a majetku ani oběti ani agresora. V případě, že si agresor vytipuje svou oběť, tak ji zkouší, jestli se ve svém výběru nespletl. Oběť mu podle svých reakcí svou pozici „oběti“ buď potvrdí, nebo vyvrátí. Člověk, který se nedokáže bránit verbálně, se pravděpodobně nebude schopen bránit ani fyzicky. Hlasivky a pusu pro mluvení a křičení mají všichni lidé, stejně jako ruce schopné manipulovat, gestikulovat případně rozdávat rány. Po psychické stránce je snadnější se verbálně útočníkovi ohradit a razantně promluvit, než se bránit fyzicky a útočníka odstrčit případně uhodit.

Obětí šikany se povětšinou stávají děti, mající strach, který neumějí zakrývat, jsou bojácné a svou bojácností přitahují na sebe zájem agresorů. „Právě pro ně je nepochybně užitečný **nácvik slůvka NE.**“

„*Toto slovo má svou sílu a kouzlo tehdy, zní-li přesvědčivě a sebejistě. Dětem vysvětlíte, že slůvko NE mají použít v situacích, kdy je někdo požádá, aby dělaly něco, co je uvádí do rozpaků nebo co v nich vzbuzuje nepříjemné pocity.*“¹³³

Aby verbální sebeobrana byla účinná, musí být přesvědčivá. Zahrnuje v sobě 4 oblasti:

1. Co říkat.
2. Jak to říkat.
3. Jak se u toho chovat.
4. Umět fyzicky reagovat - „návčik fyzické konfrontace“

Co říkat.

Slůvko NE má svojí váhu, stojí li samo jako slovo např.:

agresor: „*Klekni si a zachrochtej, ty prase!*“

dítě: „*NE, ani mě nenapadne, chrochtej si sám!*“¹³⁴

Slůvko NE má velkou sílu, ale nesmí být používáno jako předložka ve výrocích, kdy dítě říká agresorovi, co nechce, aby dělal. Nevhodné jsou např. výroky: **nesahej** na mě, **nebij** mě, **neber** mi věci, **nezamykej** mě na záchodě, apod. Takové dítě svými nároky dává najevo, čeho se bojí, popřípadě dává i agresorům návody, co mají dělat. Je-li agresor v rauši, nemusí ve slůvku předložku „ne“ ani pořádně slyšet a vnímá výroky jako: sahej, bij, ber, zamykej apod.

Brání-li se žák verbálně, má říkat přímé rozkazy co po útočnickovi chce, např. Chrochtej si sám! Jdi pryč! Pust' mě! Ustup! Stůj! Vypadni z mého místa! Je lepší říkat: „Vrat' mi zpět můj sešit!“ než „Neber mi můj sešit!“

Když napadený žák takovéto výroky říká, uvědomuje si i cíle, které chce v konfrontaci s útočníkem dosáhnout. Upnutí se na pozitivní cíl vede k větší šanci k úspěchu, než vyslovovat a připouštět si jen překážky, které má, a které ho od výsledku dělí. Dítě může být ve své mysli jen obklopeno překážkami a nevidí cíl, který v dané situaci ani neumí pojmenovat.

Je důležité učit děti myslet pozitivně. Dítě má samo o sobě smýšlet pozitivně a v životě si klást pozitivní cíle. Sama tato změna v myšlení může mít preventivní účinek, neboť „*je totiž nesnadné šikanovat někoho, kdo si věří.*“¹³⁵

¹³³ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 104

¹³⁴ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 105

¹³⁵ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 106

Jak to říkat.

Proslov musí být hlasitý, zvučný a přesvědčivý. Oběť, která umí na útočníka zakřičet s jasným požadavkem, přestává mít pro agresora jistou míru atraktivity. „*V reálné situaci pak dokážou nacvičeným křikem upoutat pozornost, a přitom nepůsobit nejistě či rozpačitě. Stačí, když se zaměří na nácvik slova „pomóóc“.* Pokud bude znít jejich hlas opravdu přesvědčivě, **útočníka často nejen zaskočí a překvapí, ale nakonec i odradí od dalších nebezpečných kroků.**“¹³⁶ Šikana probíhá obvykle skrytě a mluví-li oběť během pokusů o šikanu natolik hlasitě, že to slyší i učitelský dozor na chodbě, tak skrytost agrese není možná. Promluva musí vypadat přesvědčivě, aby z ní agresor slyšel mezi řádky „*dávám ti po dobrém poslední možnost se vzpamatovat, než začnu náš konflikt řešit razantněji*“. Uslyší-li agresor mezi řádky místo toho „*pokřikovat je jediné co umím a mám strach, co bude, když to nezabere*“, tak v takovém případě ztrácí verbální obrana svou přesvědčivost a zřejmě nebude fungovat.

Jak se u verbální sebeobrany chovat.

Člověk, je-li považován útočníkem za oběť, se snaží útočníka přesvědčit, že si ho s obětí jen spletl. Důležitou složkou je zakrytí strachu. Jde-li o verbální obranu, je důležitý nejen hlas, ale celé tělo, kterým může být strach vyjadřován. Má-li strach tělo, promítne se to i do hlasu a útočník to nejen vidí, ale také slyší. Útočník nevnímá jen barvu hlasu, hlasitost, vyslovená slova, ale také pohled očí, postoj celého těla, pohyby rukou a nohou. Aby byl hlas a celý projev co nejefektivnější, nejsilnější, potřebuje mít pevnou základnu. Bránící se osoba potřebuje mít silné NOHY, silné RUCE, silný POHLED, silný HLAS.

Nohama stát pevně na zemi ve stabilním postoji. Postoj člověk zaujme tím, že vykročí jednou nohou vpřed, tím připravuje své mentální nastavení na možnost a připravenost ke střetu. Udělá-li krok vzad, tak se připravuje na ústup a útočník to může vnímat jako znak slabosti. Člověk, který má strach, nohama často přešlapuje, klepe se v kolenou, přenáší váhu z jedné nohy na druhou. To jsou všechno pohyby, které útočník na nevědomé úrovni vnímá jako projev strachu.

Ruce mohou být při strachu velmi neposedné, člověk se s nimi v tu chvíli různě ošívá, svírá jednu rukou v druhé, drbe se po těle apod. Nejmarkantnějším projevem strachu může být svalový třes, který způsobuje v těle nahromaděný a nevyužitý adrenalin. Někteří lidé se snaží neposednou ruku skrýt a tím skrýt i svůj strach. Mají ruce v kapsách, opřené v bok, zkřížené za zády nebo před tělem. Tím sice mohou zamezit projevené nervozitě v rukou, ale také

¹³⁶ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 106

zamezí své možnosti na obranu, přejde-li verbální konfrontace do fáze fyzického střetu. Pozice rukou by proto měla být v pozici před tělem, s rukama mírně nataženýma. Dlaně jsou otevřené mířící k útočnickovi. Bránící člověk tím vymezuje vizuálně i fyzicky svou osobní zónu, přes kterou nechce, aby se útočník přibližoval. Otevřené dlaně jsou navíc ještě uklidňující gesto, které na rozdíl od zatnutých pěstí nepůsobí jako výzva k boji. Obránce tím dává najevo celému svému okolí, že on není ten, kdo rozpoutává agresivní šarvátku, ale je ten, kdo se ji snaží uklidnit.

Pohled by měl směřovat na útočníka. Bránící, odhodlaný, sebejistý člověk se dívá na problém, kterému čelí. Neměl by se dívat do země, ani se vyděšeně nerozhlížet po svém okolí s nadějí v očích, hledající někoho, kdo mu přijde na pomoc. Používá se výraz „válečnický pohled“, tj. pohled, který nahání strach. Dítě by takový pohled i celou pozici těla mělo trénovat před zrcadlem, tak dlouho, než v něm získá sebejistotu.

Nácvik fyzického řešení konfrontace

Bohužel verbální sebeobrana nemusí ve všech situacích fungovat. V nejvíce případech to je tím, že útočník oběti prostě neuvěří, že to myslí vážně a vidí jí v očích, těle a v hlasu strach. V takových situacích se může útočník pokusit svou vytipovanou oběť fyzicky napadnout. Přichází čas, kdy vytipovaná oběť musí ukázat, že není lovnou zvěří, ale šelmou, která umí „seknout drápem“.

Deeskalace nevyšla, přichází k fyzické konfrontaci. **Obránce si** svou předchozí verbální obranou a řečí těla **opatřil svědky** z řad spolužáků, náhodných přihlížejících, případně učitelů, který konflikt viděli. Vystupoval tak, že všem je jasné, kdo je obránce a kdo útočník, kdo konflikt vyprovokoval a kdo se bránil. I v takovém případě se obránce snaží co nejméně zranit útočníka a činí jen takové kroky, aby zastavil útok, který je proti němu veden. Nejlepší obranou je razantní odstrčení, čímž obránce získá od útočníka odstup, případně ho tím povalí a získá nad ním dominanci a fyzickou i psychickou převahu. Odstrčení nezpůsobí ani jednomu aktéru konfrontace žádné následky na zdraví a přitom je dostatečně účinné a razantní a obránce tím dá útočnickovi najevo, že zmíněná vytipovaná oběť není obětí, ale člověkem odhodlaným se bránit. Použití jiných obran případně razantnějších proti-útočných technik přichází v úvahu až v případě, chtěl-li by útočník ve své akci i nadále pokračovat.

Čím lépe a účinněji se umí osoba fyzicky bránit, tím je menší pravděpodobnost, že takovouto obranu bude muset použít. Její schopnost fyzické obrany, případně protiútoky se

odráží v jejím mentálním nastavení, a také v její řeči těla, hlasu, postoji, pohledu, pozici rukou a celém projevu, který útočníka odrazuje od toho, aby se do fyzické konfrontace pouštěl.

Stojí-li obránce správně, má-li ruce správně, dívá se správně, mluví správně, ale při tom cítí v sobě obavu, že neví, co bude dělat, když to nezafunguje, působí celkově rozdílným projevem než, když je celou dobu obránce připraven na situaci, že to nezafunguje a ví, co v takové situaci dělat.

Profesor Říčan se vyjadřuje, že *„prevence šikany má jednu důležitou složku: výchovu k tělesnému střetnutí. Použití síly je poslední, krajní, ale někdy nevyhnutelný způsob, jak si mohou děti poradit se šikanou – ať už v roli toho, kdo je sám ohrožen, nebo v roli zastávce.“*¹³⁷ *„Jsme přesvědčeni, že je naší povinností vychovávat své děti tak, aby se dovedly prát, aby se nebály ránu přijmout – ani ránu dát. A aby zároveň tuto svou schopnost užívaly k dobrému. Aby dítě obstálo ve fyzickém střetnutí, to má být základním cílem tělesné výchovy, stejně jako šerm se zbraní býval základní disciplínou ve výchově mladých šlechticů.“*¹³⁸

Já jsem však přesvědčen, že nemůžeme po učitelích chtít, aby byli experti i v dětské sebeobraně a vyučovali ji ve škole. Vyučovali by ji neodborným způsobem, mohli by v dětech agresi spíše probouzet a vystavovat děti případným úrazům. Je vhodné, aby si na takovéto aktivity škola najímala externí specialisty specializující se na výuku sebeobrany pro děti mající v metodice výuky zahrnutou i obranu před šikanou. Děti, které jsou školeni v používání sebeobránných technik, jsou zároveň školeny v používání řízené agrese. Agrese může být v sebeobraně, stejně jako ve sportovním utkání, vítaným pomocníkem, který dodá člověku více energie a síly do výkonů. Člověk, který není trénovaný v používání řízené agrese, může ve vypjaté situaci však jednat neadekvátně, neboť ho agrese ovládne a on ji přestane řídit. *„Ten, kdo je v těchto věcech příliš nezkušený, může v kritické situaci nechtěně ublížit hůř nežli zkušený rváč. A ne jeden příběh šikany už skončil tragicky, když se oběť v zoufalství uchýlila k protiagresi, kterou nezvládla, takže zmrzčila nebo zabila.“*¹³⁹

¹³⁷ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 140

¹³⁸ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s. 141

¹³⁹ ŘÍČAN, Jak na šikanu. s. 142

4.6.3 Návyk na ohlašování problémů

Mezi dětmi ve škole existuje nepsané pravidlo „zákazu bonzování“. Dítě, které se proti tomuto pravidlu proviní, bývá v kolektivu vyloučeno, je jako „bonzák“ označováno a případně i za své bonzování trestáno. Je však zapotřebí u dětí vypěstovat návyk, že není všechno, co dítě říká učiteli bonzování. Děti musí být naučeny, že všechny problémy se kterými se v životě setkají, nemusí a nemají řešit sami ve svém kolektivu, jsou situace, kdy není špatné něco nahlásit. Nahlášení je bráno jako žádoucí projev odvahy a uvědomění, a ne jako bonzování. K tomuto návyku na uvědomělé ohlašování slouží na jedné straně příběhy, které učitel říká dětem, aby pochopili bližší souvislosti a na straně druhé také praktické nácviky, kdy se děti učí ohlašovat věci a události a postupně se pro ně takové ohlašování stává zautomatizovanou samozřejmostí. Děti by měly být seznámeny s tím, CO hlásit a KOMU to hlásit.

KOMU hlásit.

Má-li dítě problém, vidí, že někdo jiný má problém, vidí nebezpečí, nebo někoho v nebezpečí, mělo by vědět na koho se v takovou situaci obrátit s žádostí o pomoc, komu problém ohlásit. Je-li ve škole, mělo by se obrátit na zaměstnance školy, učitele nebo na některého dospělého. Je-li dítě mimo školu, nejlépe je se obrátit na člověka v uniformě, tj. policista, hasič, voják, průvodčí, ochranka v obchodě. Není-li nikdo takový v dosahu, tak vyhledat dospělého. Mělo by znát tísňové linky 150, 155, 158, 112 a vědět, kdy se na kterou linku obrátit. Také by mělo vědět, že nemusí být ve stresu na jakou tísňovou linku zavolat, neboť dispečink jednotlivých

tísňových linek si potřebnou zprávu vzájemně předá.

CO hlásit.

Dítě si musí uvědomit, že mu nepřísluší, aby problémy a nebezpečí, ve kterých se ocitne, mělo řešit samo. V příbězích je dobré začínat od nejjasnějších případů a postupně navázat i případy týkající se šikany. Příběhy se dají s žáky hrát formou otázek: „CO byste dělali KDYBY“? Např:

Co dělat, uvidí-li, že ve škole hoří? (Dítě si nemá samo hrát na hasiče, ale zavolat pomoc)

Co dělat, když uvidí z okna, že se stala vážná autonehoda? (Dítě si nemá samo hrát na záchranáře, ale zavolat pomoc)

Co dělat, když uvidí dospělého, jak ve škole nebo mimo školu obtěžuje jiné děti?

Co udělat, když je někdo cizí bude lákat do auta?

Co udělat, když uvidí, že jejich spolužák spadl a teče mu krev z hlavy?

Co udělat, když vidí, jak někdo někomu ubližuje?

Co udělat, když vidí, že někdo někoho okrádá?

Co udělat, když uvidí, že někdo (spolužák) přinesl do školy zbraň?

Děti se tak připravují na situace, které je mohou v životě potkat a na to, jak se v takových situacích správně zachovat. Osvojují si návyk, že když někdo bude někomu ubližovat, je správné to nahlásit. Všechny děti v kolektivu to berou jako obvyklou normu chování a ne jako „bonzování“. Případní agresori jsou seznámeni, že skupina nebude jejich agresii tutlat a zamlčovat, protože nemá problém ji ohlásit, protože na tom, na rozdíl od ubližování druhým, není nic špatného.

Praktické návyky formou her a aktivního sociálního učení

Děti se v životě mohou dostat do situací, kdy jim někdo jiný něco vezme, strčí do nich, bude je držet, nebude je chtít pustit projít dveřmi, apod. Na tyto situace je vhodné děti nenásilnou formou připravit, aby tyto situace pro ně nebyly nic nezvyklého a uměli si v nich sebejistě poradit. Už samotná dovednost sebejistě reagovat má preventivní charakter. Děti budou působit sebejistě, budou si umět poradit i v situacích, které by jim dříve byly nepříjemné a cítily by se v nich slabě. Takovéto situace se naučí řešit bezpečně a automaticky.

Hry jsou podobné jako například trénování fotbalu. Pro dítě se stane samozřejmostí, že jsou kolem něj jiní hráči, kteří mu chtějí vzít balón. Jeho úkolem je balon si nenechat vzít a v případě, že byl obehán, tak si balon vybojovat zpět.

Pro prevenci šikany a zvýšení dovedností obstát ve střetu slouží různé hry „na piráty“, „zloděje a strážce pokladů“, při kterých se děti učí reagovat, když je bude chtít někdo okrást, nebo si od nich „půjčí“ bez dovolení jejich věc a nechce jim ji vrátit.

Hry na nahlašování mohou být formu, ve které si děti hrají na všímání si agresora, zloděje. Vyhrává ten, kdo si ho nejen jako první všimne, ale jako první ho nahlásí příslušné osobě. Zároveň se mohou hrát ohlašovací hry spojené s rozpoznáním nebezpečného předmětu, jako např. ukrytého nože, pistole, alkoholu apod. Děti se naučí tyto předměty rozpoznat a zafixují si, že v případě jejich nálezu to mají nahlásit učitelům.

Nacvičování chůze

„K posílení sebedůvěry dobře pomáhá rovněž praktické nacvičování chůze. Vyzvěte děti, aby si nejdříve vyzkoušely situaci, ve které chodí tak, **jako kdyby se zrovna něčeho bály**, s hlavou svěšenou a přihrbené. Pokud se jich pak zeptáte, jak se při tomto cvičení cítily, většina tvrdí, že **prožívaly pocit méněcennosti, trapnosti, studu, ustrašenosti**.

Potom nacvičujte postup opačný – děti zkouší chodit hrdě, se vzpřímenou hlavou, delšími kroky, s přímým pohledem před sebe. Poté se jich opět zeptejte, jak se cítily. Odpovídají s úsměvem, že si nyní **více věří, cítí se lépe, jsou silnější, sebevědomější**.“¹⁴⁰

Postoj, pohyb těla nezpůsobuje jen to, jak se člověk projevuje navenek, ale také to, jaké procesy se odehrávají uvnitř.

Televizní stanicí BBC byl uskutečněn experiment za přítomnosti expertů na sebeobranu v čele s Lee Morrisonem a za přítomnosti muže, který se často stává obětí napadení. Experiment zjišťoval, jak působí na své okolí svou chůzí, postojem a pohybem člověk, který se stává obětí napadení a v čem je toto působení odlišné od jiných lidí. Na klouby lidí byly připevněné sondy, které zaznamenávaly pohyb člověka po místnosti, jeho držení těla, délka kroku a další parametry, na základě kterých byl sestaven 3D model pohybující se postavy. Model znázorňoval jen pohybující se postavu bez vykreslené svalové hmoty, výšky, mimiky, oblečení, pohledu očí aj.

Odborníkům na sebeobranu byly puštěny 4 animace pohybujících se postav. Následně byli odborníci vyzváni, aby si vybrali osobu, kterou by si vybrali jako oběť napadení. Ti shodně označili animaci, kterou vytvořil člověk, který má problém s tím, že je napadán agresory. Jeho chůze působila nejistě, měl shrbená záda, malé pohyby rukou, nejisté malé kroky. Pro lidi s predátorským instinktem je takový člověk rozpoznán jako oběť.

Trénink sebeobrany v sobě obsahuje mimo jiného předcházení tomu, aby byl člověk označován jako oběť, aby jako oběť nepůsobil na své okolí. Proto bylo s tímto člověkem z experimentu provedeno krátké školení v sebeobraných technikách a pohybu těla při chůzi. Poté byl proveden nový pokus se sondami umístěnými na klouby, opět chodil po místnosti a byl vytvořen nový 3D model. Dále bylo přizváno 10 boxerů, kterým byla znova puštěna

¹⁴⁰ VÁGNEROVÁ. Minimalizace šikany. s. 106

animace pohybujících se osob. Tentokrát byl náš objekt určen jako nejsnadnější oběť 3 z 10 dotázaných.¹⁴¹

Na popsaném pokusu je vidět, že nácvik sebeobrany a tělesného pohybu může mít velký preventivní charakter. Metody, jak se vyhnout útočníkům, tím že pro ně přestane být člověk snadnou kořistí, jsou „*metody k sociálnímu přežití*“, které se dětem hodí nejen ve škole, ale kdekoliv, zejména později v zaměstnání. S ohledem na nepřipravenost většiny škol řešit šikany (doktor Kolář) konstatuje, že mnoho rodičů je nuceno učit svoje děti, jak se mohou v nedokonalém školském systému ubránit šikaně vlastními silami.“¹⁴²

4.7 6 pilířů sloužící jako prevence šikany

Knihy J. M. Fieldingové nabízí dětem systém, jak se bránit šikaně. Systém obsahuje 6 pilířů, které jsou rozděleny do 2 skupin vztahů. Jedná se o vztah k sobě, do něhož patří pilíře: 1. zvládnutí svých pocitů, 2. rozpoznání, proč jsme obětí nebo útočníkem, 3. posílení sebevědomí. A o vztahy k ostatním, do něhož patří pilíře: 4. asertivní komunikaci, 5. vybudování vlastního zdroje moci, 6. vybudování podpůrné sítě.

Tento systém je však určen jen jako prevence šikanování, nebo pro řešení prvních dvou stádií šikanování, tj. počátky ostrakismu a přitvrzování agrese. Doktor Kolář se vyjádřil k návodům takto: „*Autorka předkládá své metody obecně k řešení šikanování, nezohledňuje však stadia a pravé formy šikanování, ani zda jde o škádlení, nebo šikanování.*“¹⁴³

Tato metoda „*není vhodná pro šikany, která je již rozvinutá, či dokonce pro šikany, která je pokročilá. Nácvikování a uplatňování asertivních technik, tvrdých postupů, jak blokovat útočníky atd. ve skupině, která je již zachvácená třetím, či dokonce čtvrtým a pátým stádiem šikanování, je krajně rizikové. Zejména u pokročilé šikany (4. a 5. stadium) je téměř jisté, že by případná zázračná proměna oběti v asertivního bohatýra nejenom nepomohla, ale ohrozila by bezprostředně její zdraví a život. Jde totiž o to, že normy jádra agresorů přijme většina nebo všichni členové zasažené skupiny a stanou se nepsaným zákonem. Oběť, která by se zčistajasna těmto normám vzepřela, vyvolá krajní nevoli a hrozí výbuch násilí vůči ní. V praxi se to již mockrát stalo a skončilo to tragicky.*“

¹⁴¹ Lee Morrison - BBC Exposed City Life. In: Youtube [online]. 5.1.2009 [cit. 2015-11-25]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=gQYEaeQAYIM>.

¹⁴² KOLÁŘ, M. Předmluva k brožovanému vydání. FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 17

¹⁴³ KOLÁŘ, M. Předmluva k brožovanému vydání. FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 18

„V anglosaských zemích nejsou známá vnitřní stadia a často se nepracuje s pravými formami šikanování. Převažují obecné návody v podobě kuchařek, které však mohou někdy více ublížit než pomoci.“¹⁴⁴

4.7.1 vztahy k sobě:

1. Zvládání pocitů

Když mozek člověka usoudí, že jeho bezpečí něco ohrožuje, vyšle mozek tělu informaci, že potřebuje energii, aby mohl činit opatření a nebezpečí se vyhnul. „Nadledvinky uvolní biochemický koktejl hormonů přežití, který vám umožní zaútočit nebo utéct. Ty hormony ovlivňují všechno, co děláte, od jídla a třeba utíkání po cítění, myšlení jednání.“¹⁴⁵ Člověk usiluje o pocit bezpečí tím, že od nebezpečí uteče, nebo zničí zdroj nebezpečí. Jedná se o „instinkt „udeř nebo uteč““. V případě nevyužití nahromaděné energie v těle a ve svalech nastává reakce zvaná „zamrznutí“, která se projevuje svalovým třesem, nemožností rychle utíkat. Navíc je v takové chvíli „tělo nacpané a ucpané nadměrným množstvím stresových hormonů, jako je adrenalin, noradrenalin, kortizol, kortizon a aldosteron“¹⁴⁶. Člověk v takové chvíli začíná myslet méně racionálně, zúží se mu periferní vidění, zhorší sluch, sníží práh bolesti. Neumí-li člověk s nahromaděnými hormony pracovat, mohou ho ovládnout a jedná pak impulzivně, agresivně, propadne melancholii a pláče a podobně. Když v takové chvíli oběť na útočníka prudce reaguje, je ještě zranitelnější. Tyto prudké reakce jsou mnohdy důvodem, proč si útočníci svoji oběť vybrali. Z reakcí mají legraci, je pro ně zdrojem zábavy nebo také důvodem pro „oprávněné“ trestání oběti. Např. V chlapeckém kolektivu je běžné, že se stejně velcí a silní kluci místy pošťuchují, šťouchance si vracejí. Profesor Říčan uvádí, že „Ponecháte-li děti chvíli o samotě, například dvanáctileté chlapce svlečené v šatně tělocvičny, začne brzy slovní nebo fyzické (nejčastěji obojí) pošťuchování. To je v tomto věku oblíbená zábava, nevinná legrace a zároveň užitečný trénink komunikace i způsob vzájemného poznávání a navazování užších vztahů. Toto pošťuchování (můžeme také mluvit o škádlení nebo dráždění) se tu a tam vyhroť v hrubší nadávku nebo ránu, nejčastěji vinou onoho potenciálního agresora. Na nadávku se většinou odpoví, jak „káže mrav“, nadávkou, na ránu ranou. Jinak se projeví budoucí oběť: Ta se spíše poleká, bázlivě uhne, stáhne se

¹⁴⁴ KOLÁŘ, M. Předmluva k brožovanému vydání. FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 18 - 19

¹⁴⁵ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 163

¹⁴⁶ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 163

někam do kouta. Spolužákovi, který si toho všimne, probleskne myslí trochu soucitu nebo pohrdání. Někdo třeba prohodí: „ten je nějaký měkkej!“, ale neděje se nic zvláštního, jen pozice nastávající oběti se pomalu mění. Pokud nevyvází svoji nedostatečnou tvrdost něčím, co pozvedne její prestiž, např. schopností bavit třídu vyprávěním vtipů, stává se outsiderem. Během několika týdnů, ale spíše dříve, rozezná agresor v outsiderovi snadnou kořist.“¹⁴⁷ „

Je důležité, aby potencionální oběť nedávala najevo své bolestné pocity jako je smutek, hněv, strach. Tyto pocity se snaží držet pod kontrolou a působit klidně a vyrovnaně a v klidu si rozmyslet, jak se vzniklou situací naložit. Klíčem je nereagovat tak, jak by se agresorovi líbilo a nenechat se od něj vtáhnout do provokační hry.

Člověk může své pocity vyjadřovat třemi základními způsoby, tj. pasivně, agresivně, asertivně. *„Pasivní děti ztrácejí svou moc, agresivní děti ji zneužívají, zatímco asertivní děti svou moc uplatňují.“¹⁴⁸*

Příklad pasivního chování: *„Stěžovat si, nedělat nic, „dusit to v sobě a pak vybuchnout“, sklopené oči a svěšená hlava, skleslý, nejistý postoj, nahrbená chůze, tichý, mumlavý hlas, bledý, sklíčený, usazený obličej, skoro se neusmívá.“¹⁴⁹*

Příklad agresivního chování: *„nazlobený obličej, hlasitý křik, útočný vyzývavý pohled, obviňování, kousavé, zlomyslné poznámky, oplácí stejnou, provokuje, vrací údery, výhružný postoj, napjaté, toporné držení těla, hází věcmi nebo je rozbíjí.“*

Asertivní chování: *Vzpřímený postoj, sebejistá, přiměřená gesta, klidné a příjemné vystupování, pevný oční kontakt, jasný hlas, neutrální výraz v obličejí, volí vhodná slova.“¹⁵⁰*

2. Uvědomění si, proč se člověk stal obětí či pachatelem šikany

„Je vysoce nepravděpodobné, že byste se už narodili jako oběť, agresor nebo obojí. V průběhu času se nejspíš přihodily nejrůznější věci, které zvýšily pravděpodobnost, že se zapletete do hry šikany. Tento proces se však dá zvrátit. Musíte pochopit, proč se to děje právě vám, a ne někomu jinému.“¹⁵¹

Když člověk zjistí, co může být příčinou šikany, může učinit vhodná opatření k učinění žádoucích změn. Šikanu mohou způsobit faktory jako osobnost, genetické faktory,

¹⁴⁷ ŘÍČAN. Jak na šikanu. s14

¹⁴⁸ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 166

¹⁴⁹ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 169

¹⁵⁰ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 170

¹⁵¹ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 183

prostředí, rodina, potíže v dospívání, sociální obtíže, špatné místo a čas, špatná škola. Tyto faktory nestojí sami o sobě, ale jsou vždy vzájemně určitým způsobem provázané.

Například ani uzavřený, fyzicky slabý, nevyspělý introvert, který špatně navazuje sociální vztahy s vrstevníky, chlapci i děvčaty, který je slabozraký a nosí nápadně velké brýle, se nemusí nikdy v životě stát obětí šikany. Může se jevit jako vhodná oběť pro agresora, ale dochází-li na školu, která je plná takovýchto podobných dětí, kde působí kvalitní učitelé, kteří vyzdvihují jejich přednosti a netopí děti v jejich nedostacích a zároveň takový žák má doma milující prostředí rodiny, která mu dodává pocit sebejistoty, tak může celou školní docházkou projít bez úhony. Ale ocitl by se takový žák ve špatném prostředí, ve špatné škole, kde působí nekvalitní učitelé, neměl by oporu ve své rodině a docházel by do jeho třídy agresor, nebo by byl jediným outsiderem ve skupině, ve které by se nenacházel uvědomělý ochránce slabých, tak by se pro něj mohlo stát období školní docházky obdobím plné šikany a ubližování.

Má-li dítě potíže, je potřeba se zamyslet, co je jejich příčinou, uvědomit si, jestli příčiny může změnit samo, nebo musí vyhledat někoho, kdo mu s tím může pomoci, nebo změnit prostředí, nebo se snažit o docílení potrestání agresorů z vnějšku.

3. Zvyšování si sebevědomí

Když nedokážete mít sami k sobě respekt, nemůžete respektovat ostatní a oni nemůžou respektovat vás. Máte-li nízkou sebeúctu, dělá vám problémy navazovat vztahy s jinými typy dětí – hodnými i zlými. V podstatě připouštíte, aby s vámi agresor jednal stejně zlovolně a kriticky, jak se sebou jednáte sami.¹⁵²

Klíčem k sebevědomí je přiznat si jaký člověk je. Přiznat si své klady i zápory. Kladné stránky dále pěstovat a zápory se snažit změnit, nebo se s nimi smířit a nestydět se za ně. K posměškům okolí více slouží člověk s pleší snažící se ji zakrýt „přehazovačkou“ a je nervózní vždy, když si má sundat čepici nebo kolem něj zafouká vítr, než druhý člověk s pleší, který ji nosí hrdě s výrazem herce Bruce Willise. Sebejistý člověk vyzdvihuje svému okolí své přednosti a je spokojený s tím jaký je i včetně svých negativ. Nesebejistý člověk nevědomky vyzdvihuje svému okolí svá negativa a na své přednosti zapomíná. Na vytváření sebejistoty člověka má samozřejmě také vliv i jeho okolí, rodina, přátelé, spolužáci.

Příklad hry aktivního sociálního učení na zvýšení sebevědomí: Člověk s nízkým sebevědomím má někdy potíže uvědomit si své kladné stránky a připustit si, že by kladně

¹⁵² viz FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 203

mohl působit i na své okolí. Už jen to, že se nad sebou zamyslí a hledá to dobré, má pozitivní přínos pro jeho osobnost a ještě víc potěší, když to slyší od někoho jiného. Hra spočívá v tom, že žáci jdou do dvojic. Každý má na papírek napsat 10 kladných hodnocení sebe sama a 10 kladných vlastností, jak na něho působí jeho partner ve dvojici. Nejdříve si žáci navzájem řeknou, jak se hodnotili navzájem, to si zapíší a porovnají s tím, jak hodnotili sami sebe.

4.7.2 Vztahy k ostatním

4. Sebevědomá komunikace

„Při komunikaci je třeba aktivně zapojit pohled, výraz obličeje, postoj, gesta, hlas (dýchání) a slova. Jádrem úspěšné komunikace je fyzické (neverbální) – jen malé procento zahrnuje slova.“¹⁵³

Komunikace nemá jen význam sdělování vyslovených informací, ale zprostředkovává i informace o mentálním nastavení člověka. Jestli je veselý, naštvaný, smutný, rozzlobený, ustrašený, apod. Komunikovat může člověk rázně a sebejistě, mít věci pod kontrolou s požadavkem, případně výhružkou, aby ho ostatní bezvýhradně poslouchali. Tím k sobě člověk přitahuje jen lidi, kteří se s ním naoko přátelí, aby byli v bezpečí. Naopak když člověk mluví nezřetelně, tichým hlasem, neudrží zrakový kontakt, ve svém projevu o něco škemrá, nebo jedná nadměrně impulsivně, tak k sobě může přitáhnout lidi, kteří takového člověka chtějí využít, ovládnout, šikanovat. Jedině naučí-li se člověk komunikovat s respektem a ohledy na ostatní, získá opravdové přátele.¹⁵⁴

Hra na vytvoření agresora, oběti a spokojeného šťastného žáka:

Učitel potřebuje pomocníka a třídu dětí. Po úvodním povídání o šikaně si začnou povídat o tom, jak vypadá typický agresor, přičemž pomocník znázorňuje, co říkají, např. je velký, silný, mračí se, apod. Po té, jsou děti požádáni, aby řekly, jak si myslí, že by je asi takovýto agresor požádal, kdyby chtěl půjčit tužku. Bude to agresivní hlasitá výzva: „Dej mi tvoji tužku!“ – **Figurant to zakřičí!**

Poté děti povídají, jak vypadá typická oběť šikany, kdy pomocník opět znázorňuje. Je malý, má strach, dívá se do země, klepou se mu nohy, ruce apod. Po té jsou děti požádáni, aby

¹⁵³ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 222

¹⁵⁴ viz FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 221 - 222

řekly, jak si myslí, že by jim asi takovýto vystrašený člověk řekl, kdyby chtěl půjčit tužku. Bude potichu kuňkat: „.....mohl bys mi půjčit tužku??“ – **Figurant to „zakuňká“**.

Učitel se dětí otáže, jestli agresor nebo oběť vypadali šťastně a spokojeně. Odpovědi by mělo být, že šťastně a spokojeně nevypadali. Poté děti společně s učitelem a pomocníkem vytvoří spokojeného člověka, který stojí rovně, dívá se zpříma, ale mile, usmívá se apod. Takovýto **figurant pak hlasitě, mile a s úsměvem požádá**: „Půjčil bys mi, prosím, tužku?“

Cílem hry je poukázat na to, že **agresor ani oběť nejsou šťastní**, proto jestli děti chtějí být šťastné, nechovají se jako oběť ani jako agresor a nemluví ani jako oběť, ani jako agresor.

5. Vytvoření vlastního „zdroj moci“

„Děti nerespektují „hodné“ děti – respektují ty, které jsou upřímné a dokážou se hájit, říkají, co si myslí a co cítí, děti, které odmítají mlčky snášet nepříjemné, stresující nebo zneužívající chování a nezhoršují napjaté situace, ale naopak dokážou konflikt utlumit. To jsou oblíbené děti. Všichni se s nimi chtějí kamarádit!“¹⁵⁵

Cítí-li dítě, že má nějakou slabinu, ať už reálnou, nebo domnělou a zároveň má obavu, že by se díky této slabině mohl stát terčem posměšků, „vtipných“ poznámek, pomluv a podobně, má možnost se na takovéto situace předem připravit. Kdyby neuměl vhodně reagovat, ocitl by se v riziku, že chování, které ve skupině začalo jako přátelské pošťuchování, by se mohlo zvrhnout v šikanu. Je dobré si u citlivých věcí nacvičit odpovědi, které by zmátli agresora, pobavili ostatní přihlížející, apod. Cílem je nevypadat vystrašeně a zároveň ani nereagovat agresivně. Člověk by měl reagovat sebejistě a asertivně, jestliže v sobě takovou dovednost nemá, je dobré požádat o pomoc rodiče nebo někoho jiného, kdo dítěti s vymyšlením odpovědi pomůže. Řada odpovědí, které by mohl žák použít, ukazuje ve své knize „Jak se bránit šikaně“ Evelin M. Fieldingová. Některé by se daly použít i v českém prostředí, ale velká řada z odpovědí v ukázkách by, dle mého mínění, spíše rozpoutala další šikanu, nebo odkryla další slabé místo, kterého by se útočník mohl chytit, např:

Útočník: „Jsi lesba.“

Odpověď: „Kde na to máš důkaz?“

¹⁵⁵ FIELDDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 245

Dle mého mínění odpověď takového druhu přímo vybízí, aby útočník si falešný důkaz vytvořil, zvláště v dnešní době kdy fotomontáže umí zhotovit i děti na prvním stupni základní školy.

nebo

Útočník: „Jsi sračka.“

Odpověď: „Chceš vidět zbytek mých zohavení? Nebude to trvat dlouho.“ Předved'te bradavice, jizvy, uhry atd.)¹⁵⁶

Dle mého mínění tato odpověď a případné ukázaní dalších svých nedostatků vybízí útočníka, aby příště místo slova „sračka“ používal hanlivé označení „bradavičnatá jizvo“ apod.

6. Vybudování podpůrné sítě

Osamělý jedinec se stává terčem šikany častěji a snáze, než člověk, který má řadu přátel. Mít přátele a patřit do určité sociální skupiny poskytuje nejen určitý pocit bezpečí, ale i příjemnější atmosféru pro bytí a pro zvládání školních povinností. Člověk by měl navazovat sociální kontakty, hledat si dobré přátele. Není-li člověk sám, užije si více zábavy, nemusí se omezovat na své vlastní zdroje, od svého okolí získává podporu a zpětnou vazbu. Dítě, které má ve škole větší okruh přátel, je ve škole spokojenější a šťastnější. Spokojené a šťastné děti nemají potřebu šikanovat druhé a zároveň se nestávají terčem šikany jiných.

V rámci primární prevence by si učitel měl všimnout všech dětí ve třídě, dbát na jejich sociální vztahy a v případě, že si všimne, že by nějaké dítě potřebovalo pomoc se začleněním do kolektivu, může využít některou z metod aktivního sociálního učení, kooperativního nebo skupinového učení, kde se nezačleněné dítě dostane do kolektivu a má možnost navázat přátelské vztahy s dětmi ve skupině v situacích, do kterých by se během běžné frontální výuky nedostalo.

¹⁵⁶ FIELDOVÁ. Jak se bránit šikaně. s. 254

5 ZÁVĚR

Ve své práci jsem se snažil podat souhrn informací o kompetencích učitelů pro řešení šikany. Popisoval jsem kompetence učitelů pro řešení šikany v oblastech teoretických znalostí šikany a v oblastech praktických dovedností. Znalosti jsou v oblastech prevence samotné šikany, prevence rizikového chování, rozpoznávání šikany ve všech jejích vývojových stádiích, diagnostických dovedností, aby si učitel uměl všimnout toho, že se děje něco nežádoucího. Při popisu prevence šikany jsem ji rozdělil do třech oblastí. Primární prevence je oblastí, jejímž cílem je šikaně předcházet. Cílem sekundární prevence je šikanu vyšetřit a vyřešit a úkolem terciární prevence je pracovat s jednotlivými aktéry šikany a celou skupinou tak, aby se šikana nenavrátila. Část práce věnuji prevenci šikany na úrovni práce s potenciálními oběťmi šikany, neboť jako instruktor sebeobrany v této oblasti spatřuji velký význam. Popisují některé nácviky na zvyšování sebevědomí, užití verbální sebeobrany a jaký význam má příprava na fyzický střet pro zvýšení sebevědomí a pro schopnost verbálně se bránit před útočníkem. V této oblasti prevence šikany je má práce ojedinelá.

Moje práce převážně vychází z teorie šikany vypracované doktorem Kolářem, neboť jeho metodologie se stala pevnou součástí českého školství tím, že je obsažena i v Metodickém pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních.

Momentálně je školství v České republice v situaci, kdy jsou učitelé v oblasti řešení šikany nedostatečně vzdělaní a postrádají kompetence, o kterých ve své práci pojednávám. Situace by se mohla do budoucna změnit, bude-li do osnov pedagogických fakult zahrnut koncept vzdělávání pedagogických pracovníků, tak jak jej navrhuje doktor Kolář. Tento koncept ve své práci popisují.

Nemyslím si však, že by žádní jiní odborníci na celém světě zabývající se šikanou nebyli v praxi kompetentní šikanu řešit. Doktor Kolář sice předkládá ojedinelou teorii a ucelenou koncepci, jak šikanu řešit, ale věřím, že existují i jiné způsoby, jakými je možné bojovat se šikanou, nebo popisovat její vnitřní dynamiku a vývoj, než jak doktor Kolář popisuje ve své teorii. Neztotožňuji se s názorem, že řeší-li pedagog šikanu bez potřebných znalostí (myšleno znalostí právě Kolářovy koncepce), musí vždy vyřešit šikanu špatně a oběti svým řešením musí nutně více ublížit než pomoci. Kolářova koncepce je jen jednou z cest, jak naplnit cíl, kterým je zajistit bezpečnost dětí ve škole a vytvořit dětem takové podmínky, aby do školy nechodily se strachem a obavami z případných agresorů. Dokáže-li učitel tento cíl

naplnit jiným způsobem, než jakým nás ve svých publikacích seznamuje doktor Kolář, tak to dle mého názoru nutně neznamená, že by byl nekompetentní pro řešení šikany.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. 2. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-26038-1.

BARKER, Terry. *Jak být laskavým a efektivním policistou*. Praha : Pragma, 1999. ISBN 80-7205-689-1.

BEND, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha : ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.

EYRE, Linda. *Jak naučit děti hodnotám*. Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-360-9.

FIELDOVÁ, Evelin, M. *Jak se bránit šikaně : Praktický rádce pro děti, rodiče i učitele*. Praha : Ikar, 2009. ISBN 978-80-249-1176-2.

JECELYNE, Robert. *Nenech si to líbit! : ochrana dítěte před sexuálním zneužitím*. Praha : Portál, 2003. ISBN 978-80-262-0340-7.

HARTL, Pavel. *Psychologický slovník*. Praha : Budka, 1993. ISBN 80-90 15 49-0-5.

KALHOUS, Zdeněk (ed.) a Otto OBST. *Školní didaktika*. 2. vyd. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-571-4.

KOLÁŘ, Michal. *Výcvik odborníků v léčbě šikany : Práce s kolektivy dětí a mládeže zasaženými šikanou*. Praha : Pražská vysoká škola psychosociálních studií, 2013. ISBN 978-80-904748-2-6.

KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-871-5.

KOLÁŘ, Michal. *Geniální omyly profesora Olweuse*. Učitelské listy č. 4/2003-04 (dostupné z www.sikana.org/18_michal.pdr)

KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování : Cesta k zastavení epidemie šikanování ve škole*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X

KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách : příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha : Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1.

MIOVSKÝ, Michal (ed.) a Pavel BÁRTÍK. *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha : Sdružení SCAN, 2010. ISBN 978-80-87258-47-7.

PETTY, Geoffrey. *Moderní vyučování*. 5. vyd. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-427-4.

PRŮCHA, Jan (ed.) a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 6. aktualizované a rozšířené vydání. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2991-6.

SDE-OR, Imi a Eyal YANILOV. *Krav Maga : Umění čelit ozbrojenému útočníkovi*. Praha : Naše vojsko, 2010. ISBN 80-206-0689-0.

ŠVARŤÍČEK, Roman (ed.) a Klára ŠEĎOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 2.vyd. Praha : Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

ŠTĚPANÍK, Jaroslav. *Umění jednat s lidmi : Cesta k úspěchu*. Praha : Grada, 2003. ISBN 80-247-0530-3.

VACEK, Pavel. *Rozvoj morálního vědomí žáků : Metodické náměti k realizaci průřezových témat*. Praha : Portál. 2008. ISBN 978-80-7367-386-4.

VÁGNEROVÁ, Kateřina. *Minimalizace šikany : Praktické rady pro rodiče*. 2.vyd. Praha : Portál. 2011. ISBN 978-80-7367-912-5.

Zákony:

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)

Metodické pokyny MŠMT:

Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k řešení šikanování ve školách a školských zařízeních. Č.j. MSMT- 22294/2013-1

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže. Č.j. 14514/2000-51

